

**T.C.
NECMETİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
TÜRK İSLAM EDEBİYATI BİLİM DALI**

ÜFTÂDE DÎVÂNÎ'NDA DİNÎ TASAVVUFÎ MUHTEVÂ

ADEM KIYICI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN:
PROF. DR. HİKMET ATİK**

KONYA-2019

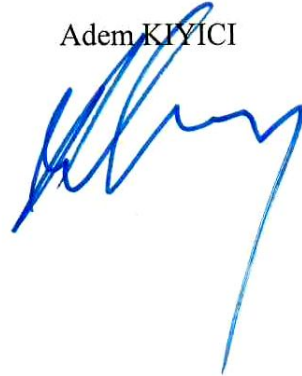
 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	---

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin	Adı Soyadı	Adem KIYICI		
	Numarası	168110041011		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İslam Tarihi ve Sanatları / Türk İslam Edebiyatı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	Üftâde Dîvânı'nda Dinî Tasavvufî Muhtevâ			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığımı bildiririm.

Adem KIYICI

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	--

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Adem KIYICI
	Numarası	168110041011
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İslam Tarihi ve Sanatları / Türk İslam Edebiyatı
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Hikmet ATİK
	Tezin Adı	Üftâde Dîvânı'nda Dinî Tasavvufî Muhtevâ

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan “Üftâde Dîvânı'nda Dinî Tasavvufî Muhtevâ” başlıklı bu çalışma 09/07/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Prof. Dr.	Hikmet ATİK	
2	Prof. Dr.	Ahmet YILMAZ	
3	Dr. Öğr. Üyesi	Yusuf Sami SAMANCI	

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	---

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Adem KIYICI		
	Numarası	168110041011		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İslam Tarihi ve Sanatları / Türk İslam Edebiyatı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Hikmet ATİK		
Tezin Adı	Üftâde Dîvânı’nda Dinî Tasavvufi Muhtevâ			

Mehmet Muhyiddin Üftâde Hazretleri XVI. Yüzyılda yaşamış “şeyh”, “edip” ve divan” sahibi bir mutasavvıf şairdir. Hacı Bayram-ı Veli, Yunus Emre, Eşrefoğlu Rumî gibi Tekke ve Tasavvuf Edebiyatı yolunda yürüyen Üftâde Hazretleri; Tasavvuf ruhuna uygun şiir ve ilâhiler söylemiştir. Dîvân’ında hâkim olan en önemli tema din ve tasavvuftur.

Bu tez çalışmasında Mehmet Muhyiddin Üftâde’nin hayatını, sanatını eserlerini ve kısaca tarikatını tanıtmaya gayret ettik. Çalışmamızın ana konusunu oluşturan “Dini ve tasavvufî muhteva”nın Üftâde’nin şiirindeki yeri ve işlevi, hangi açılardan şiirine konu edildiği araştırılmıştır. İncelediğimiz her bir terimi Divân’da yer alan ilgili şiirlerle ele almaya çalıştık.

Böylece edebiyatımıza önemli katkılar sağlamış, Aziz Mahmut Hüdâyî Hazretleri gibi önemli bir mutasavvıfa şeyhlik yapmış olan, ve kendisinden sonraki bir şok şairi etkileyen önemli bir mutasavvıfın dinî ve tasavvufî duygularını ve düşünce dünyasını yakından tanıma ve tanıma fırsatı bulduk.

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	---

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Adem KIYICI		
	Student Number	168110041011		
	Department	İslam Tarihi ve Sanatları / Türk İslam Edebiyatı		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Prof. Dr. Hikmet ATİK		
	Title of the Thesis/Dissertation	Religious Sufistic Content in the Uftade Divan		

Mehmet Muhyiddin Uftade His Holiness, who lived in the 16th century, is a Sufi poet with the "sheik", "scholar" and the "divan". Hadji Bayram-ı Veli, Yunus Emre, Eşrefoğlu Rumî, Uftâde Hazretleri who walked on the path of Tekke and Sufi Literature, said poems and hymns according to Sufi spirit. Religion and sufism are the most important themes that dominate in the Divan.

In this thesis, we tried to introduce Mehmet Muhyiddin Uftade's life, his artworks and his cult in short. The role and function of in religious and mystical content ft in the poem of Uftade, which is the main subject of our study, has been investigated in which aspects it is subject to poetry. We tried to deal with each of the terms we have studied with relevant poems in Divân.

Thus, we had the opportunity to recognize and promote the religious and mystical feelings and thought of an important Sufi mystic who influenced a shocking poet, who had made a great contribution to an important mutasavvia, such as Aziz Mahmut Hüdâyî Uftades.

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI.....	ii
YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
ÖNSÖZ	x
KISALTMALAR.....	xii
GİRİŞ.....	1
1. MEHMED MUHYİDDİN ÜFTÂDE	1
1.1. Hayatı	1
1.2. Edebi Kişiliği.....	3
1.3. Üftâde Hazretleri'nin Tasavvufî Kişilliği ve Tarikatı (Celvetiye)	5
1.4. Eserleri	8
1.4.1. Üftâde Divânı	8
1.4.2. Vâkıât	8
1.4.3. Hutbe Mecmuası.....	9

BİRİNCİ BÖLÜM ÜFTÂDE DÎVÂNI'NDA DİNİ MUHTEVA

1. DİN.....	10
1.1. İtikâd	10
1.1.1. Allah'ın İsim ve Sıfatları.....	10
1.1.2 Allah.....	12
1.1.3. Hak.....	13
1.1.4. Hâlık.....	14
1.1.5. Rahîm.....	15
1.1.6. Ganî.....	16
1.1.7. Mevlâ.....	16
1.1.8. Settâr	17
1.1.9. Râb	17
1.1.10. Hudâ.....	18
1.1.11. Yezdân.....	19
1.1.12. Hû.....	19
1.1.13. İlâh	20
1.1.14. Ahâd/Ehâd	21
1.1.15. Padişâh.....	22
1.1.16. Sultân.....	23

1.1.17. Sübhân.....	23
1.1.18. Muîn.....	24
1.1.19. Ma'bûd.....	24
1.1.20. Kerîm.....	25
1.2. Peygamberler.....	25
1.2.1. Hz. Muhammed (sav).....	26
1.2.1.2. Ahmed.....	28
1.2.1.3. Habîb.....	29
1.2.1.4. Mustafâ.....	29
1.2.1.5. Resûl.....	29
1.2.2. Hz. İbrâhim.....	30
1.2.3. Hz. İsmâil.....	32
1.2.4. Hz. Eyyûb.....	32
1.3. Âhîret İle İlgili Kavramlar.....	33
1.3.1. Kıyamet.....	34
1.3.2. Cennet.....	34
1.3.3. Haşr.....	36
1.3.4. Kevser.....	36
1.3.5. Hûrî/Gılmân.....	37
1.3.6. Şefâ'at.....	38
1.3.7. Melek.....	39
1.4. Semavî Kitaplar.....	40
1.4.1. Kur'ân.....	40
1.5. İbadetler ile İlgili Kavramlar.....	41
1.5.1. Namaz.....	41
1.5.2. Secde/Sucûd.....	42
1.5.3. Du'a.....	43
1.5.4. Mescid.....	44
1.5.5. İmâm.....	44
1.5.6. Hac.....	44
1.5.7. Zekât.....	45
1.5.8. Oruç.....	45
1.5.9. Terâvih.....	47
1.6. Dini Şahsiyetler.....	47
1.6.1. Dört Hâlife.....	47
1.6.2. Bâyezîd-i Bistâmî.....	48
1.6.3. İbrâhîm Edhem.....	48
1.7. Diğer Dini Kavramlar.....	49
1.7.1. İmân.....	49
1.7.2. İslâm.....	50
1.7.3. Mü'min.....	50

1.7.4. Günâh	51
1.7.5. Mi'râc	51
1.7.6. Nûr	52
1.7.7. Şeytan	54
1.7.8. Elest Bezmi	55
1.7.9. Ölüm	56
1.8. Ayet Ve Hadisler İktibasları	56
1.8.1. Ayet İktibasları	56
1.8.1.1. Fe-kâne kâbe kavseyni ev-ednâ	56
1.8.1.2. Len Terânî	57
1.8.2. Hadis İktibasları	57
1.8.2.1. Lev lâke lev lâk	57
1.8.2.2. Hubbu'l vatan minel imân	58

İKİNCİ BÖLÜM ÜFTÂDE DÎVÂNÎ'NDA TASAVVUFÎ MUHTEVA

1. TASAVVUF	59
1.1. Tasavvufî Kavramlar	60
1.1.1. Tevhid	60
1.1.2. Aşk /Âşik	61
1.1.3. Nefs	62
1.1.4. Nefes	63
1.1.5. Nimet	63
1.1.6. Cân/Cânan	64
1.1.7. Vücûd	64
1.1.8. Tecellî	65
1.1.9. Gönül	66
1.1.10. Hevâ	67
1.1.11. Gayb/Sır	67
1.1.12. Hayat	68
1.1.13. Çâr Unsur/Anasır-ı erba	69
1.1.14. Gevher	69
1.1.15. Vefa	70
1.1.16. Rızâ	71
1.1.17. On Sekiz Bin Âlem	71
1.1.18. Lutf/İhsan/Kerem	72
1.1.19. Halvet	73
1.1.20. Derd/Devâ	73
1.1.21. Gaflet	74
1.1.22. İrfân	74

1.1.23. Zikir.....	75
1.1.24. Zâhir/Bâtın.....	76
1.1.25. Arş.....	77
1.1.26. Mâsivâ.....	77
1.1.27. Firkât/Vuslat.....	78
1.1.28. Hakikât.....	79
1.1.29. Kurb.....	80
1.1.30. Fenâ/Bekâ.....	80
1.1.31. Hamd/Şükür.....	81
1.1.32. Sabır.....	82
1.1.33. Mest.....	83
1.1.34. Âb ı Hayat.....	83
1.1.35. Âlem Dünya.....	84
1.1.36. Pervane.....	85
1.1.37. Ağyar.....	85
1.1.38. Şühûd.....	86
1.1.39. Mahv.....	86
1.1.40. Kerâmet.....	87
1.1.41. Fenâfillah.....	88
1.1.42. Nazar.....	88
1.1.43. Âyine.....	89
1.1.44. Menzil.....	89
1.1.45. Keşf.....	90
1.1.46. Cezbe.....	90
1.1.47. Evrâd.....	90
1.1.48. Vahdet-i vücûd.....	91
1.2. Tarikat ile İlgili Kavramlar.....	92
1.2.1. Dervîş.....	92
1.2.2. Sâlik.....	94
1.2.3. Ârif.....	95
1.2.4. Miskîn.....	96
1.2.5. Tekke.....	96
1.2.6. Zâkir.....	97
SONUÇ.....	98
KAYNAKÇA.....	100
ÖZGEÇMİŞ.....	104

ÖNSÖZ

Üftâde Hazretleri, tasavvuf potasında işlenmiş edebiyat geleneğinin 16.yüzyılda yaşamış önemli temsilcilerinden biridir. Celvetiye Tarikatı'nın kurucusu olan Üftâde dönemin önemli mutasavvıflarındandır. Çalışmamıza konu olan divanı, tasavvuf literatürü içinde kayda değer bir yere sahiptir. Tezimin seçilmesindeki öncelikli amaç Mehmet Muhyiddin Üftâde'nin şiirlerinden yola çıkarak Üftâde'nin hayatını, eserlerini, edebî şahsiyetini ve ayrıntılı olarak dinî-tasavvufî duygu ve düşüncelerini bu çalışmamızda ele almaya karar verdik. Araştırmamız, Üftâde Dîvân'ındaki dinî muhteva olduğu için, kavramsal çerçeve de şairimizin eserinde kullandığı birtakım dinî terim ve ifadeleri açıklamaya yöneliktir. Bu sebeple Türk-İslâm Edebiyatı'nın temel konularından olan din ve dinle ilgili diğer konular, Üftâde'nin dinî duygu ve düşüncelerinin ifade edilmesinden hareketle ele alınmıştır.

Muhtevâ çalışmamızı şekillendiren ana kaynak Mustafa BAHADIROĞLU tarafından hazırlanan *Üftâde Divânı* adlı eser olmuştur. Çalışmamızda kullandığımız ilgili şiirlere numaralar verilirken hazırlanan bu eser dikkate alınmıştır. Çalışmamızın içindekiler kısmı oluşturulurken Mustafa TATÇI tarafından hazırlanan *Yusun Emre Dîvânı* esas alınmıştır.

“Üftâde Dîvânı'nda Dîni ve Tasavvufî Muhteva” adlı bu çalışmamız, “Giriş”, “Dîni Muhtevâ”, “Tasavvufî Muhtevâ” ve “Sonuç” olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır.

Tezin “Giriş” bölümünde Üftâde Hazretlerinin Hayatı-Sanatı ve Eserleri hakkında bilgiler verilmiştir. Bu bölümde şairin doğumu, gençliğinde seyr-i sülûk yolculuğu ve tasavvufî kişiliği, kurduğu Celvetiyye Tarikatı ve eserleri kısaca tanıtılmıştır. Ayrıca şaire atfedilen menkıbelere de kısaca değinilmiştir.

Birinci ve ikinci bölüm ise tezin asıl bölümüdür. Üftâde Dîvân'ında Dinî Muhtevâ başlığını taşıyan ikinci bölümde incelediğimiz şiirlerde yer alan dini terimler ayrıntılı bir şekilde incelenmiş ve bu terimlerin açıklamasına yer verilmiştir. Din başlığı altında başta “Esmâ-i Hüsnâ”da yer alan Allah'ın güzel isimleri, peygamberler, ahiret ile ilgili kavramlar, dört halife, semâvî kitaplar, dinî şahsiyetler,

ibadetlerle ilgili kavramlar, telmih veya iktibas yoluyla zikredilen ayet ve hadisler açıklanıp şairin şiirleriyle ilişkilendirilmiştir.

İkinci bölümde ise tasavvuf ve tarikatla ilgili kavramlar açıklanıp şairin şiirleriyle bağlantı kurularak ilgili dörtlük ve beyitlere yer verilmiştir.

Sonuç bölümünde ise elde edilen bulguların genel bir değerlendirmesi yapıp Üftâde Divanı'ndan hareketle dîni ve tasavvufî terimlerin Tekke ve Tasavvuf Edebiyatı'ndaki yeri tespit edilmeye çalışılmıştır. Böylelikle dini ve tasavvufî kavramlarla ilgili genel bir değerlendirme yapılmış ve bazı çıkarımlar elde edilmiştir.

Bu çalışmada danışmanlığımı kabul edip tezin tüm aşamalarında görüşleriyle bana rehberlik eden, desteğini hiçbir zaman esirgemeyen ve çalışmayı büyük bir özveriyle yürüten değerli hocam Prof. Dr. Hikmet ATİK'e yüksek lisans eğitimi boyunca engin bilgileriyle ufukumuzu açan ve tecrübeleriyle bizlere yol gösteren Prof. Dr. Ahmet YILMAZ, Doç. Dr. Murat AK, hocalarıma ve çalışmalarım süresince benden desteğini eksik etmeyen değerli aileme, eşim Emine hanıma teşekkürlerimi sunmayı borç bilirim.

Adem KIYICI
2019 KARAMAN

KISALTMALAR

- A.g.e.** : Adı geçen eser
Bkz. : Bakınız
C. : Cilt
DİA : Diyanet İslam ansiklopedisi
DİB : Diyanet İşleri Başkanlığı
FÜ : Fırat Üniversitesi
Hz. : Hazreti
MEB : Milli Eğitim Bakanlığı
MÜ : Marmara Üniversitesi
No : Numara
S : Sayı
s. : Sayfa
TDV : Türkiye Diyanet Vakfı
vd. : ve diğerleri
sav : Sallalâhu Aleyhi Vesellem
c.c : Celle Celâluhu
Haz. : Hazırlayan
AÖF : Açık Öğretim Fakültesi
M.Ü : Muğla Üniversitesi
Çev. : Çeviren

GİRİŞ

1. MEHMED MUHYİDDİN ÜFTÂDE

1.1. Hayatı

Aziz Mahmut Hüdâyî'nin şeyhi, sûfî ve şair Mehmet Muhyiddin Üftâde, Bursa'nın Araplar mahallesinde 895'te (1490) doğmuştur. Mehmet Muhyiddin, Manyas'tan gelip Bursa'da ikamet eden bir ailenin çocuğudur. Babası Manyaslı, annesi ise Bursa'nın Hamamlıkızık köyündendir. Üftâde'nin müridi Aziz Mahmut Hüdâyî'nin "Vâkı'ât" adlı eserinde ise şairin doğum tarihi 900 (1495) olarak geçmektedir. Üftâde'nin asıl adı Mehmed'dir. Şiirlerinde "Üftâde" mahlasını kullanmıştır, lakabı ise Muhyiddin'dir. Farsça "üftâden" filinden türetilen üftâde, "düşmüş", "âşık", "uysal ve alçak gönüllü" anlamlarını ihtiva etmektedir.¹

Mehmet Muhyiddin, çocuk yaşta Bayramiye Tarikatı'nın şeyhlerinden Muk'âd Hızır Dede'ye intisap eder ve onun teşvikiyle ilk eğitimine başlar. Şeyhinin vefatına kadar 918 (1512) yaklaşık 8 sene ona hizmet eder.²

Üftâde, çocuk yaşta Muslihiddin Efendi'den ilk eğitimini alır ve bu sırada onun birçok kerametine şahit olur. Irgandı Köprüsü civarındaki Selçuk Hatun Mescidi'nin müezzinliğini yapan Muslihiddin Efendi, Üftâde'ye büyük ilgi ve şefkat gösterir. Böylelikle Üftâde'nin veliler silsilesine katılmasında ilk zemini hazırlayanlardan biri olur.³

Mehmet Muhyiddin, gençliğinde on sekiz yıl Bursa Ulu Camii'nde ve Doğanbey Mescidi'nde müezzinlik yapar. Cami sorumlusu bu hizmetine karşılık kendisine birkaç akçelik maaş tayin eder. Bu maaşı kabul eden Müezzin Mehmed Muhyiddin, o gece düşünde "mertebeden üftâde oldun" sözünü işitir. Bu olaydan sonra derhâl maaşı bırakır ve üftâde (düşkün) kelimesini kendisine mahlas yapar.⁴

¹ Mustafa Bahadıroğlu *Celvetiye Piri Hazret-i Üftâde ve Divânı Üftâde* Kur'an Kursu Ö. K. Derneği Yayın No:1 I. Baskı, Bursa, 1995. s.33-34.

² Nihat Azamat, "Üftâde", *DİA*, İstanbul, 2012, C.42, s.282.

³ Sami Bayrakçı, *Meşhur Osmanlı sûfîlerinden Üftâde (1490-1580) ve Hâl-i Tarikat isimli eseri (metin transkribe ve tahlili)*, Selçuk Üniversitesi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2010

⁴ İsmail Hakkı Bursevî, *Silsile-i Târik-ı Celvetî*, İstanbul, 1291, s.78.

Bu olayın ardından müezzinliği bırakıp “düğmecilik” ve “ipekçilik” meslekleriyle ilgilenir, zaman zaman kitap da istinsah ederek geçimini bunlarla sağlamaya çalışır.

Üftâde Hazretleri, otuz beş yaşına girdiğinde vaaz vermeye başlar ve irşat faaliyetlerine bulunur. Başta Doğan Bey Mescidi olmak üzere Namazgâh Camii ve muhtelif camilerde vaaz vermeye başlar. Halk bu vaazlara büyük bir ilgi gösterir. Pınarbaşı Kuzgunluk mahallesinde yaptırdığı cami ve tekkede bir süre irşat faaliyetini sürdürür. Üftâde 1529-1536 yıllarında Emîr Sultan Camii vaazlığına tayin edilir ve bu görevi 988 (1580) yılına kadar sürdürür.⁵

Rivayete göre devlet ricali tarafından Sûfi Üftâde, Emir Sultan Camii’ne vaiz olarak tayin edilince bu görevi kabul etmez. Rüyasında Emir Sultan; “Bizim hitabetimizi ve camimizde hizmetimizi kabul ediniz” deyince bu görevi tereddütsüz kabul eder.⁶

Kaynaklarda verilen bilgilere göre Üftâde bu görevi kabul ettiğinde kırk bir veya kırk sekiz yaşındadır ve vefatına yakın bir zamana kadar bu görevi sürdürmüştür.⁷ Üftâde, ömrünün son demlerinde bir dağın eteğinde inşa ettirdiği tekke ve câmide irşat faaliyetlerine devam ederek “Celvetiye tarikatını” yaymaya çalışmıştır.⁸

Üftâde Hazretleri, 93 yaşında 12 Cemâziye’l Evvel 988 (26 Temmuz 1580) yılında Bursa’da ahirete irtihal eder. Üftâde Hazretleri’nin cenazesi Zaki Baş Emir Efendi tarafından yıkanarak Üftâde Camii’nin yanı başındaki türbeye defnedilmiştir. Vefatından sonra “Düştü iskât yâ ile tarih, Göçtü Üftâde, Bursa’nın kutbu”, “Düştü dile kalmadan tarih irtihal üftâde üftâde”, “Nakl idecek didim âyâ tarih, Göçtü üftâde Bursa’nın kutbu” cümlelerinin yanı sıra, “Nurullâh-ı mezc‘a”terkibi tarih düşürülmüştür.⁹

Şemseddin Efendi, Üftâde Hazretleri vefat edince onun hal tercümesini ihtiva eden bir methiye yazar. Şemseddin Efendi’nin bir ay boyunca “isdimdâd” için söylediği methiyesi aşağıda verilmiştir:

⁵ Azamat, a.g.e., s.282.

⁶ Bahadıroğlu, a.g.e., s.57.; Azamat, a.g.e., s.282.

⁷ Bahadıroğlu, a.g.e., s.59.

⁸ Mustafa Kara, *Bursa’da Tarikatlar ve Tekkeler*, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa, 1990, s.297.

⁹ Azamat, a.g.e., s.282., Bahadıroğlu, a.g.e., s.65., Bayrakçı, a.g.e. s.11.

Mürşid-i Râh-ı hakîkât Hazret-i Üftâde'dir
 Rehber-i ehl-i tarîkât Hazret-i Üftâde'dir

Menba-ı feyz-i fütûh-ı ma'nevîdir şüphesiz
 Nâşir-i envâr-ı vahdet Hazret-i Üftâde'dir

Hızır elinden âb-ı hayevân nûş idüp buldu ledün
 Vâkıf-ı esrâr-ı celvet Hazret-i Üftâde'dir

Âsitânına ânın her kim ki itse ilticâ
 İtmeyen mahrûm-ı himmet-i Hazret-i Üftâde'dir

Sâha-i medhinde tahrîk-i kemiyet hâmaye
 Bahş iden Şemsî'ye kudret Hazret-i Üftâde'dir¹⁰

Üftâde Hazretlerinin en meşhur halifesi şüphesiz Aziz Mahmut Hüdâyî'dir. Hüdâyî, ona hayatının sonlarına doğru 984'te (1576) intisap etmiştir. Üftâde'nin Mustafa ve Mehmet adında iki oğlu babasının vefatından sonra tekkeye postnişinlik yapmışlardır.¹¹

1.2. Edebi Kişiliği

Meşhur edebiyat tarihçilerimizden olan Nihat Sami Banarlı, Üftâde Hazretlerinin adını, XVI. yüzyıl tekke şairleri arasında zikretmiştir.¹²

Mehmet Muhyiddin Üftâde Hazretleri “şeyh”, “edip” ve divan” sahibi bir mutasavvıf şairdir. Küçük yaşta annesi ve babasından aldığı köklü eğitim ve dini terbiye neticesinde uluların mabedinde dikkat çeken, göz dolduran bir şahsiyet olmuştur.¹³ Üftâde Hazretleri, gençlik yıllarında Ulu Cami veya Doğanbey Camii'nde müezzinlik yaptığı sırada cami mütevellisi kendisine iki akçelik maaş bağlamıştı. Üftâde de bu maaşı kabul ettiğinde hocası Hızır Dede, “sen bu iki akçeyi alıp kesene atmakta mertebeden “üftâde” oldun diye onu azarlamıştır. Bu menkıbe

¹⁰ Mehmed Şemseddin, *Bursa Dergahları Yadigar-ı Şemsî I-II*, Uludağ Yayınları, Bursa, 1997, s.45.

¹¹ Üftâde, a.g.e., s.282.

¹² Nihat Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı, I*, İstanbul, 1987, s.625.

¹³ İlhan Yardımcı, *Hak Âşığı Hazret-i Üftâde*, Nursa Yayınları, II. Baskı İstanbul, 1994, s.24.

kaynaklarda farklı şekillerde de anlatılmaktadır. Bu durum karşısında şaşkına dönen Üftâde Hazretleri, “Artık makamından düştün”, “Ben Hallâkın üftâdesiyim, üftâde kalacağım” diyerek “üftâde” mahlasını almış olur.¹⁴ Üftâde Hazretleri; Hacı Bayram-ı Veli, Kaygusuz Abdal, Eşrefoğlu Rumî gibi Tekke ve Tasavvuf Edebiyatı yolunda yürüyen bir mutasavvıf şairdir. Tekke ve Tasavvuf ruhuna uygun şiir ve ilahiler söylemiştir.

Sadettin Nüzhet Ergun, XVI. yüzyılın meşhur sûfilerinden olan Bursalı Üftâde'nin Yunus Emre'nin takipçilerinden biri olduğunu bildirerek şairin edebiyat tarihimizdeki yerini tespit eder.¹⁵ Üftâde, şeriatın sınırlarını koruyan sünnî bir şeyh ve aynı zamanda bir vahdet-i vücuttur. Şeriatın sınırlarını muhafaza ettiğinden şiirlerinde “açık”, “pervasız” ve “coşkun” söylemlere pek yer vermemiştir.¹⁶

Üftâde'nin divanındaki “Zihî şûrîde vü biçâre bülbül” mütekerir mısralı ilahisinde vahdet-i vücud felsefesinin terennümlerine rastlamak mümkündür.

Mehmet Halit Bayrı, Üftâde Hazretlerinin dünya görüşü, düşüncesi ve anlayışıyla Yunus'un yolundan ayrılarak Dini ve Tasavvufi Halk Edebiyatı'nda “Zühdî edebiyat” dönemini başlattığını ve müridi Aziz Mahmut Hüdâyî tarafından da bu zühd edebiyatının olgunlaştırıldığını bildirir. Üftâde, vezin ve biçim itibarıyla Halk Edebiyatı'nın yolundan gitmişse de hem aruz hem de hece ölçüsüyle şiirler yazmıştır. Divanında en çok ilahi nazım şekliyle yazılmış şiirlere rastlamaktayız.¹⁷ Ulu Cami'nin Üftâde için ayrı bir yeri vardır. Ulu Cami'nin batı kapısına yakın ayakların birinin üzerine Üftâde'nin Arapça şu beyti yazılıdır:

يا جَامِعَ الْكَبِيرِ وَيَا مَجْمَعَ الْكِبَارِ
طُوبَى لِمَنْ يَزُورُكَ فِي اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ

Türkçe şerhi şu şekildedir:

“Ey Ulu Cami! Ey uluların toplandığı yer

¹⁴ Yardımcı, a.g.e., s.29.

¹⁵ Bahadroğlu, a.g.e., s.70.

¹⁶ Bahadroğlu, a.g.e., s.70

¹⁷ Mehmet Halit Bayrı, *Halk Şairleri Hakkında Küçük Notlar*, Burhaneddin Basımevi, İstanbul 1937, s.47.

Gece-gündüz seni ziyaret edene müjdeler”¹⁸

Üftâde Hazretleri müzik ile de ilgilenmiştir. Şairin birçok güftesi daha sonra musikişinaslar tarafından bestelenmiştir. En bilindik güftenin ilk beyiti şu şekildedir:

Gel berü ey gönlümün sahnında seyrân eyleyen
Zerrece bir katreyi aşkı ile ummân eyleyen¹⁹

1.3. Üftâde Hazretleri'nin Tasavvufi Kişiliği ve Tarikatı (Celvetiye)

Celvet, celv kökünden türemiş bir fiil olup “ortaya çıkma”, “açığa çıkarmak” gibi anlamları ihtiva etmektedir.²⁰

Celvet, tasavvuf literatüründe ise halvetin tezadı olup salikin ilahi sıfatlarla sûfi olarak halvettin üst mertebelerine çıkmasıdır. Tasavvuf yoluna girmiş kişinin “çilehâne” gibi تنها yerlere inzivaya çekilip belirleyen bir sürede nefsini terbiye etmeye çalışması “halvet”, nefsini terbiye ettikten sonra halkın içine dönüp toplumsal hayata katılması ise “celvet”tir.²¹

Hasan Kamil Yılmaz, Celvetiyye’de sülûkün ruh, nefis, tabiat ve sır olmak üzere dört mertebesinin olduğunu söyler. Yılmaz, bu dört mertebeyi şöyle açıklar: “Şeriatın mukabili olan ilk mertebede sâlik bedenî ihtiyaçlarını ibadetini engellemeyecek şekilde karşılar ve helâl olanlarla yetinirse nefis mertebesine yükselir. Bu mertebe, nefsi kötü huy ve fiillerden arındırma mertebesidir. Bu ise ancak sürekli mücahede ve riyazetle gerçekleştirilebilir. Ruh ve sırrın ıslahı bu mücadele neticesinde mümkün olur. Bu mertebenin mukabili de tarikattır. Ruh mertebesi, sâlikin ruhu ile ilgi kurduğu ve mârifetullaha yöneldiği mertebedir. Bu mertebede ilm-i ledün esrarı da zâhir olmaya başladığından aynı zamanda keşf mertebesidir ve mârifet makamına tekabül eder. Mârifet ve ilâhî aşk makamına ulaşan sâlik son olarak sır mertebesine yükselir. Hakikatin mukabili olan bu mertebe

¹⁸ Bahadroğlu, a.g.e., s.74

¹⁹ Bahadroğlu, a.g.e., s.75.

²⁰ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2001, s.86.

²¹ Süleyman Uludağ, “Celvet”, *DİA*, İstanbul, 1993, C.7, s.273.

mahv, fenâ, tecellî ve vuslat makamıdır. Sâlik bu mertebede kemale ermiş olarak mücâhedattan lezzet duymaya başlar”²²

Celvet halinin Hz. Muhammed (sav)’in yaşamında da bir karşılığı vardır. Hz. Muhammed vahiy öncesinde Hira Mağarası’nda halvette idi. Vahyin gelişi ile birlikte halkın arasına karışmış ve peygamberlikle birlikte “celvet” haline geçmiştir. Celvet, halvetten daha üst bir mertebedir. Celvet halk arasında her daim Allah ile beraberliktir ki bu, halvete göre çok daha yüksek ve zor bir mertebedir.²³

Üftâde Hazretleri, Sünni tarikatları kategorisinde yer alan “Bayramiye Tarikatı”nın bir kolu olan “Celvetiyye Tarikatı”nın kurucusu ve aynı zamanda piridir. Üftâde, şeriatın kurallarına sıkı sıkıya bağlı olan ve tasavvufî şahsiyetiyle tanınmış ünlü bir sûfidir. Zira züht, takva ve vahdet-i vücudla yoğrulan şahsiyeti kurduğu tarikatın günümüze kadar izlerini devam ettirmeyi başarmıştır.²⁴

Bursevi, Üftâde Hazretlerinin “fenafillâh” ve “bekâbillah” mertebelerini geçtiğini ve yüce sözler söylediğini bildirir. Onun kendi metoduyla Allah’a ulaştığını söyler ve şu dördüğü örnek gösterir:

Geçesin ‘âlem-i ferşi
Dahı hem Kürsî ve ‘Arşı
Gele muştucular karşı
Digil yâ hû ve yâ men hû²⁵

Üftâde Hazretleri, keşif ve marifetle ilgili görüşlerinin temeli, mülk ve melekût âleminde bulunan şeyhlerin tümü size manevi keşif yoluyla görünse de şeriata uygun şekilde açıklamaya gücünüz yetmiyorsa o keşfi terk edin, fakat şeriati terk etmeyin diye telkininde bulunmuştur.²⁶

Üftâde Hazretleri, “vahdet-i vücud” felsefesini benimseyen gözde mutasavvıfların biridir. Üftâde, İbn-i Arabî, Sadrettin Konevi ve Mevlana gibi Allah

²² Hasan Kamil Yılmaz, “Celvetiyye”, *DİA*, İstanbul, 1993, C.7, s.274.

²³ Bayrakçı, a.g.e., s.22.

²⁴ Bahadroğlu, a.g.e., s.78.

²⁵ Bursevi, a.g.e., s.88.

²⁶ Azamat, a.g.e., s.283.

dostlarına büyük bir muhabbet beslemiş ve onların açtığı tasavvuf yolunu devam ettirmiştir. Aşağıda vermiş olduğumuz örnek dörtlükte de görüldüğü gibi çoşkun olmayan ifadeler ve sade bir dille “vahdet-i vücud” felsefesini işlediğini görmekteyiz:

Ehl-i irfân dediler sen çıkmayınca aradan
Bilemezsin kimdir kendüyi pünhân eyleyen
Sen çıkınca aradan
Kalır seni yaratan²⁷

Üftâde Hazretleri tarafından Uludağ’ın eteklerinde güneyden kuzeye doğru dik meyilli bir arazi üzerinde yaptırılan mescid, semâhâne, tekke, harem, çilehâne, selamlık ve çeşmeden meydana gelen bu yapılar külliye niteliğindedir.²⁸

Halveti’ye Tarikatı, Hızır Dede, Üftâde Hazretleri, Hüdâyî yoluyla “Celvetiyye” adını alarak devam ede gelmiştir. Celvetiyye Tarikatı’na bağlı olanlar, Cebrâil (a.s) aracılığıyla Hz. Peygamber’e verilen velayetin Hz. Ali’ye geçtiğini ve böylelikle silsilenin devam ettiğini söylemişlerdir.²⁹

Celvetiyye Tarikatı, Üftâde Hazretlerinin şeyhi Hızır Dede’nin silsilesi, Akbıyık Sultanla Hacı Bayram-ı Veliye ulaştığından Celvetiyye Tarikatı, Bayramiyye Tarikatı’nın bir kolu sayılmıştır. Nakşibendî Tarikatı’ndaki “halvet derencümen”, “nazar ber-kadem” ve “hafi zikir” Celvetiyye Tarikatı’nda da vardır³⁰

İsmail Hakkı Bursevî, Celvetiyye’nin İbrahim Zâhid-i Geylânî zamanında “hilâl”, Üftâde döneminde “ay”, Hüdâyî devrinde ise dolunay durumunda olduğunu söyler ve “Silsilenâme-i Celvetiyye” adlı eserinde Celvetiyye silsilesini şöyle sıralar:

1. Hz. Ali (R.a)
2. Hasan Basri (R.a)
3. Maruf-u Kerhi
4. Şihabüddin Sühreverdi (k.s)

²⁷ Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Meral Yayınları, İstanbul, 1975. C.1, s.215.

²⁸ Hasan Basri Öcalan, “Üftâde Tekkesi”, *DİA*, İstanbul, 2012, C.42, s.284.

²⁹ Yardımcı, a.g.e., s.35.

³⁰ Yılmaz, a.g.e., s.74

5. İbrahim Zâhid-el Gilâni (k.s)
6. Şeyh Ebu İshak Safiyüddin (k.s)
7. Hacı Bayram-ı Veli (k.s)
8. Mehmed Muhyiddin 'i Üftâde (k.s)
9. Aziz Mahmut Hüdâyî³¹

1.4. Eserleri

Şair Üftâde'nin "Vâkıât", "Divan" ve "Hutbe Mecmuası" adında üç eseri mevcuttur. Bu eserlerden sadece divânının baskısı yapılmıştır.

1.4.1. Üftâde Divânı

Bursalı Mehmet Tahir'in bastırıldığı bu divanın (İstanbul 1328) Latin harfleriyle neşredilmiş, üç kez daha bastırılmıştır. Divanda 60 kadar ilahi yer almaktadır. Mehmet Muhyiddin Üftâde, zahidâne bir söyleyişle Yunus Emre tarzında sade ve anlaşılır bir dille ârifâne ilahiler söylemiştir. Bu şiir ve ilahilerin tamamında "Üftâde" mahlasını kullanmıştır. Üftâde'nin şiirleri tekke muhitlerinde büyük bir ilgi görmüştür. Bazı ilahileri bestekârlar tarafından bestelenmiştir. Üftâde'nin çoğu şiiri aruz ölçüsüyle bir kısmı ise hece ölçüsüyle yazılmış elli şiirinin olduğu eseri Paul Ballanfât Le divan Hazret-i Pir Üftâde" adıyla Fransızcaya çevirmiştir.³²

1.4.2. Vâkıât

Celvetiyye Tarikatı hakkında yazılmış ilk eserdir. Eserin tamamı Arapçadır ve 550 varak civarındadır. Hüdâyî'nin Üftâde'ye intisabından hemen sonra müşdidinden duyduklarını bir araya getirmiş ve böylece bu eser vücuda getirilmiştir.³³

Eserde Hüdâyî, şeyhi Üftâde'ye "kültü, seeltü" ibareleriyle farklı sorular sormuştur. Bu sorular genel itibarıyla kendisinin seyr-i sülûkuyla ilgilidir. Yeme-içme, alım-satım gibi sosyal hayata dair konular da işlenmiştir.³⁴

³¹ Yardımcı, a.g.e., s.35.

³² Azamat, a.g.e., s.283.

³³ Kara, a.g.e., s.305.

³⁴ Bahadıroğlu, a.g.e., s.93.

Üftâde'nin görüşleri, Celvetiyye Tarikatı hakkında birincil kaynak olarak sayılan bu kitabın müellif nüshası her biri yüz varaklık iki cilt şeklinde Üsküdar Hacı Selim Ağa Kütüphanesinde 249 ve 250 numaralarda kayıtlıdır. Hüdâyî'nin müritlerinden Mehmet Muizzüddin Celveti, bu eserin bazı bölümlerini şeyhin sağlığında Türkçeye çevirmiştir.³⁵

1.4.3. Hutbe Mecmuası

Kaynaklarda adı geçen bu eser henüz ortaya çıkmış değildir. Eser hakkında pek bilgimiz olmasa da içeriğinin Üftâde'nin verdiği vaaz ve hutbelerin yer aldığı kuvveti muhtemeldir.³⁶

---

³⁵ Azamat a.g.e., s.283.

³⁶ Mustafa Özdamar, *Mehmed Muhyiddin Üftâde*, Kırkkandil Yayınlar, İstanbul, 2005, s.19; Bahadıroğlu, a.g.e., s.89.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÜFTÂDE DÎVÂNI'NDA DİNİ MUHTEVA

1. DİN

Din kavramı; Arapça “deyn” kökünden türeyen bir isimdir. İslam literatüründe “din” akıl sahiplerini kendi iradeleriyle bizzat hayırlara sevk eden ilâhi bir kanun, Allah tarafından konulmuş ve insanları Hakk’a ulaştıran bir yoldur.³⁷

İslamiyetin kabulüyle birlikte edebi metinlerimizde din ve dini kavramlar geniş kullanım alanı bulmuştur. Edebiyatımızda birçok şair islamiyetin etkisiyle dini içerikli eserler kaleme almıştır. Tasavvuf şiirinin temellerinin atıldığı XIII. ve XIV. yüzyılda başta Mevlana olmak üzere Sultan Veled ve Hacı Bektaş-ı Veli ve Yunus Emre gibi birçok şair eserlerinde dini, toplumu aydınlatmak için bir araç olarak kullanmış ve eserleriyle Anadolu’da dinin yayılmasında öncü olmuşlardır.

Edebiyatımızın önemli mutasavvıf şairlerden biri olan Mehmed Muhyiddin Üftâde Hazretleri, Yunus Emre tarzında şiirler yazmıştır. Eserlerinde din ve tasavvufa ait temel konuları, insanlar daha rahat okuyup anlasınlar diye sade bir dille anlatmıştır.

1.1. İtikâd

1.1.1. Allah’ın İsim ve Sıfatları

“Esmâ-i Hüsnâ” veya Arapça söylenişi ile “el- Esmâü’l Hüsnâ”, sözlükte en güzel isimler anlamına gelmektedir. Ancak bu tamlama Allah Teâlâ’nın isimleri için özel bir isim olmuş ıstılâh haline gelmiştir.³⁸

Esmâ-i-hüsnâ ifadesi Kur’an’da dört yerde geçer. Bunlardan ilki Â’raf suresinde “En güzel isimlerin Allah’a ait olduğu ve bu isimlerle Allah’a dua

³⁷ İsmail Karagöz vd., *Dini Kavramlar sözlüğü*, DİB Yayınları, Ankara, 2006, s.121.

³⁸ Bilal Kemikli vd., *Türk İslam Edebiyatı El kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara, 2017, s.158.

edilmesi gerektiği bildirir.”³⁹ İsrâ suresinde ise “Allah” ismi ya da “Rahman” ismi ile dua edilebileceğini ve en güzel isimlerin Allah’a ait olduğunu bildirir.⁴⁰ Diğer ikisi de Tahâ ve Haşr surelerinde yer almaktadır. Bu ayetlerde de en güzel isimlerin Allah’a ait olduğu ve bu isimlerle kendisine dua edilmesinin gereği bildirilmektedir.

Hadis metinlerinde Allah’ın isimleri, sıfatların sayısı her ne kadar 99 olarak zikredilse de Allah’ın isim sıfatları 99’dan ibaret değildir. 99 sayısı çokluktan kinayedir. Nitekim *esmâü’l-hüsnâ* ile ilgili hadisler, Allah’ın isimlerinin yalnızca 99’dan ibaret olduğunu ifade etmemektedir. Hadis metinlerinde bu isimleri ananların cennete gireceğini bildirmektedir. Bununla beraber hadislerde geçmeyen; ancak Kur’ân’da geçen Allah’ın güzel isim ve sıfatları vardır. Bu bahsi geçen isim ve sıfatların sayısı iki yüzü geçmektedir.⁴¹

Ayet ve hadislerde zikredilen “ el-Esmâü’l Hüsnâ”; Allah’ın varlığının mahiyetini, O’nun niteliklerini, özelliklerini ve hangi vasıflara sahip olup olmadığını izah eden isim ve sıfatlardır.⁴²

Şairlerimiz de “esmâ-i-hüsnâ”ya karşı duyarlı davranmışlar ve bu konuda da edebi türler ortaya koymuşlardır. İbn-i İsa’yı Saruhânî, İbrahim Cudî, Bıçakçızade İsmail Hakkı ve Şeyhoğlu Mustafa bu alanda eser ortaya koyanların başında gelmektedir.⁴³

Üftâde, Dîvân’da bir çok yerde çeşitli sebelerle Allah’ın isim ve sıfatlarını zikretmiştir. Şair aşağıdaki beyitte esmâ-i hüsnâdan şöyle bahseder:

Bulam Hakk’ın rızâsına cemâlinin ziyâsını

Vücûdum nûra gark olup geçe esmâ-i hüsnâdan (16/5).

Üftâde, Dîvân’ında yer alan birçok şiirde Allah’ın isim ve sıfatlarına raslamak mümkündür. Dîvân’da yer alan Allah’ın isim ve sıfatlarından bazıları şunlardır:

³⁹ Bkz. A’raf,7/180.

⁴⁰ İsrâ, 17/110.

⁴¹ Şerife Uzun, *16. Yüzyıl Klasik Türk Edebiyatında Tevhid*, TDV Yayınları, Ankara 2013, s. 118.

⁴² Karagöz vd., a.g.e., s.151.

⁴³ Hikmet Atik, *Türk İslâm Edebiyatı*, Bilimsel Araştırma Yayınları, Ankara, 2018, s.152-153.

Allah, Hak, Halık, Rahîm, Gani, Mevlâ, Settar, Rab, Hudâ, Yezdân, Hû, İlâh, Ahâd, Padişâh, Sultân, Sübhân, Muîn, Ma'bud, Kerîm.

1.1.2 Allah

Alemleri yoktan var edip yöneten, her türlü hamd ü senâya layık, vâcibü'l-vücûd olan Yüce Zat'ın özel ve en kapsamlı ismidir. Bütün ilâhi vasıfları kendisinde toplayan Yüce Zat'ın bu ismi Kur'an'da 2697 defa zikredilmiştir.⁴⁴

Allah kelimesinin etimolojisi üzerinde İslam alimleri, Arap dilcileri ve oryantalistler tarafından farklı görüşler ileri sürülmüştür. Kelimenin herhangi bir kökten türemiş olmayıp sözlük manası taşımadığı ve gerçek mâbudun özel adını oluşturduğunu yahut sözlükte bir anlamı olsa bile gerçek mâbuda isim olunca bu anlamı kaybettiği görüşü öne sürülmüştür.⁴⁵

Allah isminin çeşitli asıllardan türediği öne sürülmüşse de “*el-ilah*” kelimesindenki hemze olan elifin düşürülmesiyle elde edildiği görüşü kabul görülmüştür.⁴⁶

Allah isiminin şaşkınlık, hayret gibi manaları ifade eden “*ألله*” sözcüğünden de türediğini söyleyenler de olmuştur. Bu durumun asıl nedeni olarak insanların Allah Teâlâ'nın vasıflarını düşünüp tefekkür ettiğinde hayretler içerisinde kalması şeklinde ifade edilmiştir.⁴⁷

Kur'an'da Allah'ın vasıfları şöyle zikredilmektedir: “*Allah'ın bir ve tektir, herkes ona muhtaç ancak O hiç kimseye muhtaç değildir. O yarattıklarına benzemediğinden doğurmamış ve doğrulmamıştır. Kendisi dışında her şeyi O yarattığından O'nun hiçbir dengi yoktur.*”⁴⁸

Şair, aşağıdaki beyitte Allah sözcüğünü bir zikir/dua şeklinde kullanarak nidada bulunur:

E dostlarım dürüşelim bugün Allah'ı anmağa

İnâyet eyle ol dost bizi komaya yanmağa (23/1).

⁴⁴ Suat Yıldırım, *Kur'an'da Ulûhiyyet*, Akademi Yayınları, İstanbul, 2010, s.139.

⁴⁵ Bekir Topaloğlu, “‘Allah’”, *DİA*, İstanbul. 1989, C.2, s.471.

⁴⁶ Karagöz vd., a.g.e., s.23.

⁴⁷ Rağıp el-İsfahanî, *Müfredât Kur'an Kavramları Sözlüğü*, Çevr. Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu, Çıra yayınları, İstanbul, 2012, s.89.

⁴⁸ Bkz. İhlâs, 112/1-4.

Şair aşağıdaki dörtlükte ise Allah sözcüğünü bir zikir olarak söz konusu eder: Şair gönülden ah edip Allah'ı zikrederek O'ndan cemâlini ihsân etmesini istemektedir.

Ki dâim diyelim Allah
Gönülden eyleyelim âh
Keremler eyleye Allah
Cemâlin eyleye ihsân (21/2).

1.1.3. Hak

Hak kelimesi sözlükte “doğruluk, hakikat,” anlamlarına gelir.⁴⁹ Allah'a nisbet edildiğinde “varlığı zorunlu olan, inkarı câiz olmayan, varlığında şüphe bulunmayan, varlığı, ilâh ve rab oluşu hak olan” mânasına gelir.⁵⁰

Allah kendi varlığında hiçbir varlığa muhtaç değildir. Ancak O'nun dışında var olan her şey Allah'ın yaratmasına muhtaçtır. Varlığı kesin olan, mutlak gerçek, ancak O'dur.

Hak kavramı Kur'ân'da 247 yerde geçmektedir. Bu kavram ayetlerde genellikle batılın zıddı olarak zikredilmiştir. “ Allah hakkın ta kendisidir, O'nun dışında yalvarıp taptıkları ise bâtılın ta kendisidir.”⁵¹

Üftade, “hakk” ismine şiirlerinde oldukça fazla yer vermiştir. Aşağıdaki dörtlükte “hakk” sözcüğünün Allah lafzı yerine kullanıldığını görüyoruz:

Tutalım Hakk'ın emrini
Edelim dilde zikrini
Dahi gönülde fikrini
Cemâlin eyleye ihsân (21/1).

Şair, aşağıdaki beyitte tasavvufta önemli bir yeri olan “mâsivâ” kavramına gönderme yapar. Tasavvufî anlayışa göre gönülde Allah dışında her şey mâsivâ

⁴⁹ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara, 1996, s.314.

⁵⁰ İsmail Karagöz, *Esma-i Hüsnâ*, DİB Yayınları, Ankara, 2016, s.126.

⁵¹ Bkz, Hac, 22/62.

olarak kabul edilir. Gönülde Allah dışında ne varsa silinip süpürülmesi halinde gönlün Allah'ın lutuf ve ihsanına mazhar olacağına inanılır:

Gönülden sürelim gayrı inâyet eyleye Allah

Selâmet bula gayrıdan erişe Hakk'ın ihsânı (22/4).

1.1.4. Hâlık

“خَالِقٌ” kökünden türeyen “خَالِقٌ خَالِقٌ” ismi sözlükte “varlıkları örneği olmadan icâd eden, yaratan, var eden, bir şeyden başka bir şeyi icâd eden” anlamına gelmektedir.⁵²

Yaratma fiili sadece Allah'a has bir eylemdir. Allah dışında herhangi bir varlığa bu isim izafe edilemez. Kur'an'da bir çok ayette Allah'tan başka bir yaratıcının olmadığı ve her şeyi yaratanın yalnızca O olduğu bildirilmektedir.⁵³

Yaratma kavramı Kur'an'da 171 bir yerde fiil çekimiyle, 52 yerde de masdar olarak Allah'a izâfe edilmiştir. “خَالِقٌ” kelimesi Kur'an'da sekiz yerde doğrudan, iki yerde de “şekil verenlerin en güzeli” veya “kendilerine yaratıcılık nisbet edilenler içinde yegâne gerçek yaratıcı” anlamındaki ahsenü'l-hâlikîn terkibi içinde zikredilmiştir.⁵⁴

Kur'an'ı Kerîm'de prensip olarak gerçek anlamda “yaratma” fiili Allah Teâlâ'dan başkasına atfedilemez. Ancak bu fiilin, “yaratma” manası dışında, “takdir, tasvir, yalan uydurma” gibi birtakım manalarda kullanılarak insana da nispet edildiğini dair bazı âyetler yer almaktadır. (Âl-i İmrân: 3/49; Mâide: 5/110; Ankebût: 29/17.)⁵⁵

Tasavvufî anlayışa göre Allah'ın yaratma eylemi “küntü kenzen mahfiyyen” “ben bir gizli hazine idim, bilinip tanınmayı murad ettim, ve bilineyim diye mahlukatı yarattım” mealindeki hadis-i kudsiye dayanır.

Allah'ın bir kulunu sevmesi insanların birbirini sevmesine benzemez; çünkü Allah bir kulunu severse ona rahmetiyle muamele eder ve rahmetine mazhar olanları da cennetiyle mükafatlandırır. Hadis-i Kudsi'de Allah Teâlâ; "Kulumu sevince gören

⁵² Karagöz, a.g.e., s.190.

⁵³ Bkz, Fatır, 35/3; En'âm, 6/102.

⁵⁴ Bekir Topaloğlu, “Hâlık”, *DİA*, İstanbul 1997, C.15, s.303-304.

⁵⁵ Metin Yurdagür, *Ayet ve Hadislerle Esmâ-i Hüsnâ*, Marifet Yayınları, İstanbul, 2006, s.92.

gözü, duyan kulağı, tutan eli olurum. Artık o benimle duyar, benimle görür, benimle tutar, benimle yürür."⁵⁶ buyurmaktadır.

Şair, aşağıdaki dörtlükte kulun yüce Allah'ı, Hâlik ve Hakk isimleriyle zikrederek onun sevgisine ve rızasına muvaffak olacağını vurgular:

Edenler Hâlik'in zikrin
 Ki anları sever Allah
 Melekler de bile eder
 Bugün zikr eyledik Hakk'ı (61/4).

1.1.5. Rahîm

“r-h-m” kökünden türeyen rahîm kelimesi Sözlükte “çok merhametli olan, acıyan, esirgeyen, koruyan, bağışlayıp, affeden gibi anlamlara gelmektedir.”⁵⁷

Rahmân ve Rahîm ismi her ne kadar aynı kökten türese de her iki isim arasında bir takım anlam farklılıkları vardır. Rahîm ismi Rahmân ismine göre daha özeldir. Yaygın kanaate göre Rahmân ismi Allah'ın mü'min kafir demeden bütün yarattıklarına merhamet ile muamele etmesidir. Rahîm ismi ise iman edip sâlih amel işleyenlere, muttakî ve muhsinlere yöneliktir. Allah, dünyada sadece müminlerin güzel amellerine sevap verir ve âhiret nimetlerinden yararlandırır. Mümin olmayanlar, her ne kadar Allah'ın dünyada kenilerine vermiş olduğu nimetlerden istifade etseler de âhiret nimetlerinden mahrum kalacaklardır.⁵⁸

Şair, aşağıdaki beyitte Allah'ın cömert ve merhamet sahibi olduğunu bildiren iki ismini birlikte anarak O'na merhamet ve bağışlanmada bulunur:

Bi kerem kâni Hudâ'nın Yâ kerîm ü Yâ Rahîm
 Rahmet ü gufrânın deryâsına daldır beni (66/4).

⁵⁶ Huriye Martı vd., *Hadislerle İslam*, DİB Yayınları, İstanbul, 2017, C.1 s.347.

⁵⁷ Karagöz, a.g.e., s.542.

⁵⁸ Karagöz vd., a.g.e., s.543.

1.1.6. Ganî

“ğına” kökünden türeyen bir isim olan ganî sözlükte “zengin olan, hiçbir şeye muhtaç olmayan, her türlü ihtiyaçtan uzak olan, ikamet eden, hayatını devam ettiren” gibi anlamlara gelmektedir.⁵⁹

Ganî ismi, esmâ-i hüsnâ ilgili eserlerde veya konuyla ilgili çalışma yapan âlimlerin muhtelif açıklamalarında genel olarak “ Allah’ın zâtında ve sıfatlarında her türlü ihtiyaçtan beri olduğu” şeklinde anlam verilmiştir. Allah, varlığı açısından başkasına muhtaç olmadığı gibi ulûhiyyetini niteleyen, kâinatı yaratıp idare edişini dile getiren sıfatlara sahip olması ve bunları fonksiyoner kılması bakımından da bütün yaratıklardan müstağnidir.⁶⁰

Şair aşağıdaki dörtlükte Allah’ın Ganî sıfatını anarak Cemâlini göstermesi için niyazda bulunur:

Umarız ol Ganî Allah

Cemâlin göstere bize

Senâlar idevüz Hakk’a

Eriştik oruç ayına (34/5).

1.1.7. Mevlâ

Mevlâ, sözlükte “Râb, efendi, mürebbî, terbiye eden, komşu, mâlik, kul, köle azat eden, bir işi gören, idare eden, yardımcı, ihsan eden, dost” gibi anlamlara gelir.⁶¹

Kur’ân’da vâlî ile velî kelimeleri dışında Allah Teâlâ’nın insanların mevlâsı olduğu hususu 16 yerde geçmektedir. Bu âyetlerin biri Hz. Peygamber’e, dokuzu mü’minlere, ikisi ise gerçek anlamda insana yöneliktir. Mevlâ, âyetlerin dördünde “yardımcı” kelimesiyle, birinde “yardım edenlerin en hayırlısı” şeklinde, diğer birinde ise nusret muhtevalı bir dua ismiyle birlikte zikredilmiştir.⁶²

Şair aşağıdaki beyitte yüksek bir duruma erişip/arş-ı âlâya yükselerek orada Mevlâ’ya yani Allah’ ile buluşmayı ister:

⁵⁹ Ramazan Sönmez *Esmâ-i Hüsnâ*, Konevi Yayınları, Konya, 2014, s.439.

⁶⁰ Bekir Topaloğlu, “Ganî”, *DİA*, İstanbul, 1996, C.13, s.348- 349.

⁶¹ Karagöz vd, a.g.e., s.438.

⁶² Bekir Topaloğlu, “Mevlâ”, *DİA*, İstanbul, 2004, C.29, s.440-441.

Varam bir hâl-i a'lâya erişem anda Mevlâ'ya

Tekarrüb buluban ey dost çıkam bu dâr-ı dünyâdan (16/4).

1.1.8. Settâr

Bir şeyi örtmek ve gizlemek anlamındaki “s-t-r” kökünden türeyen “es-sâtir” iffetli, örten ve gizleyen demektir.⁶³ Allah'ın isimlerinden olup, kullarının günahlarını ve ayıplarını örtmesini ifade etmektedir.

İnsanlar hata işlemeye meyilli bir fitrat üzere yaratılmışlardır. İnsan zaman zaman bilerek veya istemeyerek de olsa hata işleyebilir. Kullarının gizli-aşıkâr bütün hallerini bilen yüce Allah, hata işlemleri durumunda kullarının hata ve kusurlarını örter. Allah, Ankebut suresinde konuyla ilgili ayette; “iman edip salih amel işleyenlerin ve takva sahibi kullarının hata ve günahlarını örteceğini bildirir”⁶⁴

Allah, kullarının hata ve günahları örtmeyip aşıkâr etseydi, insanların birbirlerine bakacak yüzü kalmazdı. Cenâb-ı Allah kullarının hatasını örterek aslında kullarına tövbe etmeleri için fırsat tanımaktadır.

Şair, aşağıdaki beyitte târikata girip gece gündüz çalışarak o günahları gizleyen Settâr'ın günahlarını örtünmesini ister:

Târîkâta dürüşelim gece gündüz olup kâim

Kabûl eyleye ol Settâr idüben bize ikrâmı (22/2).

1.1.9. Râb

Arapça “r-b-b” kökünden türeyen Râb kelimesi sözlükte “mâlik, seyyid, idare eden, terbiye eden, yetiştiren, gözetip koruyan, doyuran” gibi anlamlara gelmektedir.⁶⁵

Allah'ın sıfatı olarak “bütün mahlukatı yaratan onaları yetiştirip terbiye eden, her türlü ihtiyaçlarını gideren, rızık veren ve yarattığı her şeyi düzene koyan, her şeyin maliki ve sahibi demektir.”⁶⁶

⁶³ Karagöz, a.g.e., s.341.

⁶⁴ Bkz. Ankebut, 29/7.

⁶⁵ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri Ve Deyimleri Sözlüğü*, Rehber Yayınları, Ankara, 1997, s.583.

⁶⁶ Karagöz vd., a.g.e., s.540.

Râb kavramı Kur'ân'da Allah lafzından sonra en çok zikredilen isimdir. Hz. Peygamber'e mekke döneminin ilk altı ayında inen ayetlere bakıldığında Râb isminin Allah isminden daha çok zikredildiği görülmektedir.⁶⁷

Kur'ân-ı Kerîm'deki bir çok ayette dua ve niyazlar Râb ismiyle başlar. "*Rabbimiz! Hesap kurulacağı gün beni, anamı, babamı ve müminleri bağışla!*"⁶⁸

Kur'ân'da adı geçen Peygamberlerin neredeyse tamamı, Cenab-ı Allah'a ilticada bulunurken dualarına Râb ismini zikrederek başlamıştır.

Üftâde Hazretleri de Kur'ân'daki bu usluba uyarak bir çok şiirinde dualarına "yâ Râb" nidasıyla başlamıştır.

Şair aşağıdaki beyitte ramazan ayının feyz ve bereketini ifade ederek orucun nurunun/karşılığının verilmesi için "yâ Râb" diyerek nidada bulunur:

Garip Üftâde'ye yâ Râb

Cemi' ehli îman ile

Orucun nurunu vergil

Eriştik oruç ayına (34/7).

Şair aşağıdaki beyitte ise Rab kelimesini a'lâ kelimesiyle birlikte terkip içerisinde kullanmıştır.

Ey yarenler haber verin bana ol Rabbi a'lâdan

Kerem edip haber verin bana ol âli Mevlâ'dan (16/1).

1.1.10. Hudâ

Hudâ kelimesini "hidayete götürmek, doğru yolu göstermek, irşad etmek"⁶⁹ anlamlarını ihtiva etmektedir. Farsça metinlerinde Allah lafzı yerine daha çok Hudâ ismi kullanılmaktadır. Edebiyatımızda da şairler şiirlerinde Hudâ ismini çokça kullanmıştır.

⁶⁷ Aydın Temizer, *Kur'ân'da "Rab" Kavramı Üzerine Semantik Bir Analiz* M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2013, S.44, s.63.

⁶⁸ Bkz. İbrâhim, 14/41.

⁶⁹ Ethem Cebecioğlu, a.g.e., s.369.

Şair aşağıdaki dörtlükte dervîş ve dertli Üftâde'nin Hak yolunda kul-köle olduğunu, Hûdâ'nın muradını vermesini ister:

Dervîş ve derdmend Üftâde
Hak yolunda olmuş gedâ
Murâdını vere Hudâ
Cân u dilden sevmek gerek (6/5).

1.1.11. Yezdân

Eski İnan'da Tanrı karşılığında kullanılan “yazata” kelimesinin çoğulu olan yezdân, “tapınmak, tâzim ve takdimde bulunmak” anlamındaki yaz- (yaj) fiilinden türemiştir.⁷⁰

Allah lafzı yerine kullanılan bu isim Hûdâ ismi gibi Farsça kökenlidir. İncelediğimiz divanda yezdân kelimesi, nur kelimesi ile birlikte terkip oluşturularak kullanılmıştır.

Şair, aşağıdaki beyitte Allah lafzı yerine Farsça menşeli Yezdân lafzını kullanmıştır:

Feyz-i Rabbânî erişip nûr-ı Yezdânî gele
Görüne ma'şûk cemâli buluban andan eser (42/2).

1.1.12. Hû

Arapça'da 3. tekil şahıs zamiri olan hû (huve) kelimesi, Kur'ân'da sıkça Allah'a işaret etmesi münasebetiyle tasavvufî metinlerde Allah manasında kullanılmaktadır. Sûfilere göre zikrin en makulu Allah'ı bir şey isteme anlamı taşımayan bir ifadeyle anmaktır. Bundan dolayı talep mânası taşımayan ve Allah'ın zâtî ismi olan hû, en faziletli zikir sayılmıştır.⁷¹

Tasavvufta özel ad olan Hû isminin ism-i a'zam olduğu görüşü yaygındır. Hatta Hz. Ali'nin çokça “yâ hû” diye dua ettiği rivayet edilmektedir.⁷²

⁷⁰ Mehmet Alıcı, “Yezdan”, *DİA*, İstanbul, 2013, C,43, s.512-513.

⁷¹ Karagöz vd., a.g.e.s., s.540.

⁷² İskender Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2018, s.211.

Tasavvufî düşünceye sahip şairlerin “hû” ifadesiyle biten şiirlerinin bazıları ilâhi şeklinde bestelenmiştir. Hû kavramı tarikat folklorunda çeşitli anlamlarda kullanılmıştır. Örneğin sûfiler birbirine seslenirken veya cevap verirken hû derler. Dergaha girmek isteyen kişi içeri girmek için “destur” der, içeriden “hû” sesiyle karşılık verilirse girebilir. “Yâ hû, bu da geçer yâ hû, hoş gör yâ hû, haydan gelen hûya gider, illâ hû, edep yâ hû, hû çekmek” gibi ifadeler mutasavvıflarla beraber halkın da sık sık kullandığı ifadelerdir⁷³

Tarikat toplantılarında, bazı dinî ve resmî törenlerde yüksek sesle okunan dua anlamına gelen gülbanglar “hû” diyelim sözü ile biter, dinleyicilerin topluca “hûû” diyerek karşılık vermesiyle gülbang çekme işi son bulur.⁷⁴

Kalsik türk şiirinde “hû” kavramı yer aldığı hemen hemen bütün şiirlerde Allah lafzı yerine kullanılmıştır. Hatta bu konuda Cemal Kurnaz ve Mustafa Tatçı tarafından *Türk Edebiyatı’da Hû şiirleri* adından bir antoloji kitabı hazırlanmıştır.

Şair aşağıdaki beyitlerde “refref” ve “dost yolunun menzili” ifadeleriyle Peygamber (as.)’in mi’râç yolculuğuna telmih yapmıştır.

Hû’ durur kuvvetleri taliplerin

Refrefidir her zaman âşıkların (2/1).

Dost yolunun menzilini kat’ etmeğe

Kuvvetidir dâimâ âriflerin (2/2)

Şair aşağıdaki beyitte hû zikri ile bir çok mertebenin katedileceğini ve bu seyr halinde hû zikrinin dervişlerin rehberi olduğunu ifade eder.

Hû ile cümle merâtib kat’ olur

Rehberidir Hû demek dervişlerin (3/7).

1.1.13. İlâh

İlâh kelimesinin “tapınmak, kulluk etmek” manasına gelen ulûhet, “hayret etmek, gönülden bağlanıp sığınmak” mânalarındaki veleh veya “gizli olup duyuru

⁷³ Osman Türer “Hû”, *DİA*, İstanbul, 1998, C.18, s.260-261.

⁷⁴ Cebecioğlu, a.g.e., s.300-301.

idrakinin üstünde bulunmak” anlamındaki leyh kökünden türemiş olabileceği tahmin edilmektedir. Buna göre ilâh “tapınılan, yüceliği karşısında hayrete düşülen, gönülden bağlanılıp sığınılan, duyularla idrak edilemeyen varlık” gibi anlamlara gelmektedir.⁷⁵

Allah’ın isimlerinden olan İlâh, Esmâ-i hüsnâ’da yer almamaktadır. Bu isim Kur’ân-ı Kerîm’de Allah ismi yerine de kullanılmaktadır. İlâh isminin geçtiği ayetlerde genel olarak Allah’tan başka ilâh olmadığı, O’nun bir ve tek olduğu Allah ile birlikte başka bir ilâhın bulunmadığı, O’nun doğmayıp doğrulmadığı ifade edilmiştir.⁷⁶

Şair bazen günahlarının affi için bazen de dualarının Allah tarafından kabul edilmesi için şiirlerinde “ya ilâhi” diyerek nidada bulunmaktadır:

Ya ilâhi zikrinle ver gönüllere cilâ

Görüne tevhîd içinde Hub cemâlin ey Hudâ (56/1).

Şair bir başka şiirde de sevgiliden ayrı düştüğü için ayrılık ateşinin kendisini yaktığını bu derdine derman olması için Allah Teâlâ’dan “ilâhi” niyazı ile kavuşmayı, cemâliyle müşerref olmayı diler.

İlâhî dilerim senden visâlin

Kerem edip bize göster cemâlin

Yakıbdır bizi nâr-ı firâkın

Kerîmâ Rahîmâ

Medet bu derde dermân eyle Mevlâ (41/1).

1.1.14. Ahâd/Ehâd

Sözlükte “bir, tek, yegane, biricik” gibi anlamlara gelmektedir. Eşi, benzeri, ikincisi bulunmayan bir tek anlamında Allah’ın ismi-sıfatı olarak kullanılmaktadır. Allah’ın ehâd ismi sadece ihlas sûresinin birinci ayetinde geçmektedir. Bahsedilen ayet şöyledir: “De ki O Allah tektir”⁷⁷

⁷⁵ Yusuf Şevki Yavuz, “İlâh”, *DİA*, İstanbul, 2000. C.22, s.64.

⁷⁶ Bkz. Muhammed, 47/19; Nisâ, 4/171.

⁷⁷ Karagöz vd., a.g.e., s.136.

Vâhid ve ahad kavramları Allah (cc.) hakkında kullanıldığında, “bölünmesi ve sayısının artması mümkün olmayan bir, tek, yegâne varlık” mânasını ifade eder. Allah’ın birliğini ifade eden bu vasıf herhangi bir sayı dizisinin ilk basamağı anlamında değildir; Allah’ın cüzlerden teşekkül eden birleşik bir varlık olmadığı, eşi ve benzerinin bulunmadığını ifade etmektedir.⁷⁸

Tevhid inancı, islam dinini özünü oluşturmaktadır. Kur’ân-ı Kerîm’de Allah’ın bir ve tek olduğunu ehad ve vâhid kelimeleriyle ifade edilmiştir. Tevhîd, Allah’ın zatında ve sıfatlarında bir olduğunu ifade eder.

Şair, aşağıdaki dörtlükte bir ve tek anlamlarına gelen “Vâhid”, “Ferd” ve “Ehâd” kelimelerini tenasüp içerisinde kullanır:

Üftâde miskin derdmend
Yâ Vâhid ü Ferd ü Ehâd
Erişe lütfünden meded
Dost iline iltin bizi (28/8).

Şair, aşağıdaki beyitte ise Allahın birliğini ifade eden Ehâd ismini, hiç kimseye ve hiç bir şeye muhtaç olmadığını ifade eden Sâmed ismiyle birlikte kullanmıştır:

Üftâde miskîn derdmend gurbette kalmışam medet
Rahmeyle yâ Ferd ü Samed aslımdan ayrı düşmüşüm (24/7).

1.1.15. Padişâh

Sözlükte “iktidar sahibi kimse, hükümdar” gibi anlamlara gelen Farsça pâdşâh kelimesi, Osmanlı hükümdarlarının unvanları arasında örfî hükümdarlık sıfatlarını ifade eden başlıca unvan olarak kullanılmıştır.⁷⁹

Padişah kelimesi, tasavvufta ise mutlak güç ve iktidar sahibi yerin ve göğün hükümrani olan Allah Teâlâ için kullanılmaktadır.

Şair, aşağıdaki beyitte “Pâdişahım/Allahım!” diyerek nidada bulunmaktadır:

Pâdişahım şol zamânki da'vet edersin beni

⁷⁸ Bekir Topaoğlu, “Ahad”, *DİA*, İstanbul, 1988. C.1, s.483-484.

⁷⁹ Halil İnalçık, “Padişah” *DİA*, İstanbul, 2007, C.34, s.140-143.

Zâtın ile kıl tecellî ba'dehû öldür beni (67/3).

1.1.16. Sultân

Sözlükte “kandili tutuşturmak için kullanılan zeytinyağı” anlamındaki selîf kelimesinden veya “karşı konulamayacak bir güce sahip olmak, mutlak üstünlük sağlamak” gibi anlamlara gelen “selâta” masdarından türeyen sultân kelimesi “hüccet, delil, kahr ve kudret demektir.”⁸⁰

Sultân ismi de padişah ismi gibi her ne kadar unvan olarak insanlara verilmişse de anlam bakımından Allah Teâlâyâ izâfe edilmektedir. Sultânlık, saltanat sahibi, güç ve kuvvet sahibi olmayı ifade etmektedir. Kainâtın yegâne sahibi yüce Allah’tır. Allah sultânların sultânı, hükümdarların hükümdarı, mutlak güç sahibidir.

Şair aşağıdaki beyitte “Sultânım/Allahım” diyerek Allah’a nidada bulunmaktadır:

Gaflet bürüdü canımı bulamadım sultânımı

Sultânım ala elimi aslımdan ayrı düşmüşem (24/5).

1.1.17. Sübhân

Sübhân kelimesi, Allahü Teâlâyı noksanlık ve kusur olan şeylerden uzak tutarım anlamına gelmektedir.⁸¹ Sübhân kavramı Allah Teâla’yı tesbih etmeyi ifade etmektedir.

Şair, Dîvân’da, gözü yaşlı bir şekilde her şeyden münnezzeh olan Allah’ı “Sultân u Sübhân” diyerek zikredip, derdine derman olmasını istemektedir:

Ettıbâ bulmadı bu derde dermân

Ki sendendür bunun derdine dermân

Kerem edip ayâ sultân u Sübhân

Kerima Rahîmâ

Medet bu derde dermân eyle Mevlâ (41/3).

⁸⁰ Mustafa Öztürk, “Sultan”, *DİA*, İstanbul, 2009, C.37, s.495-496.

⁸¹ Uzun, a.g.e, s.215.

1.1.18. Muîn

Muîn, Allah Teâlâ'nın esmâ-i hüsnâsından olup yardım eden, yardımcı gibi anlamlara gelmektedir.⁸²

Kur'ân-ı Kerîmde birçok yerde Allah'ın müminlerin dostu ve yardımcısı olduğu bildirilmektedir.⁸³ Yine Kur'ân'da Allah'ı dost ve yardımcı edinen kimseye Allah Teâlâ'nın da dost ve yardımcı olacağı bildirilmiştir. *“Ey iman edenler! Allah'a yardım ederseniz O da size yardım eder ve ayaklarınızı sağlam bastırır.”*⁸⁴ Müfessirler bu ayeti şöyle yorumlamışlardır: Bütün noksanlıklardan münezze olan Allah elbette hiç bir yardıma muhtaç değildir. Buradaki yardım ifadesi mecazi olup, Allah'ın dinini insanlara ulaştırmayı ve O'nun Peygamberine yardım etmeyi ifade etmektedir. Böylece mümin bu davranışıyla Allah'ın yardımına müstahak olur.⁸⁵

Şair aşağıdaki beyitte “ey Muîn” diye Allah'a seslenerek kendisine kavuşması için rahmet etmesini ister:

Bu garip Üftâde'yi lütfü kereminden şâd et
Rahm edip irgür visâle ey Muîn (31/7).

1.1.19. Ma'bûd

Kendisine ibadet edilen, tapınılan varlık olan ilah, rab, ibadet edilmeye layık olan tek varlık Allah'tır. Allah'tan başka hiçbir varlık ma'bûd olarak kabul edilemez; çünkü Allah'tan başka hiçbir varlık ibadete layık değildir.⁸⁶

Şair, aşağıdaki beyitte ibadete layık tek varlık olan Allah'ı bir gün görmeyi/kavuşmayı ister:

Ey acep bir gün ola görem mi ki ma'bûdumu
Zârî zârî inleyüp bulam mı ki maksûdumu (26/1).

⁸² Uzun, a.g.e, s.215.

⁸³ Bkz, Bakara, 2/257

⁸⁴ Bkz, Muhammed, 47/7

⁸⁵ Hayreddin Karaman vd., *Kur'an Yolu Tefsiri*, DİB Yayınları, Ankara, 2008 C.5, S.49.

⁸⁶ Ahmet Nedim Serinsu vd., *Dini Terimler Sözlüğü*, MEB Yayınları, 2019, s.219.

1.1.20. Kerîm

Kerîm kavramı sözlükte “cömert ve mert kişi⁸⁷ gibi anlamlara gelmektedir. “cömert olmak, iyi, ahlâklı, asil ve değerli olmak” anlamındaki kerem (kerâmet) kökünden sıfat olan kerîm; “yaratılıştan cömert olan, insanın şerefiyle bağdaşmayan her türlü şeyden arınmış bulunan” demektir. Kerem kavramı Allah’a nisbet edildiğinde “lutuf ve ihsanda bulunma” anlamı daha ağır basar.⁸⁸

Allah sınırsız cömerlik sahibidir. Kullarına karşılıksız nimetler bahşeden Cenâb-ı Allah O kadar cömerttir ki kendisine isyan eden kullarına dahi ikramlarda bulunmuştur. Ancak bunca nimete rağmen birçok insan Allah’a isyan içerisinde gafil bir hayat sürdürmektedir. Allah Kur’ân-ı Kerîmde bu durumla ilgili şöyle buyuruyor: “Ey insan! Seni yaratan, şekillendirip dengeli kılan, seni dilediği bir şekilde birleştiren, cömert Rabbine karşı seni aldatan nedir?”⁸⁹

Şair, aşağıdaki beyitte “yâ Kerîm” diyerek Allahın cömertlik sıfatına gönderme yapar:

Bir kerem kâni Hudâ'sın yâ Kerîm ü yâ Rahîm

Rahmet ü gufrânının deryâsına daldır beni (65/4).

1.2. Peygamberler

Peygamber (peygâmbër/peyâmbër) kelimesi Farsça olup sözlükte “haberci” demektir.⁹⁰ Dini terim olarak, “Allah’ın kulları arasından seçtiği ve vahiyle şereflendirerek emir ve yasaklarını insanlara ulaştırmak üzere görevlendirdiği elçi’ye peygamber denilmektedir. Arapça’da peygamber kelimesinin karşılığı olarak, gönderilmiş ve elçi demek olan Resûl ve Mûrsel kelimesi kullanılır.⁹¹

Yüce Allah, ilk peygamber Hz. Adem’den son peygamber Hz. Muhammed (sav)’e kadar birçok peygamber göndermiştir. Bunlardan sadece yirmi beşinin adı

⁸⁷ Uludağ, a.g.e., s.2009.

⁸⁸ Bekir Topaloğlu, “Kerim”, *DİA*, İstanbul, 2002, C.25, s.287-288.

⁸⁹ Bkz, İnfitâr, 82/6.

⁹⁰ Yusuf Şevki Yavuz, “Peygamber”, *DİA*, 2007, İstanbul, C.37, s.257-262.

⁹¹ Hayreddin Karaman vd., *İlmihal*, TDV Yayınları, İstanbul, 1999, C.1, s.106.

Kur'ân-ı Kerîm'de geçmektedir; ancak bir hadis-i şerifte insanlara gönderilen peygamber sayısının 124 bin olduğu bildirilmiştir.⁹²

Allah Teâlâ, insanlara doğru yolu göstermek için her topluluğa kendi içinden bir elçi/peygamber göndermiştir. Nahl suresinde Yüce Allah, *“Andolsun ki biz her ümmete, "Allah'a kulluk edin, sahte tanrılardan uzak durun" diyen bir elçi gönderdik. Onlardan kimini Allah doğru yola iletti, kimileri de saptırılmayı hak ettiler. Yeryüzünü dolaşın da hak dini yalanlayanların âkıbetinin ne olduğunu görün.”*⁹³ şeklinde insanlara seslenmektedir.

Peygamberlere iman, İslamın temel esaslarından birisidir. Allah Teâlâ, Bakara suresinde bütün peygamberlere iman edilmesini keskin bir dille şöyle emreder: *“Biz Allah'a ve bize indirilene; kezâ İbrâhim, İsmâil, İshak, Ya'kub ve torunlarına indirilenlere; yine Mûsâ ve İsâ'ya verilenlere ve bütün peygamberlere rableri tarafından gönderilenlere inandık. Onlar arasında ayırım yapmayız; biz O'na teslim olanlarız”*⁹⁴ deyin.

Üftâde Divân'ında Hz. Muhammed, Hz. İbrâhim, Hz. İsmâil, Hz. Eyyüp olmak üzere toplamda dört peygamberin adı geçmektedir.

1.2.1. Hz. Muhammed (sav)

İslam dininin son peygamberi olan Hz. Muhammed (sav) genel kabul gören kanaate göre Fil Vak'ası'ndan elli veya elli beş gün sonra Rebûlevvel ayının 12'sinde Pazartesi günü 571 yılında Mekke'de dünyaya gelir.⁹⁵ 610 yılında, Ramazan ayının 17.günü Hira mağarasında bulunduğu bir esnada vahiy meleği Cebrail (as) tarafından kendisine ilk vahiy bildirilir. Allah Teâlâ kendisini 40 yaşında peygamber olarak vazifelendirir. Hz. Muhammed (sav) yakın akrabalarından başlamak üzere insanları İslam dinine davet eder. Hz. Hatice, Hz. Ali ve Zeyd bin Harise kendisine ilk iman eden kişilerdir. Hz. Peygambere iman edenlerin sayısı her geçen gün artmaktadır. Müşrikler, Hz. Peygambere ve ona iman edenlere fiziki ve psikolojik baskı uygulamaya başlarlar. Bu durum karşısında çaresiz kalan

⁹² Ahmed bin Hanbel *Müsned* V.179.

⁹³ Bkz. Nahl, 16/36.

⁹⁴ Bkz. Bakara, 2/136.

⁹⁵ Mustafa Fayda, “Muhammed”, *DİA*, İstanbul, 2005, C.30, s.408-423.

müslümanlar 622 yılında Mekke'den Medine'ye hicret ederler. Mekke daha sonra 632 yılında müslümanlar tarafından büyük bir orduyla fethedilir.

Hz. Muhammed (sav), 23 yıl boyunca peygamberlik vazifesini yerine getirmiş ve Milâdi 632 yılında Medine'de vefat etmiştir. Kabri Ravza-ı Mutahhara'dadır.

Allah, her millete kendi içinden bir peygamber göndermiş ve bu süreç belli bir zaman dilimiyle sınırlandırılmıştır; ancak Hz. Muhammed (sav) son peygamber olması sebebiyle bütün insanlığa gönderilmiş ve peygamberliği kıyamete kadar devam edecektir.

*“Biz seni başka değil, ancak müjdeleyici ve uyarıcı olarak bütün insanlara gönderdik; fakat insanların çoğu bunu bilmek istemiyorlar.”*⁹⁶

Hz. Muhammed (sav) hayatı boyunca yaptığı her hareket ve söylediği her söz hadis râvileri tarafından kaydı tutularak sonraki nesillere aktarılmıştır. Hadis bilginleri bu rivayetleri çeşitli inceleme ve tasniflere tabi tutarak değerlendirmiştir.⁹⁷

Türk İslâm Edebiyatında üzerinde en çok şiir yazılan peygamber şüphesiz Hz. Muhammed (sav) dir.

Hz. Peygamberi metheden ilk şiir örnekleri İslam dininin yayılma sürecinde yazılmıştır. Müslümanlar, Müşrikler, Yahudiler arasında karşılıklı şiir atışmaları olmuştur. Hasan b. Sabit, Ka'b b. Mâlik, Ka'b b. Züheyr ve Abdullah b. Revaha gibi şairler Hz. Peygamber'i yücelterek özellikle mekkeli müşriklere karşı savunma ve dinin yayılmasına katkıda bulunma gibi amaçları gözetmişlerdir.⁹⁸ Kab b. Züheyr'in yazdığı ve kaynaklarda “Hırka Kasidesi” olarak geçen Kaside-i Bürde meşhurdur.

İslamiyetin doğuşundan XXI. Yüzyıla kadar Hz. Peygamberi anlatan birçok manzum-mensur kaleme alınmıştır. Yazılan eserlerde başta Hz. Peygamberin hayatı, doğumu, hicreti, şemâili, sûreti, mucizeleri, mîrâcı, gazaları, şefâati gibi belli başlı konular yer alır. Bu konuların her biri Türk-İslâm Edebiyatında bir tür olarak yer almıştır.

⁹⁶ Bkz. Sebe, 34/28.

⁹⁷ Ahmet Yılmaz, “Türk Edebiyatında “Esmâ-i Nebeviyye-i Şerîfe”yi Tadât Geleneği Ve Müstakimzâde'nin Mir'âtü's-Safâ İsimli Risalesi”, İstem, Yıl:2, S.4, 2004, s.159-172.

⁹⁸ Atik, a.g.e., s.159-160.

Hız. Muhammed hakkında başta Na'at olmak üzere, Ahmediye/ Muhammediye, Mevlid, Hilye, Kıyas-ı Enbiya, Kırk Hadis, Miracnâme, Siyer ve Gül-i Sadberg (yüz hadis) gibi türlerde birçok eser yazılmıştır.

Üftâde, şiirlerinde Efendimizi, Muhammed, Ahmed, Mustafa, Resûl ve Habib gibi isimlerle anmıştır.

Şair, aşağıdaki dörtlükte Peygamber Efendimiz için “Nebiler önderi”, “Velilik şehrinin ayı” ve “Maârif kânının incisi” tabirlerini kullanmıştır:

Nebiler serveri şâhı Muhammed
Velâyet şehrinin mâhı Muhammed
Maârif kânının dürrü Muhammed
Onun doğduğu ay geldi beşâret (5/3).

1.2.1.2. Ahmed

Ahmed, “herkesten daha çok öven ve herkesten daha çok övülen” anlamlarına gelmektedir.⁹⁹ Kur’ân’da Ahmed ismi bir yerde geçmektedir: Meryem oğlu İsa, “Ey İsrailoğulları! Şüphesiz ben, Allah’ın size, benden önce gelen Tevrat’ı doğrulayıcı ve benden sonra gelecek, Ahmed adında bir peygamberi müjdeleyici olarak gönderdiği peygamberiyim” demişti. Fakat İsa onlara apaçık mucizeleri getirince, “Bu, apaçık bir sihirdir” demişlerdi.¹⁰⁰

Şair, aşağıdaki dörtlükte Hz. Muhammed (sav)’in adını, çok öven ve çok övülen gibi anlamlara gelen “Ahmed” ismiyle anar:

Şeriât tahtının sultânı Ahmed
Tarîkat bahrinin ummânı Ahmed
Hakîkat dürrünün sarrâfı Ahmed
Onun doğduğu ay geldi beşâret (5/4).

⁹⁹ Mustafa Fayda, “Ahmed”, *DİA*, İstanbul, 1989, C.2 s.29-30.

¹⁰⁰ Bkz. Saff, 61/6.

1.2.1.3. Habîb

Sevgili, seven gibi anlamlara gelmektedir. Sadece Peygamber (sav) Efendimiz için kullanılan bir sıfattır.¹⁰¹

Şair, aşağıdaki dörtlükte Garip Üftâde'ye Hakkın Habibi Hz. Muhammed (sav)'in şefaatçi olmasını istemektedir:

Garip Üftâde'ye Hakk'ın habibi
Şefi' olmak ola haktan nasibi
Ki oldur firkatın canda tabibi
Hidayet eyleye Allah u Rahmân (18/7).

1.2.1.4. Mustafâ

Mustafâ, Hz. Muhammed (sav)'in en çok bilinen isimlerinden biri olup seçkin ve seçilmiş gibi anlamlara gelmektedir.

Şair, aşağıdaki dörtlükte Hz. Muhammed için seçkin ve seçilmiş gibi manaları ihtiva eden “Mustafâ” adını kullanır:

Hakk'ın sevdiği abd'ı Mustafâ'dır
Vücudu âleme aynı sefâdır
Hakk'ın lûtfundan ümmete atâdır
Şeriât tahtının sultânı Ahmed (5/5).

1.2.1.5. Resûl

Kendisine yeni bir kitap ve şeriat indirilen peygamberler için “Resûl” tabir kullanılmıştır. Yeni bir kitap ve şeriat indirilmeyen ve önceki peygamberin kitap ve şeriatını devam ettiren peygamberlere ise “Nebi” denir. Her Resûl Nebi'dir. Ancak her Nebî Resûl değildir. Gerek Nebî gerek Resul Kur'an'da “Allah'ın buyruklarını ve öğütlerini muhataplara bildirmek üzere seçtiği elçi” anlamındadır. Resûl ayrıca

¹⁰¹ Uzun, a.g.e., s.384.

Allah ile peygamberleri veya diğerk bazı yaratılmışlar arasında elçilik yapan melekler hakkında da kullanılmıştır.¹⁰²

Şair, aşağıdaki dörtlükte Allah'ın cemâlini görmeyi arzulayanın Hz. Muhammed (sav)'in sünnetini/yolunu izlemesini, Medine şehrini özlemesini ve Resûl'ün nûrunu gözlemesi gerektiğini vurgular:

Medine şehrini özle
Resul'ün nûrunu gözle
Anın sünnetini izle
Dilersen Hak cemâlini (63/5).

1.2.2. Hz. İbrâhim

Kur'nâ-ı Kerîm'de adı en çok anılan peygamberlerden biri de Hz. İbrâhim'dir. Kur'ân'ın özellikle 2. ve 3. Mekke döneminde nazil olan sûrelerde Hz. İbrâhim'in, putperestliğe karşı mücadele ettiği ve Tek Tanrılı dini savunduğu, gök cisimlerine ve bunların sembolleri olan putlara tapmanın anlamsız olduğunu, hiç kimseye fayda ve zarar vermesi mümkün olmayan bu cisimlere tapmaktan vazgeçmeleri gerektiği bilgisi kaynaklarda genişçe yer almaktadır. Hz. İbrâhim'in ay, güneş ve yıldızları görüp önce, "Bunlar benim rabbimdir" demesi, daha sonra da batıp giden bu kozmik unsurların ilâh olamayacağını belirtmesi, İslâmî kaynaklarda onun henüz küçük yaşta iken dinî bir endişe taşıdığı şeklinde yorumlanır.¹⁰³

Hz. İbrahim'in, İsmail ve İshak adında iki oğlu vardır. İki oğlu da daha sonra peygamber olarak vazifelendirilmiştir. Kendisinden sonra gelen bütün peygamberlerin soyu Hz. İbrâhim'e dayanır. Son Peygamber Hz. Muhammed (sav) Hz. İsmail'in soyundan gelmektedir. Hz. İshak'ın soyundan da İsrailoğullarına Peygamberler gönderilmiştir. Bundan dolayı Hz. İbrahim peygamberlerin atası olarak anılmaktadır.

Hz. İbrâhim peygamberlikle görevlendirildikten sonra kavmine ve babasına bir olan Allah'a imân etmelerini tebliğ etmiş ancak bu davete uyan olmamıştır. Hz. İbrâhim putların insanlara hiçbir yarar sağlamadıklarını ve kendilerini dahi

¹⁰² Abdullah Aydemir, *İslâmî Kaynaklara Göre Peygamberler*, TDV Yayınları, Ankara, 1996, s.3.

¹⁰³ Ömer Faruk Harman, "İbrâhim", *DİA*, İstanbul, 2000, C.21, s.266-272.

korumaktan aciz olduklarını göstermek için kavminin bir bayram münasebetiyle bir araya toplanmasını fırsat bilip puthânedeki bulunan bütün putları kırar ve baltayı da puthane de bulunan en büyük putun omuzuna asar.¹⁰⁴ Bu hadise üzerine Nemrud bütük bir ateş yaktırarak Hz. İbrâhim'i ateşe atmalarını emreder. Ancak Allah'ın emri geriği ateş Hz. İbrâhim'i yakmamış kendisi için bir gül bahçesine dönmüştür.

Türk Edebiyatında Hz. İbrâhim çeşitli vasıflarıyla ana konu olarak işlenmiştir. Birçok şair tarafından te'lif edilen “Kıyas-ı Enbiyâ” adlı eserlerde Hz. İbrâhim'in adından ve hayat hikâyesinden sıkça bahsedilir. Hz. İbrâhim ile ilgili müstakil eserlere de yazılmıştır. Hz. İbrâhim hakkında yazılan ilk te'lif eser Abdülvâsi Çelebi'nin 817'de (1414) Sultan I. Mehmed'e sunduğu “*Halilnâme*” ismiyle bilinen mesnevisidir.¹⁰⁵ Bu eser divan şiirinde ilk “Kâbe-nâme” olarak da geçmektedir.

Türk Edebiyatı metinlerinde Hz. İbrâhim, “putkıran”, “kabeyi binâ eden”, “Hz. İsmâil'i kurban etmeye çalışması”, “Halilullâh”, “Nemrut tarafından ateşe atılması” ve “Halilürrahmân sofrası” gibi özellikleriyle telmih içerisinde kullanılır.

Asaf Halet Çelebi'nin “Om Mani Padme Hum” adlı eserindeki “İbrahim” şiiri tasavvufi muhteva bakımından önemli bir eserdir. Şair, “İbrâhim! gönlünü put sanıp kıran kim?” diyerek Hz. İbrâhim'in putları kırması olayına telmihte bulunmuştur.

Şair, aşağıdaki beyitte Hz. İbrâhim'in ateşe atıldıktan sonra Allah'ın ateşe “*Biz de, "Ey ateş" dedik, "İbrâhim için serin ve zararsız ol!"*”¹⁰⁶ ayetine telmih yapmıştır:

Gece gündüz kendini atmak dilersin ateşe

Od'a yanmaz hem-çü İbrâhim acep tenin mi var (51/3).

Şair, aşağıdaki beyitte ise Hz. İbrâhim'i Allah'ın dostu manasına gelen “Halilullâh” ismiyle anar:

Nâr-ı aşka kendüyi atmak dilersin her nefes

Od'a yanmaz kim Halilullâh gibi tenin mi var (52/2).

¹⁰⁴ Bkz. Sâffât, 37/91-93.

¹⁰⁵ Mustafa Uzun “İbrahim”, *DİA*, İstanbul, 2000, C.22, s.272.

¹⁰⁶ Bkz. Enbiyâ, 21/69.

1.2.3. Hz. İsmâil

Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. İsmâil'in adı on iki yerde zikredilmektedir. Annesi Hz. Hacer'dir. Kur'an'da annesi hakkında bilgi yoktur. Peygamber Efendimiz'in atası olan Hz.İsmâil, babası Hz. İbrâhim'in yaşlılık döneminde ve bir duası neticesinde (İbrâhîm 14/39; es-Sâffât 37/100-101) dünyaya gelmiştir. Henüz bebek iken babası Hz. İbrâhim tarafından annesi Hz. Hacer ile birlikte Beytül-harâm'ın bulunduğu yere (İbrâhîm 14/37) bırakılmıştır.¹⁰⁷

Hz. İbrâhim bir çocuğu olursa onu Allah'a kurban edeceğine dair söz verdiği için kendisine İsmâil'i kurban etmesi için emir geldiğinde durumu Hz. İsmâil'e bildirir. Hz. İsmâil babasına emredilene yapmasını söyler. Ve kendisinin de bu emre itaat edip sabredeceğini ifade eder. Hz. İbrâhim oğlu İsmâil'i kurban etmeye bir kaç kez teşebbüs eder. Ancak bıçağı boynuna götürdüğünde bıçak kesmez. Her ikisinin de teslimiyeti sonucu Allah Hz. İbrâhim'e kurban etmesi için Cebrâil vasıtasıyla bir koç gönderir.

Hz. İsmâil edebiyatımızda, babasıyla birlikte kâbe'yi inşa etmesi, ayağını yere vurmasıyla zezem suyunun fişkırması ve en önemlisi kurban edilmesi dolayısıyla telmih yoluyla anlatılmaktadır.

Şair, aşağıdaki beyitte Hz. İbrahim'in oğlu Hz. İsmail'i kurban etme mevzusuna telmihte bulunmuştur:

Ölmeyince ârife keşfetmez hergiz cemali

Hem-çü İsmâil kurban etmeye canın mı var (51/2).

1.2.4. Hz. Eyyûb

Kur'ân-ı Kerim'de Hz. Eyyûb (as) hakkında dört yerde bilgi verilmiştir. Bu ayetlerde Hz. Eyyûb'a vahiy gönderildiği¹⁰⁸ onun hidayete erdirildiği¹⁰⁹ bildirilmekte, ayrıca hastalığıyla ilgili olarak iki yerde ayrıntıya girilmeksizin özellikle olayın taşıdığı dinî ve ahlâkî mesajı kapsayan bilgiler verilmektedir.¹¹⁰

¹⁰⁷ Ömer Faruk Harman, "İsmâil" *DİA*, İstanbul, 2001, C.23, s.76-80.

¹⁰⁸ Bkz, Nisâ 4/163.

¹⁰⁹ En'âm 6/84.

¹¹⁰ Aydemir, a.g.e., s.97-110.

Allah Teâlâ Hz. Eyyûb'u birtakım bela ve musibetlerle imtihana tabi tutmuş, kendisi de bu deneme sürecinden başarıyla çıkmıştır. Hz. Eyyûb malı, evlatları ve sağlığının elinden alınması üzerine Allah'a büyük bir teslimiyetle bağlanmış isyan etmemiş, kulluğunu hakkıyla yerine getirmiş ve sabretmiştir. Ancak hastalığı ilerleyince yakalanmış olduğu hastalıktan kurtulmak için rabbine niyazda bulunmuştur. Allah da onun bu duasını kabul etmiş ve ona şifa ile birlikte yeniden aile fertlerini ve bol miktarda mal vererek onu sevindirmiştir. Hz. Eyyûb bela ve musibetler karşısındaki bu tutumu nedeniyle musibetlere düşer olan mü'minlerin, kendilerine isabet eden belâların giderilmesini için Allah'a niyaz edip O'na sığınmaları hususunda örnek bir şahsiyet olarak gösterilmiştir.¹¹¹

Hz. Eyyûb kendisine musallat olan hastalıklarla ve musibetlerle imtihana tabi tutulmuş ve imtihanı sabırla göğüslediği için de sabrın simgesi olmuştur. Hz. Eyyû'un vücuduna türeyen kurtlar Klasik Türk şiirinde bir çok beyitte söz konusu edilmiştir. Aşk derdine müptela olmuş aşıklar Hz. Eyyûb'a benzetilir.¹¹²

Şair, aşağıdaki beyitte Hz. Eyyûb'u, bela ve musibetler karşısında gösterdiği sabır ve teslimiyetiyle söz konusu eder:

Gözü yaşlı bağı başlı ciğeri delik delik

Kim belaya döyücü Eyyûb gibi sabrın mı var (52/4).

1.3. Âhiret İle İlgili Kavramlar

Âhir kelimesi birinci anlamına gelen evvel kelimesinin karşıt anlamıdır. Kur'ân'da ahiret için el-yevmü'l-âhir yani son gün, ed-dârü'l-âhire, yani son ikamet mahalli, gibi ifadeler kullanılır.¹¹³

İnsanın ölümüyle başlayıp çeşitli merhalelerden sonra sonsuza kadar sürecek olan hayatı ifade eden ahiret, sözlüklerde “ öbür dünya, cennet, cehennem, â'râf, iyiliklerin ve kötülüklerin karşılandığı yer, sırat, mizan gibi yerleri ihtiva eder.¹¹⁴

Allah, Kur'ân'da âhirete îman konusunun çerçevesini çizdiği gibi konunun detaylarını da belirlemiş, safhalarını ve merhalelerini en ayrıntılı bir şekilde izah

¹¹¹ Bkz, Enbiyâ 21/83-84.

¹¹² Mustafa Tatçı, *Yunus Emre Dîvânı*, H yayınları, İstanbul, 2008, s.153.

¹¹³ Rağıp el-İsfahanî, a.g.e., s.73.

¹¹⁴ Cebecioğlu, a.g.e., s.89.

etmiştir. Allah Resûlü de “âhirete imanı” inanılması zorunlu esaslardan biri olarak öğretmiştir. Cebrâil’in “iman nedir?” sorusuna Hz. Muhammed (sav) şu cevabı vermiştir: İman; Allah’a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, âhiret gününe, hayır ve şerriyle kadere inanmaktır.”¹¹⁵

İncelediğimiz eserde âhiret ile ilgili olarak kıyâmet, cennet, haşr, kevser, hûrî, gilmân, şefaât ve melek kavramları zikredilmiştir.

1.3.1. Kıyamet

Sözlükte “dikilmek, kalkmak ve ayaklanmak”¹¹⁶ gibi anlamlara gelmektedir. Dini bir terim olarak ise Allah katında bilgisi mevcut olan bir zaman diliminde Allah’ın emri ile israfil (as) tarafından mahiyetini bilmediğimiz sûr denilen bir şeyin üfürülmesiyle bütün canlılar ölmesi ve kainattaki her şeyin yok olmasıyla başlayıp ikinci Sûrun üfürülmesiyle bütün insanlar yeniden diriltiip, kabirlerinden kaldırılarak mahşer günü toplanmasıyla son bulan bir hadiseyi ifade etmektedir.

Şair, aşağıdaki dörtlükte Hz. Muhammed’in kıyamet gününde ümmetinin şefaatsizi olacağını bildirir:

Saladur ümmete Hakk'ın habîbi
Kamu dertlilerin her dem tabîbi
Bu ümmetin kıyamette şefi'î
Onun doğduğu ay geldi beşâret (5/1).

1.3.2. Cennet

Cennet kelimesi sözlükte, “örtmek, gizlemek” anlamındaki “cenn” kökünden isim olup “bitki ve ağaçları ile toprağı örten bahçe”¹¹⁷ anlamına gelmektedir. Dini bir kavram olarak iman edip salih amel işleyen Allah’ın emir ve yasaklarına uyurak her daim O’nun rızasını gözetenlere âhirette vaadedilen türlü türlü nimetlerle donatılan sonsuzluk yurdudur.

¹¹⁵ Huriye Martı vd., a.g.e., s.592.

¹¹⁶ Karagöz vd., a.g.e., s.378.

¹¹⁷ El İsfahânî, a.g.e., s.243.

Allah Kur'ân'ı Kerîm'de kendisine itaat eden müminleri kıyamet günün sıkıntılarından koruyacağını, dünyadayken sabretmelerine karşılık da onları cennetle ve ipekli giysilerle ile ödüllendirir. Orada koltuklar üzerine kurulmuş olarak bulunurlar. Ne yakıcı güneş görürler orada ne de dondurucu soğuk. Ağaçların gölgeleri üzerlerine sarkmış, cennetin meyveleri kolayca alınacak şekilde kendilerine yakınlaştırılarak emirlerine âmâde kılınmıştır. Etraflarında gümüş kaplar, billur kadehler, gümüş beyazlığında şeffaf kupalar dolaştırılır; ölçülerini de isteklerine göre belirlerler. Orada kendilerine, zencefil karışımı içeceklerle dolu bir kadeh sunulur. (Bu kadeh) orada bir pınardandır ki adına Selsebîl denir. Çevrelerinde, gördüğünde saçılmış inciler sanacağıın, hep aynı gençlik ve güzellikte kalacak hizmetçiler dolaşır. Orada, etrafa göz gezdirdiğinde sonsuz nimetler ve büyük bir saltanat görürsün. Üstlerinde ince ve kalın ipekten yeşil elbiseler bulunur. Gümüş bileziklerle süslenmişlerdir. Rableri onlara tertemiz bir içecek verecektir. Onlara şöyle denecektir: Bunlar sizin mükafattınızdır. Çalışma ve çabanız makbul görülmüş boşa gitmemiştir.¹¹⁸

İslâm literatüründe ebedî saadetle ilgili vaadler, özendirici anlatım ve tasvirler genellikle cennet kavramı etrafında şekillenmiş, dil ve edebiyat alanında da daha çok bu isme yer verilmiştir. Diğer isimler tekil olarak ifade edildiği halde cennetin çok sayıdaki âyette çoğul şekliyle de (cennât) şeklinde yer alması, saadet yurdunun belli bir bölgesinin değil tamamının adı olduğunu gösterir.¹¹⁹

Şair aşağıdaki dörtlükte dervişlerin ayağına na'lîn giyip salını salını cennete yürüdüklerini belirtir:

Derviş giyer ayağına na'lîni

Yürür cennette salını salını

Allah bilir her dervîşin hâlini

Dervîşlik ne güzel sultânlık imiş (67/4)

Şair, aşağıdaki beyitte ise cennet kavramı yerine onun çoğulu olan cinân kavramını kullanarak ayrılıktan ötürü gönlü melûl olan aşağıın vuslatla/cennetle sevindirilmesini ister:

¹¹⁸ Bkz. İnsân 76/11-22.

¹¹⁹ Bekir Topaloğlu, "Cennet", *DİA*, İstanbul, 1993, C.7, s.376-386.

Firkatinle âşıkın gönlü melûl

Şâd et anı vaslın ile fi'l-cinân (32/4)

1.3.3. Haşr

Haşr kelimesi sözlükte “bir topluluğu bulunduğu yerden çıkarıp bir meydana toplamak, bir araya getirmek” anlamına gelir. Kur’ân literatüründe ise kıyâmet gününde tekrardan diriltilecek bütün mevcûdâtın hesaba çekilmek üzere bir meydana toplanmasına “haşr” denilmektedir.¹²⁰

Dünya hayatından çıkıp Allah’a ulaşmak ancak ölümle mümkündür. Tasavvuf ehli ölümü Allah’a kavuşma kapısı olarak görmüştür. Mevlana Hazretleri ölümü Hakk’a vuslat olarak gördüğünden ölüm gecesini düğün gecesini “şeb-i arus” olarak ifade etmiştir.

Birçok Allah dostu ölmeden önce ölümü bularak Hakk’a vuslatını gerçekleştirmiştir. Üftâde Hazretleri aşağıdaki beyitte “ölmeden önce ölünüz” hadisine telmihte Hakk’a kavuşmayı istemektedir.

Bu vücudum mülkünü ölmezden öğden yok edip

Haşrolup canlar ile varam mı vuslat kânına (27/5)

1.3.4. Kevser

Tasavvufî kaynaklarda kevser, âhirette Hz. Muhammed (sav)’e tahsis edileceği büyük bir havuza karşılık gelmektedir. Arapça’da isim veya sıfat olarak kullanılan kevser, Türkçe’de havz-ı kevser şeklinde bir terkîb olarak kullanılmaktadır.¹²¹ Kur’ân-ı Kerîm’de kevser kelimesi *Şüphesiz biz sana kevseri verdik. O halde Rabbin için namaz kıl, kurban kes. Asıl ebter (soyu kesik) olan sana buğzendendir.*¹²² Meâlindeki Kevser suresinin ilk ayetinde yer almaktadır.

Peygamber Efendimiz kendisine Kevser nedir sorusuna karşılık şu cevabı vermiştir. “Kevser, cennette bir nehirdir ve iki kıyısı altındandır. Suyu, inci ve

¹²⁰ Karagöz vd, a.g.e., s.237.

¹²¹ Karagöz vd, a.g.e., s.246.

¹²² Bkz. Kevser, 108/1-3.

yakutlar üzerinde akar. O suyun rengi süttten/kardan daha beyaz ve baldan daha tatlıdır”¹²³

Şair aşağıdaki dörtlükte içki meclislerinin vazgeçilmez içeceği olan şarâbı, cennet içeceği kevser kavramıyla birleştirerek terkîb oluşturmuştur:

Gönülden yollar açıla

Hakk'ın rahmeti saçıla

Şarâb-ı Kevser içile

Gelin zikredelim Hakk'ı (40/4)

1.3.5. Hûrî/Gılmân

Hûr, kelimesi hem “ahver” hem de havrâ kelimelerinin çoğuludur. Sözlükte “beyaz olmak” ve “beyazlaşmak” gibi anlamlara gelmektedir. Türkçe’de genellikle “hûrî” şeklinde kullanılır.¹²⁴

Allah Teâla Kur’ân-ı Kerîm’de cennette mükâfat olarak muttaki kullarına vereceği nimetlerden bahseder, o kulların yanında, Yanlarında da eşinden başkasına bakmayan ceylan gözlü, gün görmemiş güzel tenli kadınların bulunduğunu bildirilmektedir¹²⁵

Hurîler gül yanaklı, inci dişli, mercân dudaklı, selvi boylu, güzel huylu, gülden daha taze ve temiz kızlar oluşu gibi vasıflarıyla divân şiirinde çokça söz konusu edilmiştir. Divan edebiyatı metinlerinde sevgili eşsiz güzelliğiyle genellikle hurîye benzetilmiştir.¹²⁶

Gılmân ise “çocuk”, “bıyığı yeni terlemiş genç” ve “hizmetçi” gibi anlamlara gelen gulâm kelimesinin çoğuludur.¹²⁷ Kur’ân’da ise bu terim cennet ehline verilen nimetlerden bahsedilirken “Kabuğunda saklı incilere benzeyen genç hizmetçileri etraflarında dönüp dururlar.”¹²⁸ şeklinde yer alır.

¹²³ Tirmizi, Cennet/10.

¹²⁴ İbn Kayyım el-Cevziyye *Ceylan Gözlü Parlak Tenli Cennet Hürileri*, Çev. Ahmet İhsan Dündar, Davetu’l-Hak Yayınevi, İstanbul, 2004, s.53.

¹²⁵ Bkz. Saffât 37/48-49.

¹²⁶ Pala, a.g.e., s.212-213.

¹²⁷ Rağıp el-isfahânî, a.g.e., s.763.

¹²⁸ Bkz. Tûr 52/24

Şair aşağıdaki dörtlükte cennetin güzel nimetlerinden olan “Hûri”, ve “Gılmân”ı söz konusu eder:

Cennet dahi ni'met dahi
 Hûri dahi gılmân dahi
 Varlığına olan delil
 Dost iline iltin bizi (28/5)

1.3.6. Şefâ'at

Şefâ'at kavramının sözlük anlamı “aracılık” ve “yardım etmek”tir. Şefâ'at, yüce bir makam sahibinden dileğinin kabul edilmesi veya suçunun affedilmesi için bir şahsı aracı/vesile yapmasıdır. Yüce makam sahibi, aracının hatırı için suçlunun dileğini kabul etmesi/suçunu affetmesi¹²⁹ olayına şefa'at denilmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'de mahşer günü Allah'tan başka hiçbir dost ve yardımcının bulunmayacağı ifade edilmekte, o gün şefaatin ancak Allah'ın iznine ve dilemesine bağlı olarak gerçekleşeceği bildirilmektedir.¹³⁰

Şefa'at kavramı hadislerde de yer alır ve şefaatin hem dünyevî hem uhrevî tarafının bulunduğu belirtilir.

Dünyada Şefa'at, hayatta olan sâlih zatlardan dünyalık bir ihtiyacın giderilmesi veya hatalarının bağışlanması için dua etmelerini istemeyi ifade eder. Zira bu hususta dua edilmesi Hz. Peygamber'e ve müslümanlara Kur'ân'da emredilmiş, sahâbe-i kirâm da yağmur yağması veya başka ihtiyaçlarının giderilmesi için hayatta bulunan Hz. Peygamber'den dua etmesini istemiştir. (Muhammed 47/19; İbn Teymiyye, Mecmû'atü'r-resâ'il, I, 10). Âhirette Şefa'at ise Hz. Peygamber'in, mahşer meydanında uzun bekleyiş içerisinde bulunanların hesaba çekilmesini sağlamak, ve iman edenlerin cennetteki makamlarını yükseltmek maksadıyla Allah izniyle şefa'at etmesidir.¹³¹

Şair aşağıdaki dörtlükte Hakk'ın habibi Hz. Muhammed (sav)'in kendisine şefa'atçi olmasını ister:

¹²⁹ Uludağ, a.g.e., s.325.

¹³⁰ Bkz, Bakara, 2/255.

¹³¹ Yusuf Şevki Yavuz, “Şefa'at”, *DİA*, İstanbul, 2010, C.38, s.412-415.

Garip Üftâde'ye Hakk'ın Habîbi
 Şefî' olmak ola Hak'dan nasibi
 Ki oldur firkatın cânda tabîbi
 Hidâyet eyleye Allah u Rahmân (18/7)

1.3.7. Melek

Melek “haberci”, “elçi”, “güç ve kuvvet” gibi anlamlara gelir.¹³² Melekler Allah'ın nurdan yarattığı gözle göremediğimiz varlıklardır. Meleklerle dair Kur'an ve hadislerde yer alan bilgilere göre meleklerin cinsiyeti yoktur, yeme içmeye ihtiyaçları yoktur. Allah'a karşı gelmezler. Daima Allah'ın emirlerini yerine getirirler. Allah her bir meleğe ayrı ayrı vazifeler vermiş kudret ve kuvvetini onlarla göstermiştir.

Meleklerle iman, iman esaslarından biridir. Kur'an-ı Kerim'de meleklerle imanın farz olduğunu bildiren birçok ayet yer almaktadır.¹³³

Şair, aşağıdaki dörtlükte feleklere/gökyüzüne yükselip meleklerle buluşma arzusundadır:

Seni ilte feleklere
 Buluşasın meleklerle
 Erişesin dileklere
 Degil "yâ Hû ve ya men Hû" (4/4)

Meleklerin Allah'ı zikrettiğini belirten şair, Allah'ın kendisini zikreden kulları sevdiğini ifade etmektedir.

Edenler Hâlik'ın zikrin
 Ki anları sever Allah
 Melekler de bile eder
 Bugün zikr eyledik Hakk'ı (61/4)

¹³² Karagöz vd., a.g.e., s.421.

¹³³ Bkz. Bakara, 2/285.

1.4. Semavî Kitaplar

Kitap “yazmak” ve “yazılı belge” gibi anlamlara gelmektedir. Terim anlamı ise Allah’ın kullarına yol göstermek ve onları aydınlatmak üzere peygamberlere vahyettiği sözlere ve bunun yazıya geçirilmiş şekline “kitap” denir. Hıristiyan ve Yahudilere ilâhi kitap olarak İncil ve Tevrat gönderildiğinden onlar da “ehl-i kitap” sayılmıştır. İlahi kitaplar Allah katından indirildiğinden “kütüp-i münzele” veya “semavî kitaplar” olarak da adlandırılmıştır.¹³⁴

İncelediğimiz eserde semavî kitaplardan yalnızca Kur’ân-ı Kerîm zikredilmiştir.

1.4.1. Kur’ân

Kur’ân’ın kelime masası ile ilgili olarak çeşitli tanımlamalar yapılmış, bu tarifler bir araya getirilerek şöyle bir tarife ulaşılmıştır: “Kur’ân, Allah tarafından Cebrâil vasıtasıyla mahiyetini bilinmediğimiz bir şekilde peygamberlerin sonuncusu olan Efendimize indirilen, mushaflarda yazılan, nesilden nesile tevatüren gelen, okunmasıyla ibadet edilen ve sevap kazanılan, Fâtiha sûresiyle başlayıp Nâs sûresiyle biten, başkalarının benzerini getirmekten âciz kaldığı Arapça muciz bir kelâmdır.”¹³⁵

Dört büyük kitabın sonuncusu olan Kur’ân-ı Kerîm, son Peygamber Hz. Muhammed (sav)’e Allah tarafından Cebrail (as) vasıtasıyla 610 yılında Ramazan ayının 27. Gecesi olan Kadir Gecesi’nde Hira Mağarası’nda bulunduğu bir esnada nazil olmuştur. İlk vahiy Peygamber Efendimiz kırk yaşındayken inmeye başlamıştır. Vahyin on iki yılı Mekke, on bir yılı da Medine dönemi olmak üzere toplam yirmi üç yıl sürmüştür.

Divan şiiri kaynakları arasında Kur’ân önemli bir yer tutmaktadır. Şâirler birçok âyeti anlam veya söz yoluyla iktibas ederek şiirlerinde işlemiştir.¹³⁶

¹³⁴ Karaman vd., a.g.e., s.386.

¹³⁵ Karagöz vd., a.g.e., s.386.

¹³⁶ Pala, a.g.e., s.278.

Üftâde Dîvânı'nda kutsal kitaplardan yalnızca Kur'ân-ı Kerîm'den bahsedilmiştir. Aşağıdaki beyitte oruç dolayısıyla Kur'ân'dan bahsedilerek Allah'ın Kur'ân-ı Kerîm'de orucu övdüğü ifade edilmiştir.

Kur'ân'da Allah övdüğü
Cümle nebîler sevdiği
Ümmete Allah verdiği
Oruç ayı geldi yine (33/2).

1.5. İbadetler ile İlgili Kavramlar

İbadet Allah'a tam bir samimiyetle tapmak, emir ve yasaklarına boyun eğmek ve ona itaat etmektir. Türkçede kullanılan “kul köle olmak” deyimini de ibadeti karşılamaktadır. İbadet, yaratıcı karşısında boyun bükmenin zirvesi olarak kabul edilir. İbadet, Allah'a olan sevginin bir göstergesi olarak değerlendirilmiş ve sırf Allah'ın rızası için yapılması gerektiğinin üzerinde durulmuştur¹³⁷

İncelediğimiz Dîvân'da ibadetlerle ilgili namaz, secde, dua, mescid, imam, hac, zekât, oruç ve terâvih kavramları farklı şiirlerde zikredilmiştir.

1.5.1. Namaz

Farsça'da “tâzim etmek”, “kulluk” ve “ibadet” gibi anlamlara gelen namâz, dini literatürde “dua etmek”, “ibadet etmek” ve yalvarmak” anlamlarındaki salât kelimesinin karşılığı olarak Türkçe'ye geçmiştir. Namaz, tekbirle başlayıp selâmla tamamlanan, belirli fiil ve sözlerden oluşan bedensel bir ibadettir.¹³⁸

İslam inanç esaslarından biri olan namaz Kur'ân-ı Kerîm'de ve Peygamber Efendimizin hadislerinde önemle emredilen ve sık sık bahsedilen bir ibadettir. Kur'ân-ı Kerîm'de namazla ilgili Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: “*Kitaptan sana vahyedilenleri oku, namazı özenle kıl. Kuşkusuz namaz hayâsızlıktan ve kötülükten meneder. Allah'ı anmak her şeyden önemlidir. Allah yaptıklarınızı bilir.*”¹³⁹

¹³⁷ Karaman vd., a.g.e., s.217.

¹³⁸ M. Kâmil Yaşaroğlu, “Namaz”, *DİA*, İstanbul, 2006, C.32, s.350.

¹³⁹ Bkz, Ankebut, 29/45.

Kur’ân’da müminlerin özelliklerinden bahsedilirken birçok ayette “*Onlar namazı dosdoğru kılan, kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden Allah yolunda harcayan kimselerdir.*”¹⁴⁰ gibi ifadeler yer alır.

Peygamber Efendimiz de namazı “*gözünün nuru*”¹⁴¹, “*cennetin anahtarı*”¹⁴² olarak nitelendirmiştir.

Namaz sadece Peygamber Efendimize ve ümmetine farz kılınan bir ibadet edilmiştir. Kur’ân’da Peygamber Efendimizden önceki peygamberlere de namazın farz kılındığını bildiren birçok ayet yer almaktadır.¹⁴³ Namaz her Peygamberin ümmetine kılmasını emrettiği ortak bir ibadettir. Hz. İbrâhim “*Rabbim! Beni ve soyumdan gelecekleri namazı devamlı kılanlardan eyle.*”¹⁴⁴ şeklinde Allah’a yakarıшта bulunurken, Lokman (a.s) “*Yavrucuğum! Namazı dosdoğru kıl!*”¹⁴⁵ diyerek evladına nasihatte bulunmuştur. İsa (a.s) “*Nerede olursam olayım yaşadığım sürece Allah bana namazı emretti.*”¹⁴⁶ âyetleriyle peygamberler ümmetlerini namaza davet etmişlerdir.

Üftâde, aşağıdaki dörtlükte Allah’ın cemâlini görmek isteyen kimsenin yaz kış demeden beş vakit namazına dikkat etmesi gerektiğini dile getirir:

Çalış beş vakt namâzına
Ki bakma kış u yazına
Erişesin niyâzına
Dilersen Hak cemâlini (63/2)

1.5.2. Secde/Sucûd

“Eğilmek” ve “alnı yere koymak” anlamına gelen secde, fikhi bir terim olarak namazda alnı, burnu, el-ayakları, dizleri ve ayak parmaklarının zemine değecek şekilde yere kapanmasıyla yapılır.¹⁴⁷

Kur’ânı Kerîm’de secde yaklaşmanın bir nişanesi olarak ifade edilir. “*Secde et ve yaklaş.*”¹⁴⁸ Hiç şüphesiz Allah’a yaklaşmak, O’nun emirlerine itaat

¹⁴⁰ Bkz, Enfâl, 8/3.

¹⁴¹ Nesâî, Muhârebe, 2.

¹⁴² Nesâî, İşratü’n-Nisâ, 1.

¹⁴³ Bkz, Yunus, 10/87.

¹⁴⁴ Bkz, İbrâhim, 14/40.

¹⁴⁵ Bkz, Lokmân, 31/17.

¹⁴⁶ Bkz, Meryem, 19/31.

¹⁴⁷ Nihat Dalgın, “Secde”, *DİA*, İstanbul, 2006, C.36, s.271.

etmekle ve bu itaatin en anlamlı ifadesi olan secde ile mümkündür. Nitekim Peygamber Efendimiz “*Kulun rabbine en yakın olduğu an secdede bulunduğu andır.*” buyurmuştur.¹⁴⁹

Şair, aşağıdaki dörtlükte secdenin çoğulu “sücûd” terimiyle namaza gönderme yapmıştır:

Gözet yılda orucunu
Ki pâk eyle vücûdunu
Hakk'a eyle sücûdunu
Dilersen Hak cemâlini (63/39)

1.5.3. Du'a

Sözlükte “çağırarak, seslenmek, istemek; yardım talep etmek” gibi anlamlara gelmektedir. Dini bir kavram olarak Duâ, Allah’ın büyüklüğü karşısında kulun acizliğinin farkına varması, medih ve senâ yoluyla Allah’a halini arz edip yardım talep etmesidir.¹⁵⁰ Allah Teâlâ Kur’ân-ı Kerîm’de bir ayette “gizlice, tazarru ederek”, başka bir ayette ise “Allah’tan korkarak kısıp bir sesle, içten gelerek”¹⁵¹ dua edilmesi gerektiğini bizlere bildirmektedir. Edebiyatımızda âşık daima dua halindedir. Bazen ızdırabının artması için bazen de sevgiliye kavuşmak için dua eder¹⁵²

Şair, aşağıdaki dörtlükte “garip Üftâde’nin budur duası” diyerek duasında Hakk’tan cennete girmeyi talep eder:

Garip Üftâde’nin budur duâsı
Erişe cennette Hakk'ın atâsı
Gönüllere dola nûr u ziyâsı
Zihî şurîde vü biçâre bülbül (10/7)

¹⁴⁸ Bkz, Alak, 96/19.

¹⁴⁹ Müslim, “Salât”, 215.

¹⁵⁰ İsmail Karagöz vd., *Dualar*, DİB Yayınları, İstanbul, 2017, s.23.

¹⁵¹ Bkz. A’râf, 7/205

¹⁵² Pala, ag.e., s.124.

1.5.4. Mescid

Mescid, sücüd kökünden türemiş olup “secde edilen yer” anlamında bir mekân adıdır. Secde, namazın rükünleri içinde en önemli olanıdır. Secde etmek insanın ilk yaratılışında şahit olduğu bir hürmet göstergesidir.¹⁵³

Şair, aşağıdaki dörtlükte Ramazanın geldiğini böylelikle mescitlerin imar edilmesini/bakımlı hale getirmesini ister:

Aydın eden gönülleri
 Mesrûr edin mü'minleri
 Ma'mûr edin mescitleri
 Oruç ayı geldi yine (33/6)

1.5.5. İmâm

Arapça “emm” fiilinden türetilen imâm, sözlükte önde olan, kendisine uyulan önder, lider durumundaki kimse ya da kitaptır.¹⁵⁴ İmâm kavramı cemaatle kılınan namaza önderlik eden kişi manasının yanında “Hâlife” veya “devlet başkanı” anlamını da taşımaktadır.

Şair aşağıdaki dörtlükte “imam” kavramıyla Hz. Muhammed’i kastetmiştir:

Edin ona salât ile selamı
 Okun mevlûdünü her subh u şâmı
 Nebîler ruhûnun kudsî imâmı
 Onun doğduğu ay geldi beşâret (5/10)

1.5.6. Hac

Hac, “ziyarete yönelmek” veya “gidip gelmek”¹⁵⁵ anlamına gelmektedir. İslâmın beş şartından biri olan hac, maddi imkânı elverişli olan her müslümana farz kılınmıştır.

Şair aşağıdaki dörtlükte gücü yeten mü'minlerin hac farizasını yerine getirmesini istemektedir:

¹⁵³ Ahmet Önkâl, Nebi Bozkurt, “Cami”, *DİA*, İstanbul, 1993, C.7, s.45-46.

¹⁵⁴ Rağıp el-İsfahanî, a.g.e., s.95.

¹⁵⁵ Murat Arslan, *365 Kur'ân Kelimesi*, Erkam Yayınları, İstanbul, 2011, 146.

Var ise kudretin hacc et
 Beriyye yolunu geç git
 Gönülde niyyetin berk et
 Dilersen Hak cemâlini (63/4)

1.5.7. Zekât

Sözlükte “artma, çoğaltma, arıtma; övgü ve bereket” anlamlarına gelen zekât, dini bir kavram olarak dinen zengin sayılan müslümanların mallarının üzerinden bir yıl geçtikten sonra belli bir miktarda bir payın Kur’ân’da belirtilen kimselere verilmesidir. Örfte ise bu payın maldan çıkarılması eylemine zekât denmiştir.¹⁵⁶

Üftâde, aşağıdaki dörtlükte mü’minlerin hayırdan hiçbir zaman el etek kesilmemesi gerektiği ve malın zekâtının verilmesi telkininde bulunmuştur:

Zekâtın çıkar mâlın
 Güzel güzel gözet hâlin
 Hayırdan kesmegil elin
 Dilersen Hak cemâlin (64/4)

1.5.8. Oruç

Farz-ı ayn olan oruç, İslâmın beş şartından biridir. Oruç, niyetlenip tan yeri ağarmaya başladığı andan akşam güneş batıncaya kadarki süreç içerisinde hiçbir şey yememek, içmemek; yasakları çiğnememek demektir.¹⁵⁷

Kur’ân, Ramazan ayında nazil olduğundan bu ay Kur’ân ayı olarak adlandırılmıştır. Kur’ânın nazil olduğu gece “Kadir gecesi”dir. Kadir gecesinin önemi Kadr sûresinde “bin aydan daha hayırlı bir gece”¹⁵⁸ olarak bildirilmiştir.

Ramazan ayına kavuşmak her insana nasip olmaz. Peygamber Efendimiz Üç aylara eriştiğinde “*Allah’ım! Recep ve Şa’ban aylarını bize mübarek kıl ve bizleri Ramazan’a ulaştır*” diye dua etmiştir.

¹⁵⁶ Mehmet Erkal, “Zekât”, *DİA*, İstanbul, 2013, C.44, s.197.

¹⁵⁷ Pala, a.g.e., s. 365.

¹⁵⁸ Bkz. Kadr, 97/1-5.

Şair, aşağıdaki dörtlükte Kur'ânda Allah'ın övdüğü, tüm nebîlerin sevdiği, Allah'ın ümmete hediye ettiği Oruç ayı “Ramazan”ın geldiğini haber verir:

Kur'ân'da Allah övdüğü

Cümle nebîler sevdiği

Ümmete Allah verdiği

Oruç ayı geldi yine (33/2)

Şair aşağıdaki dörtlükte ise Oruç ayını “on bir ayın sultanı” olarak niteler:

Cümle aya sultân olan

Dertlilere dermân olan

Hak'tan bize ihsân olan

Oruç ayı geldi yine (33/3)

Nefsin kötü huylardan arındırılması ve dizginlenmesinde hiç şüphesiz en etkili metot oruçtur. Oruç, azgın bir ata benzetilen nefsin kuvvetini zayıflatarak nefsi dizginleyip terbiye eder. Aşağıdaki dörtlükte her ne kadar madden bedeninin takatini düşürse de manevî yönden orucun sâliklere kuvvet verdiğini, âriflerin izzetini arttırdığını, müminlere de cennet kapılarını açtığı ifade etmiştir.

Salıklere kuvvet olan

Âriflere izzet olan

Mü'minlere cennet olan

Oruç ayı geldi yine (33/4)

Başka bir dörtlükte de Oruç kavramı yerine Arapça karşılığı olan “savm” kelimesi kullanılmıştır.

Gözet adabını savmın

Bağışlana kamu cürmün

Geçir tesbih ile yevmin

Cemâlin isteyip Hak'tan (35/5)

Şair ramazan ayının bitmesinden dolayı duymuş olduğu derin üzüntüyü dile getirmektedir.

Ey dostlarım ağlaşalım

Oruç ayı gitti yine

Hasret ile inleşelim

Oruç ayı gitti yine (36/1)

Çalışmamıza konu olan Dîvân'da oruç ile ilgili dört müstakil şiir kaleme alınmıştır. Şair oruç bahsiyle ilgili şiirlerinde genel olarak müminler için ramazan ayının bir fırsat olduğunu, orucun nefsi terbiye edip kalpten mâsivâ kirini atarak vücudu günahlardan arındırdığını, şeytanların zincire vurulup cennet kapılarının ardına kadar açıldığını ve Allah'ın rahmetinin sağnak sağnak müminler üzerine yağdığını ifade etmektedir.

1.5.9. Terâvih

Terâvih, dinî bir terim olarak Ramazanda, yatsı namazından sonra genellikle yirmi rekat olarak kılınan nafile namaza verilen addır.¹⁵⁹

Tervîha sözcüğünün çoğulu olan teravîh, Arapçada "rahatlatmak, dinlendirmek" anlamına gelmektedir Hadis kitaplarında "Ramazan ayının namazı veya Ramazan gecelerinin ihyası" olarak anılan bu namaz, dört rek'atta bir dinlenme amacıyla biraz oturulduğundan dolayı terâvih adı verilmiştir.¹⁶⁰

Şair aşağıdaki dörtlükte orucun kıymetinin bilinmesini ve sünnet olan terâvih namazının kılınmasını istemektedir:

Salâdur mü'mine gelsin

Terâvîh sünnetin kılınsın

Orucun kadrini bilsin

Cemâlin isteyip Hak'dan (35/1)

1.6. Dini Şahsiyetler

1.6.1. Dört Hâlife

Hz. Muhammed (sav)'in vefatından sonra Hz. Ebû Bekir'e biat edilmesiyle başlayan ve daha sonra Hz. Ömer ve Osman'ın hilâfetleriyle devam edip Hz. Ali ile

¹⁵⁹ İsmail Karagöz vd., a.g.e., s. 651.

¹⁶⁰ Osman Şahin, Ramazan Gecelerini İhyâ Etmek İçin Kılınan Teravîh Namazı, *Diyanet İlmî Dergi*, 2015, sayı:2, s.88.

sonlanan döneme “Hulefâ-yi Râşidîn” dönemi denilmiştir.¹⁶¹ Dört Halife, divan şiiri metinlerinde “çehâr-yâr” ve ya “çehâr-yâr-ı güzîn” adıyla zikredilmiştir.

Şair, aşağıdaki dörtlükte “çehâr-yâr-ı güzîn” olarak da bilinen “dört halifenin” adını andıktan sonra onları müminlere rehber kılan Miraç sahibi Hz. Muhammed’e ve Oruç ayına da göndermede bulunmuştur:

Ebu Bekr u Ömer Osman u Haydar
Eden müminlere bunları rehber
Ki mîraç sahibi mihrâb u minber
Onun doğduğu ay geldi beşâret (5/6)

1.6.2. Bâyezîd-i Bistâmî

Bistâmî, “vahdet-i vücûd” ekolünün öncüsü olarak bilinir. Halac-ı Mansur gibi o da manevi sarhoşluk kabilinden birtakım sözler söylemiş ve bu sözlerden dolayı zamanında çokça eleştirilmiştir.¹⁶²

1.6.3. İbrâhîm Edhem

Horasan’ın Belh şehrinde dünyaya gelen İbrahim b. Edhem aynı zamanda bir hükümdarın da oğludur¹⁶³ Kaynaklarda İbrâhîm b. Edhem’in zühd/takva yoluna girmesine neden olan bir menkıbe anlatılmaktadır. Menkıbeye göre Edhem, avlanırken gaipten iki defa “Sen bunun için mi yaratıldın, bunu yapmakla mı emrolundun?” şeklinde bir ses duymuş ve bunun üzerine bütün malını mülkünü terkedip zühd/takva yoluna girmiştir.¹⁶⁴ İbrahim Edhem tasavvuf yoluna girdikten sonra Süfyân-ı Servî gibi meşhur sûfîlerle görüşmüş ve Hicri 161 tarihinde Şam’da vefat etmiştir.¹⁶⁵

Şair, aşağıdaki dörtlükte dervişliğe vurgu yaparak “Bâyezîd-i Bistami’nin dervişlikle şifa bulduğunu, İbrahim b. Edhem’in ise taç ve tahtını bırakıp dervişlik yolunu tuttuğunu söyler:

¹⁶¹ Mehmet Azimli, Hulefa-i Raşidin Dönemi Halife Seçimleri *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2007, sayı:1, s.35.

¹⁶² Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatler*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2017, s.73.

¹⁶³ Eraydın, a.g.e., s.64.

¹⁶⁴ Kaplan Üstüner, *Divan Şiirinde Tasavvuf*, Birleşik Yayınevi, Ankara, 2007, s.366-367.

¹⁶⁵ Pala, a.g.e., s.133.

Dervişin biri Bâyezîdi Bistam
 Dervişlikle buldu derdine dermân
 Tâc u tahtın kodu İbrâhîm Edhem
 Dervişlik ne güzel sultânlık imiş (66/6)

1.7. Diğer Dini Kavramlar

1.7.1. İmân

İmân, Arapça “emn” fiilinden türemiş olup “güven duygusu içinde doğrulamak veya inanmak” demektir.¹⁶⁶ İmân, dini literatürde “ Hz. Peygamberi, vahiy yoluyla kendisine bildirilen emir ve hükümleri kabul edip bunların doğru olduğuna gönülden inanmak, tasdik etmek anlamına gelir.¹⁶⁷ Bu inancı benimseyen mü'min, gereklerini tam bir teslimiyetle yerine getiren kişiye müslim denir. Bunun Farsça'da çoğulu ise müslümandır.¹⁶⁸

İnanmak ve bağlanmak bütün yaratılmışların fitratında var olan bir duygudur. İnsani mutlu ve huzurlu yapan, güven içerisinde hayatını devam ettirmesini sağlayan inançtır. Allah Kur'ân-ı Ker'im'de imanı şöyle tarif eder: “Allah size imanı sevdirmiş ve onu gönüllerinize süs yapmıştır. Küfrü, fıskı ve isyanı da size çirkin göstermiştir.”¹⁶⁹ İnsanın fitratında, imanı güzel görmek, küfrü, zulmü, isyanı kötü görmek gibi bir haslet vardır. Allah kendisine iman eden kullarından emirlerine boyun eğip kendisine itaat etmeyi ve haram kıldığı şeylerden kaçınmayı istemektedir.

Şair, aşağdaki dörtlükte Allah aşkıyla imnının kuvvetlenmesini niyaz etmektedir.

Aşkın erişe canıma
 Kuvvet vere imânıma
 Ere hayat bu tenime
 Reddetme kapından beni (45/3)

¹⁶⁶ Muhammed Fahreddin Râzi, *Kelama Giriş*, çev.: Hüseyin Atay, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002, s.269.

¹⁶⁷ A. Saim Kılavuz, *Anahatlarıyla İslâm Akâdi ve Kelâm'a Giriş*, İstanbul, 2004, s. 37.

¹⁶⁸ Tevfik Yücedoğru, *İslâm İnanç Esasları*, AÖF Yayınları, Eskişehir, 2015, s.7-8.

¹⁶⁹ Bkz, Hucurât, 49/7.

1.7.2. İslâm

İslam; itaat, teslim olmak, Kur'an-ı Kerim ve Hz. Muhammed (sav)'e uymak gibi anlamlara gelmektedir.¹⁷⁰ Kur'an'a göre İslâm, kişinin kendisini sadece Allah'a teslim etmesi, yalnız O'na abd olması ve yalnız O'na ibadet etmesidir. İslâm dini, yalnızca Hz. Peygamber'in getirdiği dinden ibaret değildir. İslam bütün peygamberlerin, insanları yalnız Allah'a kulluk etmeye, sâlih amel işlemeye ve âhirete imân etmeye davet etmelerinin özünde olan bir inançtır.¹⁷¹ “İslam beş temel esas üzerine kurulmuştur: Allah'ın varlığına ve birliğine iman etmek ve Hz. Muhammed'in O'nun elçisi olduğuna şahadet etmek, namaz kılmak, oruç tutmak, hacca gitmek ve oruç tutmaktır.”¹⁷²

Şair aşağıdaki dörtlükte Ramazan ayına göndermede bulunarak o ayda İslam şehrinin kandilinin yandığını söyler:

Garip Üftâde'nin cânı dayağı
Hakk'ın vuslatıdır dâim durağı
Ki İslâm şehrinin yanmış çerâğı
Onun doğduğu ay geldi beşâret (5/11)

Bilindiği gibi Ramazan/oruç ayında kandiller/mahyalar minarelere asılmaktadır. Bu mahyalara ramazan ile ilgili mesajlar verilmektedir. Üftâde Hazretleri de Ramazan ayının gelmesiyle İslam şehrindeki kandillerin/mahyaların yandığını dile getirir.

1.7.3. Mü'min

Mü'min “emin”, “güvenmek veya güvenilir olmak” ve “inanmak” demektir. Mü'min kelimesi “emn” kökünden türemiş olup “onaylayan”, “itaat eden” ve “emin kılan” gibi anlamlara gelmektedir.¹⁷³

Şair aşağıdaki dörtlükte oruç ayına eriştiğini ve mü'minler için oruç ayının bir hidayet vesilesi olduğunu söyler:

¹⁷⁰ Cebecioğlu, a.g.e., s.401.

¹⁷¹ Karagöz vd., a.g.e., s.323.

¹⁷² Müslim, “îman”, 19- 22.

¹⁷³ Karagöz vd., a.g.e., s.478.

Şükür Allah'a ey dostlar
 Eriştik oruç ayına
 Ki mü'mine hidâyettir
 Eriştik oruç ayına (34/1)

1.7.4. Günâh

Allah'ı Teâlâ'nın emir ve yasaklarına ters düşen fiillere “günâh” denir. Divan şiirinde âşık motifi önemli bir yer tutmaktadır. Âşığın aşkı bir günâh gibi görülür. Günâh işleyen mutlaka cezasını çekmelidir. Sevgilinin suç bağışlayan, merhametli ve şefkatli bir padişâh oluşu âşığın bağışlanmasına önemli bir sebeptir.¹⁷⁴

Şair aşağıdaki beyitte günâhtan başka işim/kârım yok diyerek Allah'tan bağışlanmayı dilemektedir:

Îlâhi yari kıl bana ki senden gayri yarım yok
 Ne yüzle varayım sana günâhtan gayri kârım yok (64/1)

Şair aşağıdaki dörtlükte ise orucun adabını gözeterek ve günü tesbih çekerek geçirenlerin tüm günahlarının bağışlanılacağını söyler:

Gözet adabını savmın
 Bağışlana kamu cürmün
 Geçir tesbih ile yevmin
 Cemâlin isteyip Hak'tan (35/5)

1.7.5. Mi'râc

Mirac, “yukarı çıkmak” veya “yükselmek” demektir. Dini literatürde ise Hz. Muhammed (sav)'in Cebrail (as) ile birlikte göğe yükselişini, Allah'ın katına çıkışını ifade etmektedir.¹⁷⁵ Mi'râc hadisesi iki aşamalı olarak gerçekleşmiştir. Peygamber Efendimizin Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksâ'ya gitme hadisesine İsrâ, Mescid-i Aksâ'dan Sidre-i Müntehâ'ya kadarki yolculuğuna da Mi'râc adı verilmiştir. Divan Edebiyatı'nda Hz. Muhammed'in Mi'râc hadisesini anlatan birçok manzum ve

¹⁷⁴ Pala, a.g.e., s.175.

¹⁷⁵ Klavuz vd, a.g.e., s.444.

mensur eser yazılmıştır. Mi'râcnâmeler genellikle eserlerin bir bölümüne eklenmiştir. Süleyman Çelebi'nin "Vesilet ü Necât" adlı eserinin dördüncü bölümünde Hz. Muhammed'in miraç hadisesi anlatılır. Hatta "Mi'râcnâme" adıyla müstâkil eserler de vücûda getirilmiştir.¹⁷⁶

Şair aşağıdaki dörtlükte Hz. Muhammed (sav)'e atıfta bulunarak onun miraç sahibi olduğunu söyler:

Ebu Bekr u Ömer Osman u Haydar

Eden müminlere bunları rehber

Ki miraç sahibi mihrab u minber

Onun doğduğu ay geldi beşaret (5/6)

Aşağıdaki dörtlükte de "Nebîler ruhûnun kudsî imâmı" ifadesi ile isrâ ve mi'rac hadisesinin gerçekleştiği gecede Hz. Muhammed (sav)'in Mescid-i Aksâ'ya uğradığı esnada aralarında Hz. İbrâhim, Hz. Mûsâ ve Hz. İsâ'nın da bulunduğu peygamberler topluluğuna namaz kıldırmasına telmih yapılmıştır.¹⁷⁷

Edin ona salât ile selamı

Okun mevlûdünü her subh u şâmı

Nebîler ruhûnun kudsî imâmı

Onun doğduğu ay geldi beşâret (5/10)

1.7.6. Nûr

Aydınlık, parıltı gibi anlamlara gelen nûr kelimesi dünyevî ve uhrevî olmak üzere iki farklı görüş şeklinde açıklanmıştır. Dünyevî nûr maddi varlıklarda beliren nûrdur. Uhrevî nûr ise Kur'ân'da ayrıntılı bir şekilde tarif edilen tinsel nurdur.¹⁷⁸ Nûr kavramı Allah'ın esmâ-i hüsnâsından biridir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de "*Allah göklerin ve yerlerin nûrudur. Onun nûru, içinde ışık bulunan bir kandil yuvasına benzer. Kandil bir cam içindedir, cam inciye andıran bir yıldızdır; ne doğuya ne de*

¹⁷⁶ Pala, a.g.e., s.322-323.

¹⁷⁷ Müslim, "İmân", 259; İbn Hişâm, II, 37-38.

¹⁷⁸ Pala, a.g.e., 362.

battıya ait olmayan, yağı neredeyse ateş dokunmasa bile ışık veren mübarek bir zeytin ağacından yakılır. Nûr üstüne nûrdur. Allah dilediğini nûruna kavuşturur."¹⁷⁹

*Bir bakışa ayet-i kerimede, Allah iman edenlerin velîsidir; onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır. İnkâr edenlerin velileri ise sahte tanrılardır; onları aydınlıktan çıkarıp karanlıklara sokarlar. İşte bunlar ateşliklerdir, bunlar orada devamlı kalıcıdırlar.*¹⁸⁰ buyrulur.

Kur'ân-ı Kerîm'de nûr kavramı genellikle karanlığın zıddı olarak kullanılmıştır. Vahyin amacına uygun bir hayat tarzı benimseyen, hidayete tabi olanlar nûr kavramıyla ifade edilirken, delalete ve sapkınlığa kapılıp Hakk'ın yolundan ayrılanlar ise zulmet kavramıyla ifade edilmiştir.

Tasavvufî anlayışa göre ilk yaratılan, varlıkların başlangıç müsebbibi Nûr-ı Muhammedî'dir. Buna felsefeciler akl-ı küll; mutasavvıflar ise "Nur-ı Muhammedî" adını vermişlerdir.¹⁸¹

Halk arasında yaygınlaşan ve sıklıkla okunan dini-tasavvufî metinlerde nûr-ı Muhammedî genel dîni düşüncüyü belirleyici kavramdır. Tasavvufî metinlerin en belirgin özelliği peygamber sevgisini coşkun bir dille ve peygambere duyulan sınırsız sevginin ifadeleriyle işlemeleridir. Belirgin olan bir diğer özellik ise nur-ı Muhammedî düşüncesinin eserlerin merkezi ögesi konumunda olmasıdır. Hz. Peygamber'e duyulan sınırsız sevgi, sûfî çevrelerce islam düşüncesinin nübuvvet eksenli yorumlanmasına imkan vermiş ve bütün inanc esasları, yaratılış ve varoluş konuları nübuvvet merkezli yorumlanmıştır.¹⁸²

Üffâde, dörtlükte nûr kavramını Hz. Muhammed (sav) için kullanır. Aşağıdaki dörtlükte Hz. Muhammed'in dünyayı nûruyla aydınlattığını söyler:

Cihânı nûr ile etti münevver

Kamu cânlar anın ile muattar

Ki Allah'ın habîbi ol mutahhar

Onun doğduğu ay geldi beşâret (5/2)

¹⁷⁹ Bkz, Nûr 24/35.

¹⁸⁰ Bkz, Bakara 2/257.

¹⁸¹ Zülfi Güler, "Yunus Emre'nin Nur-ı Muhammedî Anlatımının Türk Yaratılış Destanlarıyla Benzerliği", F.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, 2006, S.2, s.66.

¹⁸² Mustafa Arslan, "Söylem Mitos ve Tarih: Popüler Dini Literatürde Hz. Muhammed (sav) Tasavvuru Muhammediye Örneği-", *Milel ve Nihal*, C.6, S.1, s. 199.

Şair aşağıdaki beyitte ise kendisinin za'fiyetlerinin bulunduğunu bu zayıf canına Nûr-ı Muhammedî'yenin yardım etmesini ister:

Bu garip Üftade n'eylesin bu za'fiyyet ile
Nûrî Ahmet yardım ede ol zaîfin cânına (27/7)

Bir başka şiirinde de nûr kavramını Allah Teâlâ için kullanmıştır.

Feyzi Rabbanî erişip nuri Yezdânî gele
Görüne ma'suk cemâli buluben andan eser (42/2)

1.7.7. Şeytan

Şeytan, “hayırdan ayrılmak”, “uzak olmak” ve “muhalefet” etmek şeklinde tanımlanmıştır. Şeytanın Allah'ın huzurdan kovulması Kur'an'da tavsilatıyla anlatılmıştır. Bütün melekler Âdem'e secde eder; ancak şeytan kibrine kapılarak onun topraktan kendisinin ise ateşten yaratıldığını ve yaratılış itibarıyla ondan üstün olduğunu söyleyerek. Âdem'e secde etmez ve böylece Allah'ın huzurundan kovulur. Şeytan azledilince Allah'tan insanların yeniden dirileceği güne kadar mühlet ister ve Allah da kendisine o güne kadar mühlet verir.¹⁸³ Peygamber Efendimiz, Ramazan'ın başlamasıyla cennet kapılarının sonuna kadar açılacağını, cehennem kapılarının ise kapanacağını ve yine şeytanların, azgın cinlerin bu ay bağlanacağını söyler.¹⁸⁴

Üftâde aşağıdaki dörtlükte Ramazanın vucuda incelik ve hoşluk kattığını, nefsin terbiye edilmesiyle gönlün açıldığını, ve şeytanın oruçluya yanaşamayacağını söyler.

Latîf eyler vücûdunu
Gönül âyinesin açar
Şeyâtîn yanına gelmez
Eriştik oruç ayına (34/3)

¹⁸³ Bkz. A'raf 7/14-15.

¹⁸⁴ Bkz. Buhari, savm.

1.7.8. Elest Bezmi

Bezm-i elest terkibi yaratılışla irtibatlı olarak akla gelen ve klasik edebiyatımızda en çok işlenen Kur'ân merkezli kavramlardan biridir. Bezm-i elest kavramı Farsça kökenli olup “meclis” anlamına gelen “bezm” kelimesiyle Arapça bir soru edatı olan hemze ve “lestü” fiilinden müteşekkil “değil miyim?” manasındaki “elest” ifadesinden Farsça kurala göre oluşturulmuş bir isim tamlamasıdır. Yine “ezel meclisi” anlamında Farsça bir izafet terkibi olan “bezm-i ezel” ve “evet” denilen zaman anlamında “belâ ahdi” tamlamalarının da kullanıldığı bezm-i elest, halk arasında daha çok “Kâlû belâ” olarak bilinir.¹⁸⁵ Allah ruhları yarattığında ve daha ruhlar bedene girmeden bir araya toplayıp “Ben sizin Rabbiniz değil miyim? sorusuna karşılık ruhlar da “evet sen bizim Rabbimizsin”¹⁸⁶ şeklinde olan sözleşme, bezm-i elest olarak tanımlanmıştır. Bezm-i elest kavramı, mutasavvıf şairler tarafından en çok kullanılan terkiplerden biridir. Âşıklar, sevgiliye bezm-i eleste aşık olduklarını söylerler. Bu terim kimi zaman yalnız “elest” şeklinde geçer kimi zaman da “bezm-i ezel” olarak geçer. Şairler vezin ve kafiye endişesiyle “kâlû belâ” veya “bezm-i cân” gibi farklı terkipler de kullanırlar.¹⁸⁷

Elest bezminde sevgilin âşığa hitap etmesiyle, âşık mest olup kendinden geçmiş ve dünyaya geldikten sonra sevgiliden ayrı düşmenin hasretiyle gönül zamanla bu şevki yitirmiştir. Âşık, bu ayrılık acısıyla kendisini gurbette koymamasını sevgiliden şöyle niyaz etmektedir:

Ezelden zevkin ermiş idi cânâ
 Ki gelmeden dahi biz bu cihâna
 Yitirdik zevkimiz erdi ziyâna
 Bizi bu dert ile fırkatta koma (20/2)

¹⁸⁵ Harun Öğmü, *Osmanlı Toplumunda Kur'ân Kültürü Ve Tefsir Çalışmaları -I* İlim Yayma Vakfı, Ankara, 2011, s.353.

¹⁸⁶ Bkz. A'raf, 7/172.

¹⁸⁷ Pala, a.g.e., s.72.

1.7.9. Ölüm

Hayâtın tezâdı olan ölüm, “hayatın sona ermesi” demektir. Ölüm yerine “helâk”, “vefât” ve “mevt” gibi kavramlar da kullanılır. Ölüm, ruhun bedeni terk etmesi suretiyle kişinin hayat kaynağını yitirmesi olarak tanımlanmaktadır.¹⁸⁸

Şair aşağıdaki beyitte bir menzile vardığını, vardığı yerde herhangi bir nesneye dokunmadığını; çünkü ayıran ölümün geldiğini söyler:

Bir menzîle vardı yolum hiç nesneye ermez elim

Ayıruban geldi ölüm dost eline yol katedir (30/4)

1.8. Ayet Ve Hadisler İktibasları

Sözlükte ateş yakmak için kor almayı ifade eden iktibas; terim olarak şiir ya da düz yazıda bir Kur’ân-ı Kerîm’den bir ayetin ya da hadis-i şerifin tamamının veya bazı kısımlarının alıp kullanılması sanatına “iktibas” denir.¹⁸⁹

İktibas, ifadeye canlılık ve sıcaklık kazandırmak için kullanılır. Klasik Türk şiirinde şairler, şiirlerinde anlama zenginlik katmak için Kur’ân ve hadislerden gerek iktibas gerekse de telmih yoluyla istifade etmişlerdir.

1.8.1. Ayet İktibasları

1.8.1.1. Fe-kâne kâbe kavseyni ev-ednâ

Kur’ân’da Hz. Muhammed’in Allah’a olan yakınlığı Mirâç hadisesiyle bilinmektedir. Miraç Gecesinde, Cebrâil dahil hiçbir varlığın Sidre-i Müntehâ’ın geçemediği halde Allah Resûlü bu lutfâ mazhar olmuştur. Kur’ân-ı Kerîm’de Hz. Peygamber’in Allah’a yakınlığı şu ayeti kerime ile ifade edilmiştir: “Fe kâne kâbe kavseyni ev ednâ”¹⁹⁰

Şair aşağıdaki beyitte Necm sûresinde yer alan ayeti iktibas yolu ile zikretmiştir:

“Kâbe kavseyn” ma'nisin anlayuben fehmeyledi

Kâni' olmadı anınla erdi “ev ednâ”sına (43/5)

¹⁸⁸ Salime Leyla Gürkan, “Ölüm”, *DİA*, İstanbul, 2007, C.34, s.32.

¹⁸⁹ Pala, a.g.e., s.228.

¹⁹⁰ Bkz. Necm, 53/9

1.8.1.2. Len Terânî

“Len Terânî”, beni asla göremezsin anlamında olup Kur’ân’da bu ifade Tur dağında Hz. Musa ile Allah arasında geçen konuşmada yer alır. Hz. Mûsa Tûr dağında vahîy ya da rüya yoluyla değil, doğrudan Allah’ın kelâmına mazhar olmuştur. Hz. Mûsa Allah Teâlâ ile konuşurken cezbeye kapılarak kendisini görmeyi talep etmiştir. “Len terânî” ifadesi, mutasavvîf şairler tarafından telmih yoluyla şiirlerde kullanılmıştır. Âşîğın gönlünü istila eden sevgilinin kendini ona göstermemesi “len terânî” olarak ifade edilmiştir.¹⁹¹

Şair aşağıdaki beyitte “len terânî” ifadesini kullanarak Hz. Musa’nın Allah’ı görme isteği hadisesine telmih yapmıştır:

Anda varmaktan nedir bilsem murâdın ben senin

“Len terânî”de dokunmuş bağına yârin mi var (51/6)

1.8.2. Hadis İktibasları

1.8.2.1. Lev lâke lev lâk

“Levlâke levlâk lemâ halaktül eflâk”, divan şiirinde sık sık kullanılan ve toplumun hafızasında da hadis-i kutsi olarak yer edinen bu hadisin uydurma olduğu konusunda hadis ulemâsı arasında görüş birliği bulunmaktadır. İmam Saganî, el Ehadîsü’l-Mevzûa kitabında (s.7) Bu hadisin mevzu (uydurma) olduğunu ifade etmiştir. Aliyyü’l-Karî el-Esrâru’l-Merfûa kitabında (s.288 Hadis No: 385) İmam Sagâni’nin bu hadisini olduğu gibi aktarmış ve her ne kadar hadis olmasa da ihtiva ettiği mana bakımından doğru olduğunu eklemiştir. İbnü’l-Cevzî el-Mevzûatü’l-Kübra adlı eserinde (i/288) “Bu hadisin uydurma bir hadis olduğunu Senesinde de meçhul ve zayıf râviler bulunduğunu ifade ederek bu hadisi reddetmiş ve hadisin senesindeki raviler hakkındaki hadis ulemasının görüşlerini aktarmıştır.¹⁹²

Şair aşağıdaki dörtlükte “sen olmasaydin âlemleri yaratmazdim”¹⁹³ anlamındaki hadisi, iktibas yoluyla kullanır:

¹⁹¹ İskender Pala, “Len Terânî”, *DİA*, İstanbul, 2003, C.27, s.138.

¹⁹² Aliyyü’l-Karî, *Uydurma Olduğunda İttifak Edilen Hadisler* Tahkik: Abdülfettah Ebu Gudde, Çev: İbrahim Kutluay, İnkılap Yayınları, İstanbul, 2013, s.325.

¹⁹³ Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, C. 2., s. 232. Hadis No: 2123

Demistir hak ona "lev lâke lev lâk"
 Sen olmasan yaratmaz idim eflâk
 Ki söyleşen anun ile taş u hâk
 Onun doğduğu ay geldi beşâret (5/8)

1.8.2.2. Hubbu'l vatan minel imân

“Hubbu'l vatan minel iman” yani vatan sevgisi imandandır¹⁹⁴ hadisi aşağıdaki beyitte iktibas yoluyla zikredilmiştir. Beyitte yer alan vatan kavramı, dünyaya ait bir yerden ziyade âhiret hayatını karşılamaktadır. Tasavvuf öğretisine göre bu dünya “mâsiva” olarak adlandırılır. Asıl vatanın ahiret yurdu olduğu vurgulanmıştır:

“Hubbü'l vatan mine'l îmân” dedi Resûl-i Müsteân
 Bunadurur işâreti aslımdan ayrı düşmüşem (24/3).

---

¹⁹⁴ Aclûnî, a.g.e., s.346-347,

İKİNCİ BÖLÜM

ÜFTÂDE DÎVÂNI'NDA TASAVVUFÎ MUHTEVA

1. TASAVVUF

Tasavvuf kavramının sözlük karşılığı, yün giymek”tir. Tasavvuf, Allah ile kul arasında ihsân durumunun gerçekleşmesi ya da kulun ihsan özelliğini kazanmasının yollarını gösteren bir ilimdir.¹⁹⁵

Tasavvuf nedir? Sorusuna bir çok mutasavvıf tarafından farklı cevaplar verilmiştir. Tasavvufun mahiyeti konusunda kendilerine soru yöneltilen tasavvuf ehli bu konuya çeşitli tarifler getirerek cevaplandırmaya çalışmışlardır.

Cüneyd-i Bağdâdiye tasavvufun ne sorulduğunda “Yarattıklarıyla alakayı kesip Allah ile beraber olmaktır.” cevabını vermiştir.

Ebû Muhammed Ceriri: “Güzel huyları benimsemek kötü huylardan kaçınmaktır.” der.

Ruven b. Ahmed ise “ Tasavvuf nefsi Allah’ın iradesine teslim etmektir.” şeklinde cevaplamıştır.¹⁹⁶

İslam dininin temel esaslarını referans alarak gelişen tasavvuf dini konulardan sosyal hayata kadar bir çok konuyu kendi bakış açısıyla yorumlar. Tasavvufun hedefi sürekli kötülüğü emreden nefsin terbiye edilmesi ve ruhun beşeri sıfatlardan arındırılması ile mutlak varlığa erişmektir.¹⁹⁷

Tasavvuf, birçok dinin veya felsefi düşüncenin ideale yönelik esasını oluşturur. Kâli hâle tebdil etmek şeklinde ifade edilen tasavvuf, İslâm dininin ihtivâ ettiği bilgi siteminin kuvveden-fiile, yani kalden-hâle nazariyeden-ameliyeye dönüşüdür.¹⁹⁸

Edebiyatımızın önemli mutasavvıf şairlerinden biri olan Üftâde Hazretleri, Dîvânında çeşitli vesilelerle tasavvuf ve tarikatle ilgili kavramlara çokça yer vermiştir.

¹⁹⁵ Cebecioğlu, a.g.e., s.689.

¹⁹⁶ Ebû N,asr Serrâc Tûsî, el Lüma’ İslâm Tasavvufu Tasavvufu ile ilgili Sorular-Cevaplar, Haz. Hasan Kâmil Yılmaz, Altınoluk, İstanbul, 1996, s.24-25.

¹⁹⁷ Üstüner, a.g.e., s.3.

¹⁹⁸ Eraydın, a.g.e., s.29.

1.1.Tasavvufî Kavramlar

1.1.1. Tevhid

Tevhîd kelimesi sözlükte bir şeyin bir ve tek olduğunu kabul etmek, bir kılmak manasına gelmektedir.¹⁹⁹ Tasavvuf literatüründe ise Allah'ı insanın zihninde tasavvur ve tahayyül olunan her şeyden birlemek anlamına gelmektedir.²⁰⁰

Tasavvufta tevhid üç türdür: Hakk'ın Hak için tevhidi, Allah'ın kendisinin bir ve eşsiz olduğunu bilmesi. Hakk'ın halk için tevhidi, Allah'ın kendisinin bir ve benzersiz olduğunu insanlara bildirmesidir. Halkın Hakk tevhidi, insanların Allah Teâlâ'nın bir ve eşsiz olduğunu söylemeleridir.²⁰¹

Edebi metinlerimizde tevhid, Allah'ın sıfatı, zâtı ve eylemlerini, O'nun tekliğini, eşsiz ve benzersiz oluşunu, gücünün sonsuzluğunu, zâtının kudretliğini, bütün mevcûdâtın yaratıcısı olduğu gibi konuları ihtiva eder.

Türklerin İslâmiyeti kabul etmeleriyle birlikte yazdıkları eserlerin en belirgin özelliklerinden birisi hemen hemen bütün eserlerin giriş kısmında bir tevhid mazûmesi veya bir münâcâtın bulunması hususudur. Özellikle kaside ve mesnevilerin ilk on veya on beş beytinde Allah'ın varlığı ve birliği anlatılır. Tevhit türünün ilk örneği Yusuf Has Hacıp tarafından telif edilen “Kutadgu Bilig” adlı eserin içindedir.²⁰²

Şair aşağıdaki her iki dörtlükte de “tevhide gelsin” sözlerini tekrar ederek insanları Allah'ın birliğine çağırır:

Salâdur dostlara tevhîde gelsin

Hakk'ın lûtfunu tevhîdinde bulsun

Gönül âlemleri nur ile dolsun

Saladur mümine tevhîde gelsin (8/1)

¹⁹⁹ Üstüner, a.g.e., s.41.

²⁰⁰ Seyyid Şerîf Cürçânî, *Ta'rîfât Tasavvuf Istılahları*, çev: Abdulaziz Meedi Tosun, Haz. Abdulrahman Acer, Litera Yayıncılık, Ankara, 2014, s.108.

²⁰¹ Uludağ, a.g.e., s.353.

²⁰² Atik, a.g.e., s.139.

Ki ehlidir olar Hakk'ı görenler
 Menâzilde kemâline erenler
 Dahi sâliklere rehber olanlar
 Salâdur mümine tevhîde gelsin (8/2)

1.1.2. Aşk /Âşık

Sözlük anlamı “şiddetli ve aşırı sevgi” olan ışk veya aşk, bir kimsenin kendisini sevdiğine adaması, ondan gayrısını görmeyecek kadar ona düşkün olmasıdır.²⁰³

Tasavvufi literatüründe aşk maddi ve manevi olmak üzere ikiye ayrılır. Birincisi karşı cinsin cazibesine tutulmak suretiyle oluşan aşktır. İkincisi ise Allah aşkıdır ki bu da hakiki aşktır. Bu da kulun Allah’ı sevmesi ya da Allah’ın kulunu sevmesidir. Allah, kudsi bir hadiste, “Ben gizli bir hazine idim bilinmeyi istedim ve dünyayı halk ettim” buyurmaktadır ki ilâhi aşkın menbaı da budur. Çünkü Allah’ı bilmek ve tanımak ancak aşk ve huşu ile olur.²⁰⁴

Aşk insanın yaratılışındaki güzellik ve varlığın temelini oluşturur. Mutlak güzellik sahibi olan Allah insanı en güzel şekilde yaratmıştır. Güzele karşı ilgi duymanın nedeni de buna bağlanmıştır. Bu ilgi aşkı doğurur. Böylece Allah’a karşı duyulan aşk maddeden manaya cisimden ruha yönelir.²⁰⁵

Tasavvufi literatürde aşk mahiyeti gereği bela ve ızdırıp olarak ifade edilir. Kula gelen dert ve belalar Allah’a yakınlığın işareti olarak görülmüştür. Allah sevdiğini sıkıntı ve belalarla sınar ve olgunlaştırır. Bu yüzden de aşıklarlar daima sevgilinin cefasını arzu ederler. Sevgilin cefası aşığı bildiğini ve onu unutmadını gösterir.²⁰⁶

İncelediğimiz eserde bir çok yerde aşk ve âşık kavramları zikredilmiştir. Şair aşığıdaki beyitte sevgilinin elest bezminde kendisini hasta edip bir derde müptela ettiğini, yine bu dertten ancak sevgilinin kurtaracağını dile getirir:

²⁰³ Süleyman Uludağ, “Aşk”, *DİA*, İstanbul, 1991, C.4, s.11.

²⁰⁴ Cebecioğlu, a.g.e., s.120.

²⁰⁵ Pala, a.g.e., s.38.

²⁰⁶ Üstüner a.g.e.,s.91.

Gel beri ey gönlümün derdine tımar eyleyen

Ta ezelden canımı aşk ile bimâr eyleyen (50/1)

Şair, aşağıdaki beyitte ise aşıklara Allah'ın sırrının gün gibi ortada olduğunu söyler:

Zâhir iken gün gibi âşıklara sırrın senin

Perde-i envâr ile bunları irşâd eyleyen (48/4)

1.1.3. Nefs

Nefs, “ruh”, “nefes”, “hevâ ve heves” ve “bedenin suflî istekleri” gibi anlamlara gelmektedir.²⁰⁷ Nefs genellikle insanın iç dünyası için kullanılmaktadır. Ruh ile nefis aynı şeydir; ancak insan iyi şeylere yönelince “rûh”; kötü şeylere yöneldiğindeyse “nefis” adını alır.²⁰⁸

Tasavvufî öğretilerde nefis yedi merhaleye ayrılmıştır:

1.Nefs-i emmâre (Kötülüğü ve şerri şiddetle tavsiye eden nefis).

2. Nefs-i levvâme (Kınayıcı nefis).

3. Nefs-i mülhime (İlham edilmiş nefis).

4.Nefs-i mutmainne (Doyuma, rahata, huzura kavuşmuş nefis).

5. Nefs-i râziye(Razı olan, hoşnut kalan nefis).

6. Nefs-i marziyye(Allah'ın kendisinden razı olduğu nefis).

7. Nefs-i sâfiyye(olgunluğa laşan nefis). Buna nefis-i kâmile, nefis-i zekiyye, nefis-i kudsiyye de denir.²⁰⁹

Şair, aşağıdaki beyitte nefsinin yolunu bağladığını söyleyerek serzenişte bulunur:

Derdi yüreğim dağladı bu gözlerim kan ağladı

Nefsim yolumu bağladı dost eline yol katedir (30/2)

Şair sürekli kötülüğü arzulayan nefis-i emmâreye kul olanın fillerinde hayır ve şerri gözetmediğini ifade etmektedir.

²⁰⁷ Uludağ, a.g.e., s.271.

²⁰⁸ Pala, a.g.e., s.355.

²⁰⁹ Karagöz vd., a.g.e., s.523-524-525.

Gelsin mârifet alan
 Yokdur sözümde yalan
 Emmâreye kul olan
 Hayrı şerri seçer mi (1/2)

1.1.4. Nefes

Nefes, “hafif soluk” ve “uzun söz” gibi anlamlara gelir. Tasavvufî literatürde ise gaybdan gelen latifeler sebebiyle kalbin rahatlaması anlamında kullanılmaktadır.²¹⁰ Divan şiirinde nefes, sabah vaktinde esen bâd-ı saba ve Hz. İsa'nın hayat bağışlayıcı özelliğine telmihte bulunulacak şekilde “hoş esinti” anlamında kullanılır.

Şair aşağıdaki beyitte nefesi, gaybdan gelen hoş latife/haber anlamında kullanmıştır:

Ehli irfândan haber mi duydu cânın bir nefes
 Ol sebepten gece gündüz işini zâr eyledin (53/2)

1.1.5. Nimet

İyilik, mutluluk, bağış ve ihsan gibi anlamlara gelmektedir.²¹¹ Terim olarak ise insanların sahip olduğu ve kendisine dünyada ve âhirette faydası dokunan maddi ve manevi varlıklar, imkânlar ve ihsanlar olarak adlandırılır.²¹²

Allah Teâlâ insanlara sayısız nimet vermiştir. Allah Kur'ân-ı Ker'im'de şöyle buyurmuştur: “Allah'ın nimetini saymak isterseniz sayamazsınız!”²¹³

Şair aşağıdaki dörtlükte cennet dahil insanoğluna bahşedilen bütün nimetlerin Allah'ın varlığına delil olduğunu belirtmiştir:

Cennet dahi ni'met dahi
 Hûri dahi ğılman dahi
 Varlığına olan delil
 Dost iline iltin bizi 28/5

²¹⁰ Cebecioğlu, a.g.e., s.542

²¹¹ Serinsu vd., a.g.e., s.282.

²¹² Karagöz vd., a.g.e., s.528.

²¹³ Bkz. İbrâhim, 14/24.

1.1.6. Cân/Cânan

Cânân, “sevgili”, “gönül” ve “ ruh” gibi anlamlara gelmektedir.. Mevlevîhâneye yeni gelen dervişler için “cân” tabiri kullanılmıştır .²¹⁴

Şairlerin gözünde âşığın can nakdi onun en değerli varlığı olarak kabul edilmiştir. Cân nakit olunca ten de metâ olur. Bunun tam tersi de olabilir. Yani cân metâ olduğunda ise cânân/sevgili onun müşterisi olur. Nakit heran kullanmaya hazır bir sermaye olarak düşünüldüğünden sevgilisi uğruna âşığın kendisini bir an düşünmeden feda edeceği aşikârdır. Gerçek aşk/âşık candan vazgeçebilmekle ölçülür.²¹⁵

Şair, aşağıdaki dörtlükte can ve bedeni terk edip batında Allah ile buluştuğunu söyler:

Bâtında bulmuştuk seni
Terk eyleyip cân u teni
Lûtf edüben eyâ Ganî
Reddetme kapından bizi (45/6)

Şair, aşağıdaki beyitte ise “canımın cânânı/sevgilisi sensin” diyerek Allaha nidâda bulunmaktadır:

Derdimin dermânı sensin yüce sultânım meded
Cânımın cânânı sensin yüce sultânım meded (58/1)

1.1.7. Vücûd

Vücûd, “var olmak” ve “varlık ve bulmaya” karşılık kullanılan bir terimdir.²¹⁶

Şair, aşağıdaki beyitte vücûdun âşığın sevgiliye ulaşmasını engelleyen bir perde hükmünde olduğunu söyler. Allah’ı bulmak için kişinin masivâdan geçip faniliklerden arınması gerekmektedir:

Yok eder kendüzünü komaz vücudundan nişan
Zira varlık perde olur vuslat olmaz aşikâr (55/4)

²¹⁴ Cebecioğlu, a.g.e., s.169.

²¹⁵ Mustafa Uzun “ Can”, *DİA*, İstanbul, 1993, C.7, s.138.

²¹⁶ Cebecioğlu, a.g.e., s.760.

Şair, aşağıdaki dörtlüğün ilk iki beytinde can ve tenin insana yük olduğunu, bu yükün her bir zerresinin de dağdan daha büyük olduğunu ifade eder. Son beytinde ise insanın bu yükü taşımaya devam etmesi halinde de birçok belaya düşer olacağını belirtir.

Cân u tenin yüktür sana
Her zerresi dağdan büyük
Ger bu yükü atmaz isen
Çok çok bela çeksen gerek (7/2)

İncelediğimiz divanda cân, vücûd ve ten kavramları birçok yerde zikredilmiş ve bu kavramların genelde sevgiliyle aşık arasında engel teşkil etmesi yönü vurgulanmıştır.

1.1.8. Tecellî

Tecellî kelimesi sözlükte “belirmek, açığa çıkmak ve zuhur etmek” anlamına gelir. Tasavvufta ise sâlikin kalbine gayba ait bilgilerin ve nurların akması, görünmeyenin görünür hale gelmesi demektir.²¹⁷ Tasavvufta bütün varlıklar farklı özelliklerde tecellî ettiği düşünülür.²¹⁸

Şair, aşağıdaki dörtlükte can ve bedenden geçtikten sonra tecellilerin Allah’tan geleceğini söyler:

Ala senliğini senden
Geçesin can ile tenden
Tecellîler gele andan
Değil "yâ Hû ve yâ men Hû" (4/6)

Tecellî kavramının geçtiği bir başka yerde Kur’ân’da zikredilen Hz. Mûsa kıssasına işarette bulunulmuştur. Şair, aşağıdaki beyitte Allah’ın kendisine görünmesini ve ardından da canının alınmasını ister:

Pâdişahım şol zamanki da'vet edersin beni
Zâtın ile kıl tecellî ba'dehû öldür beni (65/3)

²¹⁷ Üstüner, a.g.e., s.188.

²¹⁸ Pala, a.g.e., s. 445.

1.1.9. Gönül

Farsça “dil”, “derûn” Arapça “kalb” kelimeleriyle karşılanan gönül “insanın duygu merkezi, yürekteki manevi taraf” olarak tarif edilmiştir.²¹⁹

Tasavvufta gönül; insanın özü, madde ile ma’nanın birleştiği yer akıl, ruh, Allah’ın tecellî ettiği yer, ilâhi latife gibi birçok anlamı ihtiva etmektedir²²⁰ Tasavvuf öğretisinde gönül, nazargâhı ilâhidir. Gönül Kâ’benin manevi bir şubesi olarak görüldüğünden mutasavvıflarca gönül kırmak Kâbeyi yıkmakla eşdeğer olarak görülmüştür. Molla Câmî bir beyitinde bu durumu şöyle ifade eder:

Kâbe bünyâd-ı Halîl-i Azer’est

Dil, nazargâh-ı Celîl-i Ekber’est

“Kâbe, Âzeroğlu Halil İbrahim tarafından inşa edilmiştir. Gönül ise, yüce ve büyük Allâh’ın nazargâhıdır.”

Klasik Türk şiirinde gönül aynaya teşbih edilmiştir. Ayna ışığı aksettirdiği gibi gönül de ilâhi isim ve sıfatları en güzel şekilde yansıtır. Tecellilerin gönle akması için gönül aynasının masiva kirinden arındırılması gerekir. Bundan dolayı Sâlik Allah’ın tecellî ettiği gönül aynasını saf ve temiz tutmak için Haktan gayrı hiçbir şeye yer vermemeye gayret gösterir.²²¹

Tasavvufi düşünceye göre insan Allah’ın yeryüzündeki en yüce tecellisi olarak kabul edilir. Bir hadis-i kudsîye göre Allah ben yere-göğe, hiçbir mekâna sığmadım mü’min kulumun gönlüne sığıdım buyrulmuştur. Bu bakımdan gönül Allah’ın önemli bir mekânı olarak anlam ve kutsiyet kazanmıştır.

Tasavvufi düşünce sistemi insan merkezli ve insanda da ‘gönül’ odaklı bir yaklaşımı benimsemiştir. Çünkü tasavvuf bireyin kendi varlığını şekillendirerek onu seyr ü süluk olarak bilinen manevi terbiye yöntemi ile ‘insan-ı kâmil’ mertebesine ulaştırmayı amaçlar. Bundan dolayı tasavvufun üzerinde durduğu ve çalıştığı temel mekân ‘gönül’dür ve tasavvuf bir bakıma bir gönül eğitimi olarak ifade edilir.²²²

²¹⁹ Nihat Sami Banarlı, *Türkçenin Sırları*, Kubbealtı Yayınları, İstanbul, 2010, s.88.

²²⁰ Cebecioğlu, a.g.e., s.422.

²²¹ Üstüner, a.g.e, s.226-227.

²²² Esra Akbalık, “Yunus Emre’nin Şiirlerinde ‘Gönül’ İmgesi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2013, C. 6 s.26.

Şair aşağıdaki beyitte de “garip Üftâde’din budur duası” diyerek gönlün Allah’tan başkasına bakıp asi olmaması temennisinde bulunur:

Garip Üftâde’nin budur duası

Gönül gayra bakıp olmaya asi (15/7)

Şair, aşağıdaki dörtlükte “gönülden eyleyelim âh” diyerek kendini zikrin ritmine bırakır:

Ki dâim diyelim Allah

Gönülden eyleyelim âh

Keremler eyleye Allah

Cemâlin eyleye ihsân (21/2)

1.1.10. Hevâ

Sözlükte hevâ kavramını “arzu, istek, nefsin tabiatın gereğine meyletmesi suflî cihete yönelip ulvî cihetten yön çevirmesi, şer’î ölçüler bakmaksızın nefsi celp eden şeylere yönelmesi” anlamlarına gelmektedir.²²³

Şair aşağıdaki dörtlükte hevânın bülbülün dimâğına kadar çıktığını söyler. Buradaki bülbül aynı zamanda şairin kendisidir:

Meğer dimâğına irmiş hevâsı

Erişmiş cânına gülün sefâsı

Ki sanmış derdinin oldur devâsı

Zîhi şurîde vü biçâre bülbül (9/2)

1.1.11. Gayb/Sır

Gayb “gizli olan”, “göz önünde olmayan” ve “bilinmeyen” gibi anlamlara gelir.²²⁴ Tasavvuf öğretisine göre ise Allah’ın insandan gizlediği her şey gayb sayılmıştır. Gayb âlemi, görünürdeki dünyanın dışında kalan âlemdir.²²⁵

Şair aşağıdaki beyitte tecrid sanatına başvurarak yani kendine seslenerek (ey derdmend Üftâde) âlem-i gaybdan nidâların kulağına erişmesini ister:

²²³ Uludağ, a.g.e., s.164.

²²⁴ Cebecioğlu a.g.e., s.289.

²²⁵ Pala, a.g.e., s.163.

Gönlünü kes gayriden ey dermend Üftade sen
Can kulağına erişe âlemi gaybdan nida (57/5)

Sır kavramı ise sözlükte “gizli şey kalpte saklanıp kimseye söylenmemesi gereken bilgi, düşünce, hal” anlamlarına gelmektedir.²²⁶ Ruh tende emanet olduğu gibi kalpte ilahi bir emanet olan latîfedir. Ruh muhabbet, kalp marifet mahalli olduğu gibi sır da müşâhade yani uluhiyeti seyretme mahallidir.²²⁷

Şair, aşağıdaki beyitte gizli sırların/haberlerin taşa taşa bir bir düştüğünü söyler:

Yuyalı gönlümü aşkın girü nâm u nişânımdan
Taşar taşra düşer oldu haber sırr-ı nihânımdan (40/1).

Şair aşağıdaki beyitte ise gönül ehlinin Allah’ın veli kullarına ikramı olan kerâmeti bir sır olarak telâkki ettiklerinden bunu orataya saçmayacaklarını ifade etmektedir.

Gerçek bu söz yârenler
Gördüm demez görenler
Kerâmete erenler
Gizli sırrın açar mı (1/3).

1.1.12. Hayat

Hayât, “canlılık” ve “dirilik” anlamındadır.²²⁸ Tasavvuf öğretisine göre ilâhî tecellîden yoksun ruh veya gönül ölüdür.

İnsan tecellî ve nurlara mazhar olunca asıl hayata o vakit kavuşur. Tasavvuf öğretisinde sâlik nefisini öldürerek ancak o zaman Allah’a ulaşır. Sûfiler nefisle kalbi birbirine zıt iki manyetik güç olarak görür ve birinin var olabilmesi için diğerinin yok edilmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir.²²⁹ Dünya âşığı Hakk’a ulaşmasına engeldir.

²²⁶ Üstüner, a.g.e., s.176.

²²⁷ Cürcânî, a.g.e., s.99.

²²⁸ Cebecioğlu, a.g.e., s.335.

²²⁹ Uludağ, a.g.e., s.162.

Ancak ölümlle birlikte ebedi aleme varılır ve sevgiliye kavuşulur. Bu yüzden mutasavvıflar sürekli ölmeden önce ölmeyi telkinde bulunurlar.

Şair aşağıdaki dörtlükte eğer sen benliği yok edersen/nefsini öldürürsen o zaman bâkî olan hayatı bulacağını dile getirir:

Âşıkların bil âdetin
Kendilerin yok eylemek
Ger yok edersen sen seni
Bâki hayat bulsan gerek (7/4).

1.1.13. Çâr Unsur/Anasır-ı erba

Dört unsurdan kasıt; ateş, su, hava ve toprak öğeleridir. Tüm mevcûdât bu dört ana unsurdan ibarettir. Divan şiirinde tenâsüp sanatı yoluyla bu zikrettiğimiz dört ana unsur sık sık karşımıza çıkmaktadır.²³⁰

Cebecioğlu bu dört unsuru nefsin dört mertebesi olarak açıklamıştır:

1. Ateş, Nefs-i emmâre
2. Hava, nefis-i levvâme
3. Su, nefis-i mülhime
4. Toprak, nefis-i mütmainne

Şair, aşağıdaki beyitte insanın çâr unsurdan/anasır-ı erbâ'dan yaratıldığını söyler:

Kurbetinden dür edip bu ellere salan beni
Çâr unsurdan mürekkep şekli insan eyleyen (46/2).

1.1.14. Gevher

Gevher, Farsça bir kelime olup “cevher” ve “mücevher” gibi anlamları karşılamaktadır.²³¹ Tasavvuf literatüründe ise başka bir nesneye ihtiyacı olmadan var olma” anlamına gelir. Cevher değişikliğe uğradığında “âraz” ismini alır. Cevher

²³⁰ Pala, a.g.e., s.23.

²³¹ Uludağ, a.g.e., s.146.

kalıcı ârazsa geçicidir. Tasavvuf öğretisinde cevher Allah'tır, O'ndan özge her şey ise ârazdır.²³²

Şair, aşağıdaki dörtlükte arif olanın yok yere cevheri saçmayacağını vurgular:

Hakk'a âşık olanlar

Zikrullâhdan kaçır mı

Ârif olan gevherin

Yok yerlere saçır mı (1/1)

1.1.15. Vefa

Vefâ, “bir şeyi yerine getirmek” ve “vefâlı olmak” gibi anlamlara gelir.²³³ Kur’ân-ı Kerîmde Allah verilen söze sadık kalmayı ahde vefa göstermeyi emretmiştir: “*Yine o müminler emanetlerine ve ahidlerine sadakat gösterirler.*”²³⁴

Allah, verilen söze sadık kalanları mükâfatlandıracağını söyler: “*Allah’a verdiği sözün gereğini yerine getirene ise Allah yakında büyük ödül verecektir.*”²³⁵ Mutasavvıflar, elest bizminde Allah’ın Râb olduğunu söylemeyi ahid ve verilen bu söze sadık kalmayı da “ahde vefa” olarak yorumlamışlardır.

Şair, aşağıdaki dörtlükte “bîçâre bülbül” diye kendine seslenir ve fani güzelden vefâ gelmeyeceğini söyler:

Dedi bir ehl-i Hak geç fâni gülden

Fenâsın bilmedin mi sen ezelden

Vefâ gelmez imiş fâni güzelden

Zihî şûride vü bîçâre bülbül (10/6).

²³² Pala, a.g.e., s.89.

²³³ Cebecioğlu, a.g.e., s.752.

²³⁴ Bkz. Mü’minûn 23/8.

²³⁵ Bakara, 2/27.

1.1.16. Rızâ

Rızâ “hoşnutluk”, “memnûniyet”, “izin ve müsâade” gibi anlamlara gelir.²³⁶ Rızâ genel itibarıyla hüküm ve kazaya muhalefet etmemeyi ifade eder. Rızânın temel şartı olay gerçekleştikten sonra olmasıdır.²³⁷

Şair, aşağıdaki dörtlükte rızâ kavramını memnûniyet ve hoşnutluk anlamlarında kullanmıştır:

Rızâsıyla ede bize ziyâfet
Ki firkatler olup cümle selamet
Diye razı mısız benden tamâmet
Hidâyet eyleye Allah u Rahmân 18/6

1.1.17. On Sekiz Bin Âlem

Bütün kainâta 18 bin âlem denilmiştir. 18 bin âlem sayısı şöyle açıklanmıştır: “ Bu, dokuz felekle beraber kürre-i hava, kürre-i türâb, kürre-i nar, kürre-i mâ, yani anasır-ı erbaa, hayvan, cemâd, nebât, yani insan ve insan-ı kâmil, mevâlid-i selâse ve zuhur itibariyle herbiri bin sayılırsa 18 bin âlem olur.”²³⁸

Şair, aşağıdaki beyitte on sekiz bin âlemin Allah’a ittat ettiğini söyler:

Gel beri ey gönlümün şehri bünyâd eyleyen
On sekiz bin âlemi emrine münkâd eyleyen (48/1)

Şair, aşağıdaki beyitte ise Allah’ın on sekiz bin âleme bir kere nazar ettiği takdirde bütün emellere/isteklere erişileceğini söyler:

On sekiz bin âleme bir kerre kılursan nazâr
Cümle maksûda erişür yüce sultânım meded (58/6)

²³⁶ Eraydın, a.g.e., s.180.

²³⁷ Cebecioğlu, a.g.e, s.593.

²³⁸ Cebecioğlu, a.g.e, s.571.

1.1.18. Lutf/İhsan/Kerem

Lütuf, “nazik ve merhametli davranmak” ve “iyi muamele etmek” demektir.²³⁹ Kur’ân-ı Kerîm’de Allah’ın kullarına karşı çok lütfkâr olduğu, dilediğine de lütfunu ihsan edeceği ifade edilmektedir.²⁴⁰

Şair, aşağıdaki dörtlükte aslından ayrı düştüğünü ve Allah’tan lütuf beklediğini söyler:

Geri umarım aslımı terk eyleyip hep varımı

Hak'tan umarım lûtfunu aslımdan ayrı düşmüşüm 24/6

Hüsn kökünden türemiş bir masdar olan ihsan, “başkasına iyilik etmek, ikramda bulunmak” ve “yaptığı işi güzel yapmak” gibi manaları ihtiva eder.²⁴¹ Tasavvuf öğretisinde ise “her ne kadar sen görmesen de O seni görüyormuşçasına Allah’a ibadet etmektir” şeklinde yorumlanmıştır.²⁴²

Şair, aşağıdaki dörtlükte girdiği tasavvuf yolculuğunda Allah’ın kendi yolunu aydınlatmasını, ihsân bahşetmesini ister:

Seyrim erişe zâtına

Kuvvet ola imânıma

İhsân ola seyrânıma

Reddetme kapından bizi (45/5)

İyilik ve cömertlik ²⁴³ anlamına gelen kerem kavramı, genel olarak Allah’ın lütuf ve bağışlamasını ifade etmektedir.²⁴⁴

Şair aşağıdaki muhammeste Allahın ona lütf/kerem edip cemâlini göstermesini ister:

İlahi dilerim senden visalin

Kerem edip bize göster cemalin

Yakubdur bizi nârı firakın

Kerîmâ Rahîmâ

Medet bu derde dermân eyle Mevlâ (41/1)

²³⁹ İsfâni, a.g.e., s.959.

²⁴⁰ Bkz, Şuâra 42/19; Yusuf 12/100.

²⁴¹ Karagöz vd.,s.300.

²⁴² Cebecioğlu, a.g.e., s.387.

²⁴³ Karagöz vd., a.g.e., s.372.

²⁴⁴ Uludağ, a.g.e., s.51.

1.1.19. Halvet

Halvet “uzlet”, “inziva” ve “yalnızlık” demektir.²⁴⁵ Taasavvuf öğretisinde halvet, bazı özel zikirlerle riyâzetleri gerçekleştirmek üzere şeyhin müridini karanlık, dış dünyadan soyutlanmış çilehâne gibi yerlerde belirli bir süre için koymasındır.²⁴⁶ Bu süre genellikle kırk günü geçmez.

Şair aşağıdaki dörtlükte bîçâre bülbülün (kendisinin) halvete girdiğini ve oradan hiç dışarı çıkmadığını söyler:

Gehî hâmûş olup gayrıya bakmaz
 Ki gülden gayrıya hiç gönlü akmaz
 Giruben halvete taşraya çıkmaz
 Zîhi şurîde vü biçâre bülbül (12/4)

1.1.20. Derd/Devâ

Dert “gam”, “ıstırap” ve “elem” gibi anlamlara gelir.²⁴⁷ Devâ ise derdin giderilmesi, hastalığın iyileşmesinde etkili olan bir çaredir. Dert sevgili tarafından âşığa geçen bir haldir. Âşık bu halden genel olarak memnundur ve derdi olgunlaşmak için bir vesile olarak görür. Âşık için sevgilinin eziyeti ve cevru cefâsının azalması veya kesilmesi sevgilinin ondan yüz çevirmesi, onu unutması demektir. Âşık, hiçbir zaman sevgilinin bu durumundan şikâyet etmez.²⁴⁸

Allah’a âşık olanlar uğradıkları dertleri kendilerine bir meşâkat olarak görmezler, sevgiliden gelen dertlere de devâ/çâre ummazlar. Sevgiliden gelen sıkıntılar onalara bir lütuftur. Bu cefâ ve sıkıntıları Allah’a yakınlık vesilesi olarak görürler ve her daim Allah’ın cemâlini isterler.

Şair aşağıdaki beyitte hak âşıklarının ne detlerine baktıklarını ne de dertlerine bir çâre aradıklarını söyler:

Ne bakarlar dertlerine ne umar bunlar devâ
 Bunların maksûdu sensin ey Kerîm Zü’latâ (57/2)

²⁴⁵ Uludağ, a.g.e., s.156.

²⁴⁶ Cebecioğlu, a.g.e., s.321.

²⁴⁷ Uludağ, a.g.e., s.102.

²⁴⁸ Harun Tolasa, *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2001, s.150.

1.1.21. Gaflet

Gaflet ‐aymazlık‐, ‐dalgınlık‐ ve dikkatsizlik²⁴⁹ gibi anlamları ihtiva eder. Tasavvufta ise kulun Allah’tan habersiz olma halidir. Bütün mevcûdâtın Allah’ın yarattığını ve dünyayı Allah’ın sıfatlarının tecellî ettiği yer olarak düşünmeyen, ona tefekkür gözü ile bakmayan ve ondaki ince ve hikmetli işleri görmeyen kişiye ‐gâfil‐ denilmektedir.²⁵⁰

İnsanların birçoğu yaratılış gayesini unutup kulluk görevini yerine getirmemektedir. Dünyanın süsüne aldanıp ahireti unutarak bu dünyanın birgün son bulacağına ihtimal dahi vermeden ve yaptıklarının hesabının sorulacağını düşünmeyip helal ve haramın gözetilmediği bir yaşam sürmektedir. Böyle bir yaşam içerisinde olanları Allah Kur’ân’da ‐Onlar ...gaflet içindedirler.‐²⁵¹ şeklinde tarif eder.

Şair, aşağıdaki beyitte gaflete düştüğünü söylemekte ve bu durumdan kurtulmak için Allah’tan kendisinin elini tutmasını ister:

Gaflet bürüdü canımı bulamadım sultânımı
Sultânım ala elimi aslımdan ayrı düşmüşem (24/5)

1.1.22. İrfân

Sözlük anlamı bilmek olan irfân; tecrübe, sezgi ve manevi yolla edinilen bilgi demektir.²⁵² Tasavvuf öğretisinde ‐ledünnî, bâtınî ve ilâhi bilgi‐ olarak karşımıza çıkmaktadır. İrfânın temel esası kendini bilmektir. Arifler irfân sahibi kişilerdir. İrfân aşk ve huşuyla edinilir. Bunun içinse vecd gerekir.²⁵³

Şair, aşağıdaki dörtlükte âriflerin yani ehli irfanın tasavvuf erbâbı için yol gösterici/kılavuz olduklarını söyler:

Gece gündüz edelim zâr u efgân
Hidâyet eyleye Allah u Rahmân
Kılavuzdur bize hem ehl-i irfân

²⁴⁹ Uludağ, a.g.e., s.141.

²⁵⁰ Cebecioğlu, a.g.e., s.283.

²⁵¹ Bkz. Rûm, 30/7.

²⁵² Cebecioğlu, a.g.e., s.399.

²⁵³ Pala, a.g.e., s.234.

Hidâyet eyleye Allah u Rahmân (18/1)

Şair, aşağıdaki beyitte ise ehli irfanın benlik perdesinin Hakk'ı görmeye engel olduğunu, benliğin aradan kaldırılmasıyla hakkın müşahade edileceğini vurgular:

Ehli irfân dediler sen çıkmayınca aradan

Bilemezsin kimdürür kendüyi pinhân eyleyen (47/5).

1.1.23. Zikir

Zikir, “anmak”, “hatırlamak” ve yâd etmek gibi anlamlara gelmektedir.²⁵⁴ Tasavvufta mürit ve dervişler tarafından Allah'ın esmâ-i hüsnasındaki güzel adların belirsiz sayıda tekrar edilmesine “zikir” denir.²⁵⁵

Zikir genel itibarıyla üçe ayrılmıştır:

1. Lisânın zikri: zikredilenden gayrısını unutmak. Bu zikir kalpten yardım görür. Kişi tekrarlarla bu zikirden haz alır.

2. Kalbin/gönlün zikri: Halktan bir üstekilerin zikridir. Maşukun hakikatinin kalpte tasavvurudur.

3. Sırrın zikri: Havâsû'l-havasdan olanların zikridir. Kişinin zikredilende erimesi ve sonunda da izinin kaybolması şeklinde tecellî eder.²⁵⁶

Zikir, kulun acziyetini bilip, sonsuz lütuf ve kerem sahibi olan Allah'ın kendisine bahsettiği sayısız nimetleri hatırlayarak Allah'ı anmasıdır. Kur'ân'da Allah kullarının kendisini daima zikretmesini istemektedir. Kur'ân'da zikreden kullardan övgüyle bahsedilmektedir.²⁵⁷ Allah Teâlâ kendisini zikretmekten yüz çevirinlere sıkıntılı bir geçim verileceği ve kıyamet günü kör olarak haşredileceklerini bildirmektedir.²⁵⁸

Her türlü işinde Allah'ın rızasını gözeten, hayatını O'nun koyduğu ölçüler çerçevesinde şekillendiren, verdiği nimetlere şükredip nankörlükten kaçınan ve

²⁵⁴ Uludağ, a.g.e., s.385.

²⁵⁵ Pala, a.g.e., s.493.

²⁵⁶ Cebecioğlu, a.g.e., s.783.

²⁵⁷ Bkz. Ahzap, 33/35.

²⁵⁸ Bkz. Taha, 20/124.

daima Allah'ı zikir halinde olan kulu Allah Teâlâ da onu anacağını söyler: “*Artık siz beni anın ki ben de sizi anayım.*”²⁵⁹

Şair, aşağıdaki beyitte Allah'ı zikredeni Allah'ın da onu anacağını, Allah'ın kendisini anmasını dileyen kimsenin Hakk'ı zikretmesi gerektiği söyler:

Zâkir olan zikr ederse Hak da anı zikr eder

Her ki diler Hak anı zikr eyleye zikr eylesin (59/5)

Şair, aşağıdaki beyitte zikir ile kalb tasfiyesinin gerçekleşeceğini söyler. Kalpte Hak dışında ne varsa zikir ile arındırılır:

Ya ilâhi zikrin ile ver gönüllere cilâ

Görüne tevhîd içinde Hub cemâlin ey Hudâ (56/19)

Şair aşağıdaki beyitte ise candan ve kalpten zikrederek, zikirde fenâ olanların sevgiliye ulaşacağını söyler:

Cân u dilden zâkir olan erer ol mezkûruna

Zikr içinde kendüyi yoğ eyleyen zikr eylesin (59/4)

1.1.24. Zâhir/Bâtın

Zâhir “dış”, ve “bir şeyin dış yüzü ve görünen tarafı”²⁶⁰ gibi anlamları ihtiva eder. Zâhir, Allah u Teâlâ'nın en güzel isimlerindedir. Allah (c.c) bu güzel isim gereği kudreti ve hikmeti sıfatlarıyla zuhur eder ve görünür²⁶¹

Zâhirin bir nevi tezâdı olan bâtın “gizli”, “aşikâr” ve “açık “olmayan” demektir.²⁶² Zâhir Allah'ın güzel isimlerinden biridir ve “esmâ-i hüsnâda” yer almaktadır.²⁶³

Şair, aşağıdaki dörtlükte tecrid sanatını kullanarak bîçâre bölbülün (zâhir ve bâtını unuttuğunu söyler:

Akar gözlerinin yaşıyla kanı

Ki gark olmuş gülün bûyine cânı

²⁵⁹ Bkz. Bakara, 2/152.

²⁶⁰ Uludağ, a.g.e., s.381.

²⁶¹ Cebecioğlu, a.g.e., s.776.

²⁶² Karagöz vd., a.g.e., s.703.

²⁶³ Cebecioğlu, a.g.e., s.144.

Unutmuş zâhir ü bâtın cihânı

Zîhi şurîde vü biçâre bülbül (11/2)

1.1.25. Arş

Arş kelimesinin sözlük anlamı “taht”, “çardak”, “tavan ve kubbe” demektir. Arş, İslam leteratüründe Allah’ın kudret ve ululuğunun tecellisinden kinaye olup dokuzuncu kat semâda bulunan tahttır.²⁶⁴ Tasavvuf öğretisine göre ise arştan kasıt gönüldür. Gönül aynı zamanda ilâhi sırrın saklı olduğu mekânsız mekândır. “Hamele-i arş” olarak adlandırılan dört melek tarafından taşındığına inanılır. Cebrail aleyhisselamın yeri de burası olup ondan öteye geçememektedir. Arş’tan sadece Peygamber Efendimiz Mi’râc gecesinde geçmiştir.²⁶⁵

Şair aşağıdaki dörtlükte yer ve âlemi geçerek göğün katmanlarından kürsi ve arşı da geride bırakarak muştucularla karşı karşıya gelme düşüncesindedir:

Geçesin âlemi ferşi

Dahi kürsi ile arşı

Gele muştucular karşı

Degil "yâ Hû ve yâ men Hû" (4/5)

1.1.26. Mâsivâ

Sözlük anlamı “gayr” ve “başka” olan mâsivâ, tasavvufta ise Allah haricindeki her şeydir.²⁶⁶ Tasavvuf anlayışına göre Allah’tan başka neye muhabbet duyuyorsan ilâhın/mabudun da odur. Bu yüzden gönülden Allah haricindeki her şeyin atılması ve gönlün her zaman Allah üzerinde yoğunlaşması önem arz etmektedir.²⁶⁷

Mutassavılar mâsivânın Allah’la kul arasında perde ve engel teşkil ettiğini, tasavvuf yoluna giren sâlikin Allah’a ulaşabilmesi için bu perde ve engeli ortadan kaldırması gerektiğini vurgulamışlardır. Tasavvuf literatüründe “alâik” diye tabir edilen bu perdelerin ortadan kaldırılması için insanın ancak kalbindeki ve

²⁶⁴ Cebecioğlu, a.g.e., s.118.

²⁶⁵ Pala, a.g.e., s.27.

²⁶⁶ Karagöz vd., a.g.e., s.410.

²⁶⁷ Cebecioğlu, a.g.e., s.488.

düşüncesindeki mâsivâyı silip atmasıyla mümkündür. Sûfilere göre insanın gönlü ilâhi tecellînin zuhur etiği parlak bir aynadır. Mâsivâ da aynanın yansımaları engelleyen tozlardır. İlâhi tecellînin yansiyabilmesi için aynanın tozlarının temizlenmesi gerekir.²⁶⁸

Aslını bilen kişi bu dünyaya gönül bağlamaz. Dünya ahiretin tarlasıdır. Ahirete geçiş için bir basamaktır. O yüzden geçici aleme bağlanıp gerçek alem dediğimiz ahiret yurdunu mâsivâyâ bağlanarak perdelememek gerekir. Gönülden mâsivâ dediğimiz dünya ve dünyalıklar atılırsa mâna alemini örten perde aralanır böylece sevgiliye daha kolay kavuşulur.

Aslını bilen kişi etmez bu yerlerde karâr

Anın için mâsivâdan bu gönül eyler firâr (55/1)

Gönül, sevgilinin taht kurduğu yerdir. Mâsivâyâ dolu olan bir gönle sevgili nazar etmez. Şair, aşağıdaki beyitte sevgilinin o gönle nazar etmesi için kalpte sevgili dışında ne varsa ondan arındırılması gerektiğini söyler:

Halas et mâsivâdan kalbini pâk

Hicab olmaya sana hergiz eflâk (15/5)

1.1.27. Firkât/Vuslat

Firkât “hicran” ve “ayrılık” gibi anlamlara gelmektedir. Tasavvufta ise vahdet makamından uzak kalmak, visâl halinde olmamak, şeklinde tanımlanır.²⁶⁹ Vuslatın sözlük anlamı kavuşmadır.²⁷⁰ Mutasavvıflar, Allah’a duyulan muhabbeti genellikle vuslat ve hicrân kelimeleriyle sembolik bir anlam çerçevesinde ifade etmişlerdir. İlk mutasavvıflar, bütün mahlûkattan uzaklaşarak gerçek sevgili olan Allah’a kavuşmayı ve O’nu müşahede etmeyi vasl, O’nunla birlikte olmayı ittisâl, O’ndan ayrı kalmayı da firkat hali diye açıklamışlardır.²⁷¹

Tasavvuf literatüründe gurbet, ruhların elest bezminde sevgiliyle buluştuktan sonra can bulup dünyaya gönderilmesi hadisesini ifade etmektedir. Sûfiler asli vatanlarından ayrıldıkları için bu dünya hayatını gurbet olarak görmüşlerdir:

²⁶⁸ Süleyman Uludağ, “Mâsivâ”, *DİA*, İstanbul, 2003, C.28, s.76.

²⁶⁹ Uludağ, a.g.e., s.138.

²⁷⁰ Pala, a.g.e., s.476.

²⁷¹ Semih Ceyhan, “Vüsûl”, *DİA*, İstanbul, 2013, C.43, s.143.

Gurbete düştüm ilimden firkat odu yaktı âh

Vaslını eyle müyesser yüce sultânım meded (58/2)

Gül, bülbül ve gülistân divan şiirinde en çok kullanılan motiflerdendir. Bülbül sürekli inleyen aşığı kokusu, rengi ve güzelliği bakımından sevgiliyi temsil eder. Gülistan ise gülün yani sevgilinin yaşadığı mekândır.

Şair aşağıdaki dörtlükte duygularını kendisini en iyi ifade eden bülbülün üzerinden dile getirmiştir:

Sözü Üftâde'nin can bülbülüdür

Gülistân dediği vuslat ilidir

Süren âşıkları kudret elidir

Zîhi şurîde vü biçâre bülbül (11/7)

Şair, aşağıdaki beyitte Hz. Musa'nın Allah tarafından Tûr dağına davet edilmesi kıssasına telmihte bulunarak kendisinin de sevgili tarafından böyle bir buluşmaya davet edilmesini arzulamaktadır:

Ey acep bir gün erişem mi cemâlin nûruna

Can kelamın işitip varam mı vuslat Tûr'una (27/1)

Şair, aşağıdaki beyitte cümle âlemin türlü türlü lütuf umduğunu, aşğın ise arzusunun vuslat olduğunu söyler:

Cümle âlem türlü türlü lûtf umar

Âşıkın arzusu vuslattır hemin (31/3)

Üftâde Hazretleri aşağıdaki beyitte ayrılığın dermanının kavuşmak olduğunu, sevgiliye kavuşulmadan emân bulunmayacağını ifade eder.

Firkatin dermânı vuslattır hemân

Ermeyenler vuslata olmaz emân (32/1)

1.1.28. Hakikât

Hakikât “gerçek” ve “var olduğu kesin ve aşkâr olan” demektir.²⁷² Tasavvuf literatüründe ise “zâhirin ardındaki gizli anlam” ve “dinî hayatın en yüksek seviyede

²⁷²Uludağ, a.g.e., s.152.

yaşanarak ilâhî sırlara âşina olunması” gibi anlamlara gelmektedir. İlk mutasavvıflar bu kavramı, “Allah’ın tecellilerini temaşa etmek” şeklinde açıklamışlardır.²⁷³

Mutasavvıflar şer’iat, tarikât, ma’rifet ve hakikât şeklinde Allah’a ulaşma yolunun dört mertebe olduğunu söylerler. Allah’a ulaşmanın son noktasına “hakikâti” koymuşlardır.²⁷⁴

Şair, aşağıdaki beyitte hakikati keşfetmenin yolunun “hû” demekten geçtiğini, sûfilerinin yolunun her zaman bu olduğunu söyler:ömer

Hû demek ile hakikat keşfolur

Seyri budur her zaman râsihlerin (2/6)

1.1.29. Kurb

Arapça, Allah’a yakın olmak demektir. Mutasavvıflara göre kurb, Allah’ın emir ve yasaklarına uymakla, çokça ibadet edip kulluk vazifesini gerektiği gibi yerine getirmekle elde edilir.²⁷⁵ Kurb, kulun Allah ile arasındaki ezeli ahde vefâ etmesidir. Yani bezm-i eleste verdiği sözde durmasıdır. Kul yaratıcısına yakın olduğu takdirde Râbbi de her zaman kuluna yakın olur.²⁷⁶

Şair, aşağıdaki beyitte Allah’ın kendisini kurbetinden/yakınından uzaklaştırıp ellere bıraktı diye serzenişte bulunmaktadır:

Kurbetinden dür edip bu ellere salan beni

Va’de-i ferdâ ile bu gönlümü şâd eyleyen (48/2)

1.1.30. Fenâ/Bekâ

Fenâ, bekânın zıttıdır. “Yok, olma”, “geçip gitme” ve “yokluk” gibi anlamları ihtiva etmektedir. Bekâyaya ise “devam”, “sebât” ve “evvelki hâl üzere kalma” gibi anlamlar yüklemiştir.²⁷⁷

Tasavvufta seyr-i sülûk yoluna giren mürid, bir mürşidin gözetiminde istidâtına göre bir süre içinde farklı riyâzet ve mücâhedelerle nefsiyle mücadele eder

²⁷³ Mehmet Demirci, “Hakikat”, *DİA*, İstanbul, 1997, C.15, s.178.

²⁷⁴ Cebecioğlu, a.g.e., s.313.

²⁷⁵ Cebecioğlu, a.g.e., s.460.

²⁷⁶ Uludağ, a.g.e., s.218.

²⁷⁷ Eraydın, a.g.e., s.196.

ve onu yenmeye çalışır.²⁷⁸ Sâlik bu riyâzet ve mücâhedelerle mâsiva adı verilen bütün varlıklardan sıyrılıp onların hiçbirinden zevk almayacak hale gelir. Nefs sıfatı fâni olan sâlik ardından bekâ ile bâki olur.²⁷⁹

Fenâfillah, kulun kendi fiilini görmemesi, yaratıcının irade ve arzusuna göre hareket etmesidir. Kulun bir nevi kendi iradesini Allah'ın iradesinde fani kılmasıdır.²⁸⁰

Şair, aşağıdaki beyitte kulun Allah'ı zikrederek fenâfillahtan kurtulup bekâbillaha ulaşacağını bildirir:

Canımıza zikrin ile ver hayât-ı Câvidân

Kim fenâdan kurtulup zikrinle bulsun bekâ(56/3)

Şair, aşağıdaki dörtlükte ise biçâre bülbül diyerek tecrit sanatıyla kendini kastetmiş ve fani güzelden vefâ beklenmeyeceğini; çünkü bezm-i eleste kendisine fani güle meyl etmeme telkininde bulunulduğunu söyler:

Dedi bir ehli Hak geç fâni gülden

Fenâsın bilmedin mi sen ezelden

Vefâ gelmez imiş fâni güzelden

Zîhi şurîde vü biçâre bülbül (10/6)

1.1.31. Hamd/Şükür

Hamd ve şükür, “teşekkür”, “ni’meti dile getirme” ve “iyilik yapanı övme” gibi anlamlara gelmektedir. Kulun, Allah'ın lütuf ve nimetlerini hatırlayarak O’nu övmesi şükür olarak ifade edilmiştir.²⁸¹ Hamd, “yüceltmek” ve “medh u senâ etmek” anlamlarını ihtiva eder.

Şükür üç farklı şekilde yapılır: Sözle şükretmek, nimet vereni lisân ile zikretmektir. Fiili şükür, vücûdun âzâlarını Hakk'ın rızâsı doğrultusunda

²⁷⁸ Üstüner a.g.e., s.172.

²⁷⁹ İbn Furek *El İbâne an Turuki'l Kâsîdîn*, Çev.Ahmet Yıldırım, Abdül Gaffar Aslan Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul, 2014, s.256.

²⁸⁰ Uludağ, a.g.e., s.134.

²⁸¹ Uludağ, a.g.e., s.333.

kullanmaktır. Kalb/gönül ile şükür ise ni'meti vereni hatırlamak ve O'nu onaylamaktır.²⁸²

Şair, aşağıdaki dörtlükte içinde türlü lütuf ve ihsânları barındıran oruç ayı Ramazan'a eriştiği için Allah'a şükr eder:

Şükür Allah'a ey dostlar

Eriştik oruç ayına

Ki mü'mine hidayettir

Eriştik oruç ayına (34/1)

Şair, aşağıdaki beyitte ise tasavvuf ehlinin Allah'ın cemâlini görme vaadi sayesinde sükût edip her daim O'nu hamd ü senâ ettiğini söyler:

Kim cemâlin va' desidir bunlara veren sükût

Anın için dâima hamd ile ederler senâ (56/5).

1.1.32. Sabır

Sabır kavramının sözlük anlamı “güçlü ve dirençli olmak”, “engellemek” ve “hapsetmek” gibi anlamları ihtiva eder. Ahlâk terimi olarak ise başa gelen sıkıntı ve belâlar karşısında metânetli olma; olumsuz durumları olumluya çevirmek için gösterilen direnç gibi anlamlara gelmektedir.

Sabır, her türlü sıkıntı ve zorluğa katlanmak, insanın nefsinin hoşuna gitmeyen durumlara karşı dayanmaktır. Aslında sabır sadece bela musibetlere karşı dayanmak değildir aynı zamanda verilen nimetlerin şükrünü devam ettirip azmamak, nefsin hevâ ve hevesine uyup istikameten şaşmamak ta sabır olarak ifade edilir.

Allah Teâlâ insanı bu dünyaya imtihan için göndermiştir. İmtihan gereği kullarını bir takım zorluklarla sınımıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de bir çok yerde insanı korkuyla, açıklıkla, mallardan ve canlardan eksiltmekte imtihan edeceğini belirtir.²⁸³

Tasavvufta bir makam olan sabır, sâlikin manevi tekamülünü gerçekleştirmesi için en önemli basamaktır. Bu yolda pek çok zorluğa tabi tutulan sâlik, bela ve musibetler karşısında şikayetten vazgeçip rıza göstermesi, nefsin istek ve

²⁸² Ömer Çelik vd., *Üsve-i Hasene*, Erkam yayınları, İstanbul, 2008, s.327-328.

²⁸³ Bkz. Bakara, 2/155.

arzularından sıyrılıp onu dizginlemesi halinde manevi olarak yükselir ve Hakk'a ulaşır.

Aşağıdaki beyitte sabır kavramıyla bela musibetlere karşı sabrı ile bilinen özdeşlen Eyüp Peygambere telmih yapılmıştır.

Gözü yaşlı bağı yaşlı ciğeri delik delik

Hem belaya doyucu Eyüp gibi sabrın mı var 52/4

Şair, aşağıdaki beyitte vuslatı bulmadığını, bundan dolayı sabr ü sebâtinin kalmadığını söyler:

Sabr u kararım kalmadı canım visalim bulmadı

Gözüm cemalin görmedi dost eline yol kandedir 30/2

1.1.33. Mest

Sarhoşluk anlamına gelen mest tasavvufta zahirî ve bâtinî kayıtları aşarak Hakk'a yönelmek, kuvvetli bir tecellî ile kendinden geçip rûhî haz ve zevke ermek anlamlarına gelir.²⁸⁴

Seherde bülbülün gördüm figanını

Gülün mest eylemiş kokusu canın

Yitirmiş kendini bilmez mekânın

Zihi şuride vü biçare bülbül 11/1

Gel beri ey gönlümün şehrinde seyran eyleyen

Daima âşıkları sermest u hayran eyleyen 46/1

1.1.34. Âb ı Hayat

İçenin ölümsüz olacağına inanılan hayat suyudur. Edebiyatta aynı manaya gelen, ab-ı zindegi, dirlik suyu, bengisu, hayat kaynağı ab-ı Hızır, ab-ı İskender²⁸⁵ gibi başka terimler de kullanılmıştır. Rivayete göre Hızır (as) ve arkadaşı İlyâs'ın bu sudan içip ölümsüzlüğün sırrına erdiğine inanılır. İskender bu suyu bulmak için Hızır

²⁸⁴ Uludağ, a.g.e., s.306.

²⁸⁵ Cebecioğlu, a.g.e., s.81.

(as) ile birlikte günlerce karanlıklar içerisinde yürümüş ancak onu gözden kaybedince perişan bir halde geri dönmüş.²⁸⁶

Tasavvufi bir sembol olarak, ‘ilâhâ aşk’ anlamında kullanılan âb-ı hayât manevi neşeyi, aşk ve irfanı ifade eder.²⁸⁷ Âb-ı hayât, Allah’ın el- hayy isminin hakikatından ibarettir. Bu ismi öz vasfı haline getiren kimse âb-ı hayât içmiş olur.²⁸⁸

Yedi deryayı geçip nûşedüben abı hayat

Vuslatı meydanının varam mı bir hânına (27/6)

Erişsin bir hayata ki içip abı hayat

Denile olgil müebbed "leyse min mevtin hazer" (42/3)

1.1.35. Âlem Dünya

“Arapça bir kelime olan alem; kainat, güneş sistemi ve çevresinde dönen gezegenler topluluğu, cihan, dünya, mahlukat, insanlar, halk, cemaat gibi anlamları ifade eder. Tasavvufta ise, Allah’tan gayri her seye alem denir.²⁸⁹

Tasavvufta Âlem Allah’ın tecellisi, belirtisi olarak gösterilir. Bundan dolayı insan, âlem-i suğrâ (küçük âlem), Allah ise âlem-i kübrâ (Büyük âlem) olarak ifade edilmiştir.

Şair aşağıdaki dörtlükte ramazan ayının gelmesiyle âlemlerin nûr ile dolduğunu ifade etmektedir.

Âşıklara edin salâ

Oruç ayı geldi yine

Rahmet denizi cûş edip

Âlemlere doldu yine (33/1)

Şair aşağıdaki beyitte ezel bezminde sevgilinin kendisine hitap etmesinden sonra yeryüzü denilen bu âleme gönderilmesinden dolayı ah u figân ettiğini ifade etmektedir.

²⁸⁶ Uludağ, a.g.e., s.22.

²⁸⁷ Pala, a.g.e., s.3.

²⁸⁸ Cebecioğlu, a.g.e., s.82.

²⁸⁹ Cebecioğlu, a.g.e., s.101.

Canıma vermiş iken bir kez hitabın zevkini
Düşürüp bu âleme hem zar u giryan eyleyen (47/3)

Şair aşağıdaki beyitte ise âlem kavramı yerine dünya kavramını kullanmıştır.
Dost elinden yohsa bir bûy mu erişti canına
Harı dünyadan geçip arzûyı gülzâr eyledin (53/3)

1.1.36. Pervane

Sözlükte “ışık etrafında dönerek uçan küçük kelebek”²⁹⁰ Divân şiirinde şairler aşkı anlatırken genellikle şem ve pervâneye yer vermişlerdir. Pervane, şeme (ışık, mum) olan aşkından dolayı mum ışığının çevresinde döner. Pervane döndükçe bir süre sonra ışığa biraz daha yakınlaşmak ister. Ve yakınlaşırken bir kanadının ucunu hafifçe ateşe değdirir yanan kanat ucunun acısından garip bir lezzet alarak tekrar dönmeye başlar o lezzeti tekrar tekrar tatmak isteyen pervâne bu sefer iyice ateşin içine girerek bütünün bedenini yakar.

Tasavvufta dervişin durumu da aynen pervâne gibidir. Şem ise dervişin kalbini yakan ilâhi bir parıltıdır. Divân’da şair pervânenin şemin etrafında döndüğü gibi dönüp kanadını yakması misali ilâhi aşkın ateşiyle yanmayı arzulamaktadır.

Hub cemalini görüp ol şem’a pervane gibi
Bâl ü per yakubeni düşem mi aşkın narına 27/1

1.1.37. Ağyar

Sözlükte “başkaları, el, yabancı” anlamına gelen ağyâr Divan edebiyatındaki seven, sevilen ve rakip üçgenini oluşturur.²⁹¹ Rakip seven ile sevgili arasında daima engeldir. Aşık ne zaman sevgiliye yaklaşmaya çalışsa rakip ortaya atılıp aşık ile sevgilinin arasını açmaya çalışır. Tasavvufta ise bu üçgen şöyle açıklanır: Aşık sufidir, sevgili Allah’tır. Ağyar ise derviş ile Allah arasındaki her şeydir. Bu

²⁹⁰ Ahmet Talat Onay, *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, Haz. Cemal Kurnaz, Berikan Yayıncılık, Ankara, 2016, s.333.

²⁹¹ Pala, a.g.e., s.10.

tasavvufta nefis ya da mâsivâ olarak ta ifade edilir. Dervişin Allah'a ulaşabilmesi için ilk önce nefisini tezkiye etmesi, mâsivâyı aradan çıkarması gerekir.

Bir olasın ol bir ile
 Var olasın ol var ile
 Kalmayasın ağyâr ile
 Bulmayasın andan eser (38/3).

1.1.38. Şühûd

Arapça, görmek, müşâhede etmek demektir.²⁹² Tasavvufta Allah'ın zuhur ve tecellilerini görmeyi, seyir ve temâşa etmeyi ifade eder.²⁹³ Şühûd Hakk'ı Hak vasıtası ile görmektir. İlâhi tecellîleri temâşa, mâna âlemini seyretmektir.²⁹⁴

Dilersen derdmend Üftâde yârin
 Şuhûd ede cemâlini bu cânın
 Gece gündüz bunu desin lisânın
 Bizi bu dert ile firkâtte koma (20/7)

1.1.39 .Mahv

Sözlükte “silmek, yok etmek, bir şeyin eserini tamamen ortadan kaldırmak” gibi anlamlara gelmektedir.²⁹⁵ Tasavvufta ise kulun kötü huyları ve alışkanlıkları ortadan kaldırarak fiilerinin Hakk'ın filllerinde fâni olmasıdır.²⁹⁶

Şair aşağıdaki dörtlükte fenâdan geçip bekâyâ ulaşmanın aşıkların daima şuhûdu olduğunu ifade etmiştir.

Gülün bûyunda mahvolmuş vücûdu
 Geçip gülden Hakk'a kılmış sücûdu
 Budur âşıkların dâim şuhûdu

²⁹² Cebecioğlu, a.g.e., s.676.

²⁹³ Uludağ, a.g.e., s.262.

²⁹⁴ Uludağ, a.g.e.s., s.332.

²⁹⁵ Cebecioğlu, a.g.e., s.483.

²⁹⁶ Uludağ, a.g.e., s.232.

Zîhi şurîde vü biçâre bülbül (11/5)

Şair aşağıdaki beyittte ise gönülden gayr denilen varlığın kaldırılmasıyla sevgiliye dost olunacağını ifade etmektedir.

Aradan mahvola varlık

Gönülde kalmaya darlık

Ola mâ'şuk ile dostluk

Degil “yâ hû ve yâ men hû” (19/7)

1.1.40. Kerâmet

Peygamberlik iddiasıyla bir ilgisi olmaksızın bir mü'minde olağan üstü bir halin meydana gelmesidir.²⁹⁷ Terim olarak “Allah’ın sâlih, takvâ sahibi, velî kullarından sadır eden olağan üstü hal ve söz” diye tanımlanır.²⁹⁸

Sûfîler kerâmeti ilmî ve kevnî olmak üzere ikiye ayırmıştır. Gönülden geçeni bilmek, su üstünde yürümek, havada uçmak, tayy-i mekân vs. gibi hususlar kevnî kerâmet olarak adlandırılmıştır. Güzel huylu olmak, kötü huyları terk etmek, ibadet ve taatte istikamet üzere olmak gibi gerçek kerâmet olarak görülmüştür.²⁹⁹

Sûfîler Allah Teâlâ’nın lütfu ile kendilerinde tecellî eden hal sebebiyle insanların gösterdiği teveccühün nefislerini şımartabileceğinden dolayı kerâmet göstermenin hoş bir şey olmadığını söylemişler.

Gerçek bu söz yârenler

Gördüm demez görenler

Kerâmete erenler

Gizli sırrın açar mı (1/3)

²⁹⁷ Cürcânî, a.g.e., s.78.

²⁹⁸ Pala, a.g.e., s.266.

²⁹⁹ Eraydın, a.g.e., s.124.

1.1.41. Fenâfillah

Arapça “Allah’ta fani olmak” anlamına gelen bir kelimedir. Kulun beşeri vasıflardan ve aşağı arzularından sıyrılıp ilâhi vasıflarla donamasıdır.³⁰⁰ Sûfi bu makama ulaşmak için bir ölünün dünyayı geride bırakması gibi Allah’a ulaşmasına engel olan her şeyden vazgeçer. Sûfinin mâsivayı terkedip Hakk’a yönelmesiyle kendi zat ve sıfatları Allah’ın zat ve sıfatlarında fani olur.³⁰¹

Hakikat bahrine dalıp vücudun anda mahvedip

Fenafillâh makamında tamam eyleye seyrânı (22/5)

1.1.42. Nazar

Bakış, bakma, göz atma, göz değmesi gibi anlamları ihtiva eder.³⁰² Tasavvufta şeyhin mürîde manevi bir yolla bakması şeklinde ifade edilir. Tasavvufta dervişler şeyhin nazarına büyük bir önem verirler. Şeyhin nazarını almak sûfi için en büyük saadettir. Çünkü şeyh eğer bir mürîde nazar ederse o mürîdin kalbine bir takım feyizler akar. Bu feyizler dervişin kısa bir sürede tekamülünü tamamlamasına vesile olur.

Şair aşağıdaki beyitte âşıklara yüce yaratıcıdan gayrısına nazar edilmemesini tavsiye etmektedir.

Ey âşikan ey sâdıkan

İsterseniz düşten haber

Bak kim vücudun şehrine

Gayriye kılmagil nazar (38/1)

Bir nazarda yoğ eder cümle cihânın vârını

Ol cemâle döyücü bir sırrı pinhânın mı var (51/4)

³⁰⁰ Uludağ, a.g.e., s.134.

³⁰¹ Cebecioğlu, a.g.e., s.269.

³⁰² Pala, a.g.e., s.350.

1.1.43. Âyine

Farsça bir kelime olan “âyine” kavramı Türkçe “ayna” şeklinde telâfuzu edilmektedir. Tasavvufta ise insa-ı kâmilin kalbini işaret etmektedir.³⁰³ Gönül Allah’ın tecellî ettiği yerdir. Günahlarla kirletilip mâsivâ ile doldurulan bir kalbe Allah tecellî etmez. Kalp ne kadar temiz olursa Cenab-ı Hak kalbe o derece tecellî eder.

Şair orucun insanın vücûduna ince bir güzellik kattığını, kalbi günahlardan arındırıp parlatarak gönül aynasını açtığını ifade etmektedir.

Latîf eyler vücûdunu

Gönül âyinesin açar

Şeyâtîn yanına gelmez

Eriştik oruç ayına (34/3)

1.1.44. Menzil

Sözlükte “Makam, konaklama yeri, durulacak yer, mertebe” gibi anlamlara gelmektedir.³⁰⁴ Tasavvufta ise sûfinin çıktığı manevi yolculuktaki durakları ifade etmektedir.

Sûfi Allah’a ulaşmak için geçtiği her menzilde mâsivâdan biraz daha uzaklaşır. Mâsivâ aradan çıktıkça Hak ile aynileşir. Şair bu manevi yolculuğa girdikten sonra kulun kendi sıfatlarından sıyrılıp Hak’ta fâni olduğunu, fena olduktan sonra gece gündüz arasa dahi kendisinden bir eser bulamayacağını ifade etmektedir.

Her ki bu menzile ilter ise kendi özünü

Bulmaz ol kendüyi ararsa dahi leylü nehar (55/5)

Şair aşağıdaki beyitlerde hû zikrinin dervişlere sevgiliye kavuşmak için çıktıkları yolda refref gibi kuvvet verdiğini ifade eder.

‘Hû’ durur kuvvetleri taliplerin

Refrefidir her zaman âşıkların (2/1)

Dost yolunun menzilin kat’ etmeye

Kuvvetidir daima ariflerin (2/2)

³⁰³ Cebecioğlu, a.g.e., s.126.

³⁰⁴ Uludağ, a.g.e., s.241.

1.1.45. Keşf

“Açığa çıkarma, örtülü olanı açma, sezme, tahmin etme” gibi anlamlara gelen keşf kavramı tasavvufta gayb perdesinin aralanıp hakikatin aşikar olmasını ifade etmektedir.³⁰⁵ Mutasavvıflara göre nefsin terbiye edilmesi, kalpten kötü huyların ve düşüncelerin tasfiye edilmesiyle gayb perdesi aralanır hakikat zuhur eder.

Hû zikrinin Allah’tan bir beklenti içinde olmadan çekildiğine inanıldığı için Dîvân’da bu zikir ile hakikatin keşfolunacağı ifade edilmiştir. Ve bunun da “ilimde ilerleyen, kesin ve derin bilgi sahibi”³⁰⁶ kimselerin sırrı olduğu belirtilmiştir.

Hû demekle hakikat keşfolur

Sırrı budur her zaman râsihlerin (2/5)

1.1.46. Cezbe

Sözlükte “kendine çekmek” anlamına gelmektedir. Tasavvufi bir terim olarak kulun beşeri özelliklerden çekilip ilâhî özellikleri kazanarak, vahdet tecellilerini müşahade etmesi şeklinde tanımlanır.³⁰⁷ Cezbe Allah’ın kulunu kendine çekmesidir. Cezbe hali Allah’ın kula bir lutfu olduğundan kulun irâdesi dışında gelişen bir durumdur. Allah’ın sevdiği kulun kalbinden perdeyi kaldırıp çalışma ve gayreti olmadan onu yakîn nûru olmadan ansızın manevi makamlara yükseltmesidir.³⁰⁸

Şair aşağıdaki beyitte dervîşlerin hû zikri ile cezbe halinde olduklarını ifade etmiştir.

Hû’durur cezbeleri dervîşlerin

Hû’durur izzetleri dervîşlerin (3/1)

1.1.47. Evrâd

Vird kelimesinin çoğulu olan evrâd, tasavvufta hergün düzenli bir şekilde, belli bir zaman aralığında okunması gereken ayet, hadis ve duaları ifade

³⁰⁵ Cebecioğlu, a.g.e., s.447.

³⁰⁶ Cihat Tunç, “Râsihîn”, *DİA*, İstanbul, 2007, C.34, s.459.

³⁰⁷ Cebecioğlu, a.g.e., 183.

³⁰⁸ Ebû Nasr Serrâc Tûsî, *el-Lüma İslam Tasavvufu Tasavvufta İlgili Sorular-Cevaplar*, Haz. Hasan Kamil Yılmaz, Altınoluk, İstanbul, 1996, s.520.

etmektedir.³⁰⁹ Her tarikat mensubunun günlük çekmesi gereken belli başlı evrâdı vardır. Bu virdler genellikle tarikat büyüklerince belirlenir.

Şair hû zikrinin dervişlerin evrâdı olduğunu ve bu evrâdın onların aynı zamanda sermayeleri olduğunu ifade etmektedir.

Hû'durur sermâyesi dervîşlerin
Hû demek evrâdıdır dervîşlerin (3/2)

Dîvân'da yalnızca bir yerde evrâd kavramı geçmektedir. Onun yerine genellikle vird kelimesi kullanılmıştır. Şair aşağıdaki beyitte evrâd olarak hû zikrini vird edinmeyi kendinine telkin etmektedir.

Zikri Hû'yu vird edin Üftâde sen
Tâ bilesin sırrını sairlerin (2/7)
Şair aşağıdaki dörtlükte vird kelimesini günlük bir dua şeklinde kullanmıştır.
Garip Üftâde'nin derdi
Cemâlin istemek virdi
Bu yolda muntazır derdi
Cemâlin isteyip Hak'dan (35/7)

1.1.48. Vahdet-i vücûd

Arapça, bütün varlıkları bir görmek manasına gelmektedir. Tasavvuf literatüründe ise, yeryüzündeki bütün yaratılmışların Allah'ın birer tecellisi olduğunu, Hak'tan başka hiçbir varlığın âlemde mevcûd olmadığını idrakinde olmayı ifade eder.³¹⁰

Vahdet-i vücûd anlayışı bir çok mutasavvıf tarafından açıklanmakla birlikte ilk olarak ibn-i Arâbî tarafından sistemleştirildiği varsayılır. Bu anlayışa göre vücûd birdir, O da Hakk'ın vücûdudur. O'nun vücûdundan başka varlık yoktur. Âlemde mevcut olan çokluk ise görünüş itibariyledir, mecazidir. Vahdet ehli "Lâ mevcûde illâ Hû" Allah'tan başka hakiki mevcûd yoktur cümlesiyle bu düşünceyi özetler.³¹¹

Vahdet-i vücûd nazariyesine göre "birlik" bilgi düşüncededir. Vahdet-i vücûd anlayışında sâlik mutlak varlığın bir olduğunu onun da Hakk ve Hakk'ın

³⁰⁹ Uludağ, a.g.e., s.374.

³¹⁰ Cebecioğlu, a.g.e., s.741.

³¹¹ Üstüner, a.g.e., s.45.

tecellîlerinden ibaret olduğunu bilir. Sâlik Hakk'tan gayrı hiçbir şeyin gerçek bir varlık olmadığına inanır. Bu bilgi akıl yoluyla elde edilen bir bilgi olmayıp riyâzat ve manevi tecrübe yoluyla elde edilen bir bilgidir. Kalbin manevi seyri sırasında ortaya çıkan bu hal ibadetlerin çokluğuna bağlıdır.³¹²

Birçok mutasavvıf gibi Üftâde Hazretleri de vahdet-i vücûd anlayışını benimsemiş bu düşünceyi bir çok şiirinde dile getirmiştir. Şair sevgilinin elinden içilen birlik şarabının aşığı ilahi aşkla sarhoş edip mest ederek ene'l hakk sırrına vakıf ettiğini ifade etmiştir.

İçüben mahbûb elinden câm-ı vahdetten şarâb

Vâkıf oldu çün "ene'l-hak" sırrının esrârına (43/3)

Başka bir beyitte de ehli irfanın benlik aradan çıkarılmadığı müddetçe hakkın tecellî etmeyeceği düşüncesi ifade edilmiştir. Tasavvufi düşünceye göre bir bedende hem benlik hem de Hak bir arada bulunmaz. Benliğin olduğu yerde nefis vardır. Nefis heva ve heves sahibi olduğundan sürekli mâsivâyı istemektedir. Mâsivâ ise aşık ile sevgili arasında daima engel teşkil etmektedir. Sevgili mâsivâ ile kirlenmiş bir yerde tecellî etmez. Bu yüzden kalpteki ben ve O ikiliğini kaldırmak için ehl-i tasavvuf “sen çıkınca aradan, kalır seni yaradan” buyurmuşlardır.

Ehl-i irfân dediler sen çıkmayınca aradan

Bilemezsin kimdürür kendüyi pinhân eyleyen (47/5)

1.2. Tarikat ile İlgili Kavramlar

1.2.1. Dervîş

Farsça asıllı bir kelime olan dervîş sözlükte “fakir, yoksul, dilenci, muhtaç”³¹³ anlamına gelmektedir. Tasavvufta ise bir tarikata veya bir şeyhe intisap eden müride denir. Dervîşlik Riyazet ve mücahede ile başlar. Bu dönem içerisinde dünya malına tamah etmemek, az yemek, az içmek, az uyumak gibi nefasani arzular en aza indirilir. Zikir, teffekkür, şükür, nafil ibadetler artırılarak kâmil bir insan olma yolunda gayret gösterilir.³¹⁴

³¹² Serrâc, a.g.e., s.538.

³¹³ Uludağ, a.g.e., s.103.

³¹⁴ Karagöz vd., s.120.

Sözlükte her ne kadar fakir muhtaç dilenci şeklinde tanımlansa da gerçek derviş kimseye el açıp bir şey dilenmez. Onların muhtaçlığı yalnızca Allah'adır.

Dîvân'da dervîşlik kavram müstakil bir şiirde ele almıştır. İlgili şiirde derviş ile ilgili şu bilgiler yer almaktadır:

Üftâde Hazretleri dervîşliğin sultânlık olduğunu, hû demekle kalblerinin ferahladığını ifade ederek dervîşlikten önce gelip geçen ömrüne hayıflanmaktadır.

Hayf benim bunca geçen ömrüme

Dervîşlik ne güzel sultânlık imiş

Hû deyince safâ verir gönlüme

Dervîşlik ne güzel sultânlık imiş (67/1)

Şair aşağıdaki dörtlükte devîşlerin hırka ile tâc giydiklerini, kendilerine karşı yapılmış kötü bir fiil karşısında nefisleriyle hareket etmediklerini bununla beraber dervîşliğin zorlama ile değil, gönül işi olduğunu yani kişinin kendi isteğiyle olacağını ifade eder.

Dervîş olan giyer hırka tâc ile

Bahsim yoktur kimse ile oc ile

Gel dervîş ol demem sana güc ile

Dervîşlik ne güzel sultânlık imiş (67/2)

Şair dervîşlerin abâ (yünün dövülmesiyle yapılan bir çeşit kaba kumaş)³¹⁵ bulduklarında onu biçip giymek için hırka yaptıklarını ifade eder.

Dervîşler bulunca abâ biçerler

Aşk şarâbın kana kana içerler

Ebu Bekir Ali böyle geçerler

Dervîşlik ne güzel sultânlık imiş (67/3)

Şair önceki dörtlüklerde olduğu gibi aşağıdaki dörtlükte de dervîşlerin giyim kuşamlarında dair bilgiler vermiştir.

Dervîş giyer ayağına na'lîni

Yürür cennette salını salını

³¹⁵ Pala, a.g.e., s.2.

Allah bilir her dervîşin hâlini

Dervîşlik ne güzel sultânlık imiş (67/4)

Şair dervîşlerin kıymetini eğer bilseydik gece gündüz onlarla beraber olur, birlikte arayıp Mevlâ'mıza kavuşurduk ifadesiyle dervîşlerin kıymetinin gerektiği gibi bilinmemesinden dolayı hayıflanmaktadır.

Dervîşlerin kadrini biz bileydik

Gece gündüz dervîşlerle olurduk

Arayıp da Mevlâ'mızı bulurduk

Dervîşlik ne güzel sultânlık imiş (67/5)

Bir başka şiirde de dert sahibi bir dervîş olan şair Hak yolunun bir dilencisi olduğunu belirterek Allah'tan muradını istemektedir.

Dervîş ü derdmend Üftade

Hak yolunda olmuş geda

Muradını vere Huda

Can u dilden sevmek gerek (6/5)

1.2.2. Sâlik

Sözlükte “yolcu” anlamına gelir. Tasavvufta Allah'a giden yolda bir şeyhe intisap edene mürid dendiği gibi bu yolda ilim ile değil, hâl ile ilerleme kaydedip makamlara eren kişiye de sâlik denir.³¹⁶

Sufiler Allah'a duydukları derin özlemden dolayı sürekli O'nun Cemâlini görmeyi arzulamaktadırlar. Şair aşağıdaki dörtlükte cihanın Allah'ın cemâliyle aydınlandığını ancak görme arzusu içinde olanların bu nûru görebileceğini, sâliklerin de bu dertten dolayı figân halinde olduğunu ifade etmektedir.

Cemâlin şevki tutmuştur cihanı

Düşenler derdine bulurlar anı

Budur sâliklerin daim figânı

Bizi bu dert ile firkâtte koma 20/6

³¹⁶ Uluda, a.g.e., s.302.

Oruç temasının işlendiği bir şiirde şair orucun sâliklere kuvvet verdiğini belirtir.

Sâliklere kuvvet olan
 Âriflere izzet olan
 Mü'minlere cennet olan
 Oruç ayı geldi yine (33/5)

1.2.3. Ârif

Arapça irfan sahibi anlamına gelen ârif kavramı tasavvufta Allah'ı keşf ve müşahade yoluyla gerçek manada bilen kişiye denir.³¹⁷ Ârif âlim kavramıyla aynı anlamı ifade etse de ikisi arasında ince bir fark vardır. Âriflik kitabı bilgi ile elde edilmez. Ârif ilâhi hakikatlere marifet ilmi denilen ilhâm ve hâl ile ulaşır. Âlim ise hakikatin bilgisine ilim ve tahsil ile ulaşır.³¹⁸

İrfan ehli olanlar Allah'ı zikretmenin kıymetini bilir onlar kendilerine verilen ilahi nefesi bir gevher gibi gördüklerinden yok yere saçmazlar.

Hakk'a âşık olanlar
 Zikrullahdan kaçar mı
 Ârif olan gevherin
 Yok yerlere saçar mı (1/1)

Şair hakikat ilmine vakıf olmak için kendisine ilham ve hal ilmi denilen marifetin verilmesini arzulamaktadır.

Ere canımıza irfan hakikate olup ârif
 Vara vuslat makamına geçübün cümle ekvânı (22/5)
 Bir başka dörtlükte de şair âriflerin yolunu takip ettiğini ifade etmektedir.
 Garip Üftade'ye düşmez bu sözler
 Meğer âriflerin izini izler

³¹⁷ Cebecioğlu, a.g.e., s. 117.

³¹⁸ Pala, a.g.e., s.25.

Bunu görmeye Allah vere gözler
Zihi şuride vü biçare bülbül (14/7)

1.2.4. Miskîn

Arapça bir kelime olup sözlükte “hiç veya yeteri kadar malı olmayan kimse, zelil, zayıf”³¹⁹ anlamına gelmektedir. Tasavvufi bir terim olarak, benlik duygusundan sıyrılıp, benliği yokluğa çeviren ve kendisinden varlık adına hiçbir şey almayan kişi anlamına gelir.³²⁰

Şair aşağıdaki beyitte kendisini gurbette kalmış bir fakir şeklinde niteleyerek sevgiliden vuslatını istemektedir.

Üftâde miskîn derdmend gurbette kalmışam meded
Rahmeyle yâ Ferd ü Samed aslımdan ayrı düşmüşem (24/7)

Başka bir dörtlükte şair kendisini içi dışı yara olan çaresiz bir miskîne benzetir.

Miskîn fakîr Üftâde’yi
İçi dışı püryâreyi
Terk etmeyin biçâreyi
Dostdan haber verin bana (29/7)

1.2.5. Tekke

Farsça bir kelime olan tekke sözlükte “dayanılacak yer” anlamına gelmektedir. Türkçe’de bu kelime tekke olarak telâfuz edilmektedir.³²¹ Tasavvufi bir terim olarak ise dervişlerin, tarikat ehli kişilerin bir araya gelip barındıkları, şeyh veya halifesi gözetiminde zikir, ayin, ibadet ve seyr ve sülukla meşgul oldukları yer anlamına gelmektedir.³²²

Şair Aşağıdaki beyitte tekke kavramını divan şiirinde içinde bir çok güzellik unsurunu barındıran sevgilinin yaşadığı semt olarak bilinen gülistân kavramı yerine kullanmıştır.

³¹⁹ Zafer Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kalem Yayınevi, İstanbul, 2006, s.226.

³²⁰ Cebecioğlu, a.g.e., s. 512.

³²¹ Tatçı, a.g.e., s.471.

³²² Uludağ, a.g.e., s.345.

Seherde bülbülün gördüm durâğın
 Gülün tekkesine dikmiş çerâğın
 Güle can vermeye etmiş merâğın
 Zîhi şurîde vü biçâre bülbül (10/1)

Şair tasavvufî sembolleri ifade ederken gül ile bülbül ikisinden yararlanmışır. Gülistân kavramı yerine kullanılan tekke aslında şeyhin içinde bulduğu bir mekanı, bülbül ise o tekkede sürekli zikir ile meşgul olan dervişı ifade etmektedir. Şair bu durumu Dîvân'da yer alan bir şiirinde şöyle açıklar:

Sözü Üftâde'nin cân bülbülüdür
 Gülistân dediğı vuslat ilidir
 Süren aşıkları kudret elidir
 Zihî şûrîde vü biçâre bülbül (11/7)

1.2.6. Zâkir

Sözlükte “anan, hatırlayan, zikreden” anlamına gelmektedir. Zikir meclislerinde dervişlerin zikirlerini idare eden ilâhiler okuyup onları cezbeğe getiren kişilere zâkir denir.³²³

Şair aşağıdaki beyitte sevgilinin cemâlini görmeye giden yolun zâkirlerin zikrinden geçtiğini ve O'nun cemâlini görmek isteyenlerin Allah'ı zikretmesi gerektiğini ifade eder.

Dost cemâlinin yolu zâkirlerin zikridürür
 Ol cemâlin nûruna ersem diyen zikr eylesin (59/2)

Şair gönülden, içten gelerek Allah'ı anan kimsenin O'na ulaşacağını söyler.
 Cân u dilden zâkir olan erer ol mezkûruna
 Zikr içinde kendüyi yoğ eyleyen zikr eylesin (59/4)

³²³ Cebecioğlu, a.g.e., s.777.

SONUÇ

XVI. yüzyıl Osmanlı devletinin en parlak dönemidir. Siyasi ve askeri alanındaki gelişmeler, bilim ve sanat ve edebiyat'ta da kendini göstermiştir. Bu yüzyılda hem Divan Edebiyatı'nda hem de Halk Edebiyatı içerisinde değerlendirilen Tekke ve Tasavvuf Edebiyatı'nda önemli şairler yetişmiştir. XII. yüzyıldan itibaren Ahmet Yesevî ile başlayan Tekke ve Tasavvuf Edebiyatı Yunus Emre, Mevlana, Hacı Bektâş-ı Veli, Kaygusuz Abdal ve Hacı Bayram-ı Veli gibi öncü şahsiyetlerce geliştirilmiş, XVI. ve XVII yüzyılda Üftâde ve Aziz Mahmut Hüdayî'ye uzanan silsileyle âdetâ zirve yapmıştır. Yukarıda bahsi geçen mutasavvıf şairlerin hemen hemen hepsi belli bir bölgede tekkesini kurup tarikatını/görüşlerini yaymak için şiiri bir araç olarak kullanmıştır.

Bu yüzyılda İstanbul ve Bursa gibi şehirler önemli kültür merkezi haline getirilmiştir. Seyahatname yazarı Evliya Çelebi Bursa için “üzerinde nur dolaşan ruhaniyetli bir şehirdir” yorumunu yapar. Çünkü Emir Sultan ve Üftâde gibi mümtaz şahsiyetler burada yaşamış ve türbeleri de buradadır.

Araştırmamıza söz konusu olan eser Üftâde'nin divanıdır. Bu eser Bursalı Mehmet Tahir tarafından hicri 1328'de İstanbul'da Türkçeye çevrilip basılmıştır. İncelediğimiz divanda altmışa yakın ilahi bulunmaktadır. Bu ilahiler Yunus Emre tarzında sade bir dille yazılmıştır. Ayrıca şair tüm şiirlerinde “üftâde” mahlasını kullanmıştır.

Üftâde Hazretleriyle ilgili birçok çalışma yapılmıştır. Çalışmaların geneli hayatı, kurduğu Celvetiyye Tarikatı ve menkıbeleriyle ilgilidir. “Hâl-i Tarikat” adlı eseriyle ilgili bir yüksek lisans çalışması yapılmıştır. Yapılan bu çalışmalar şairin hayatı ve menkıbeleriyle ilgili olup muhteva incelemesi yapılmamıştır. Bu sebeple Üftâde Divanı'nda “Dini ve tasavvufî muhteva” bakımından incelenmesi bizim çalışmamızın temelini oluşturmaktadır. Metin merkezli bir bakış açısıyla öncelikle dini ve tasavvufî kavramların tanımını yaparak kavramlarla ilgili şairin şiirlerine yer verdik ve bu kavramların şairin şiirinde nasıl kullanıldığını açıklamaya çalıştık.

Mutasavvıf şair Üftâde Hazretleri tekke ve tasavvuf ruhuna uygun şiirler yazmıştır. Üftâde Sünni bir şeyh olmasına karşın “vahdet-i vücud” felsefesini de işlemiştir. Şeriat sınırlarına riayet ederek Halac-ı Mansur ve Nesimî gibi “çoşkun” “vecit” ve “pervasız” gibi söylemleri kullanmamaya dikkat etmiştir. Bu özelliklerinden dolayı kimi araştırmacılar onun bu yolda farklı bir çığır açarak “Zühdi edebiyat” dönemini başlattığını söylerler. Araştırmacılar, şairin “Geçesin âlem-i ferşi, Dahı hem Kürsî ve ‘Arşı, Gele muştucular karşı, Digil yâ hû ve yâ men hû” dörtlüğünü örnek göstererek “bekâbillah” mertebesine ulaştığını söylerler.

Şair divanında Allah’ın isim ve sıfatlarına genişçe yer vermiştir. Divân’da en çok yer verilen isimler şunlardır: “Allah”, “Hakk”, “Rahim”, “Mevla” ve “Hûdâ”dır. Şiirlerinde peygamberlerden başta Hz. Muhammed (sav) olmak üzere Hz. İbrâhim, Hz. Eyyûb ve Hz. İsmail’in adlarını zikretmiştir. Peygamberlerden en çok da Hz. Muhammed (sav)’in adı geçmektedir. Hz. Peygamber “Muhammed” “Ahmed” “Habib” “Mustafa” ve “Resul” isimleriyle zikredilmiştir.

Hem divan şiirinde hem de tekke ve tasavvuf şiirinde iktibas sanatı çokça kullanılmıştır. Üftâde Hazretleri de ayet ve hadisleri iktibas yoluyla şiirlerinde kullanmıştır. Bunun haricinde telmih, nidâ gibi söz sanatlarını da çokça kullandığını görüyoruz.

İncelediğimiz eserde ahiret ile ilgili kavramlar, semavî kitaplar, ibadet ve din ile ilgili kavramlar, dört halife, dini şahsiyetler, tasavvuf ve tarikat ile ilgili kavramlar ve diğer konularda birçok şiir söylediğini tespit ettik.

Sonuç olarak bu çalışmada yaptığımız incelemeyle Üftâde Hazretleri, Uludağ’ın eteklerinde kurduğu tekkede şiirleri aracılığıyla Celvetiyye Tarikatı’nı yaydığını, din ve tasavvuf ile ilgili birçok terim ve kavramı kullandığını tarafımızca saptanmıştır. Üftâde Dîvânı, içerdiği dini ve tasavvufî terimlerle tekke ve tasavvuf şiirinin en güzel örneklerini içerisinde barındırmaktadır. Bu çalışmayla dini ve tasavvufî kavramların XVI. yüzyılda Tekke ve Tasavvuf Edebiyatı’ndaki yeri tespit edilme çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

- ACLÛNÎ, İsmâil b Muhammed, *Keşfü'l-Hafâ*, C.2., s. 232.
- AKBALIK, Esra “Yunus Emre'nin Şiirlerinde ‘Gönül’ İmgesi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2013, C. 6 s.26.
- ALICI, Mehmet “Yezdan”, *DİA*, İstanbul, 2013, C.43, s.512-513.
- ARSLAN, Murat *365 Kur'ân Kelimesi*, Erkam Yayınları, İstanbul, 2011.
- ARSLAN, Mustafa “Söylem Mitos ve Tarih: Popüler Dini Literatürde Hz. Muhammed (sav) Tasavvuru Muhammediye Örneği- ”, *Milel ve Nihal*, C. 6, S. 1, s.199.
- ATİK, Hikmet *Türk İslâm Edebiyatı*, Bilimsel Araştırma Yayınları, Ankara, 2018.
- AYDEMİR, Abdullah *İslâmi Kaynaklara Göre Peygamberler*, TDV Yayınları, Ankara, 1996.
- AZAMAT, Nihat “Üftâde”, *DİA*, İstanbul, 2012, C.42, s.282-283.
- AZİMLİ, Mehmet *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2007, sayı:1, s.35.
- BAHADIROĞLU, Mustafa *Celvetiye Piri Hazret-i Üftâde ve Divânı Üftâde* Kur'an Kursu Ö. K. Derneği Yayın No:1 I. Baskı, Bursa, 1995.
- BANARLI, Nihat Sami *Resimli Türk Edebiyatı*, I, İstanbul, 1987, s.625.
- BANARLI, Nihat Sami *Türkçenin Sırları*, Kubbealtı Yayınları, İstanbul, 2010.
- BAYRAKÇI, Sami *Meşhur Osmanlı sûfîlerinden Üftâde (1490-1580) ve Hâl-i Tarikat isimli eseri (metin transkribe ve tahlîli)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2010.
- BAYRI, Mehmet Halit *Halk Şairleri Hakkında Küçük Notlar*, Burhaneddin Basımevi, İstanbul 1937, s.47.
- BURSEVÎ, İsmail Hakkı *Silsile-i Târik-ı Celvetî*, İstanbul, 1291, s.78.
- CEBECIOĞLU, Ethem *Tasavvuf Terimleri Ve Deyimleri Sözlüğü*, Rehber Yayınları, Ankara, 1997.
- CEYHAN, Semih “Vüsûl”, *DİA*, İstanbul, 2013, C.43, s.143-145.
- CÜRCÂNÎ, Seyyid Şerîf *Ta'rifât Tasavvuf Istılahları*, çev: Abdulaziz Mecdi Tosun, Haz. Abdulrahman, Acer, Litera Yayıncılık, Ankara, 2014.
- ÇELİK, Ömer vd., *Üsve-i Hasene*, Erkam yayınları, İstanbul, 2008,
- DALGIN, Nihat “Secde”, *DİA*, İstanbul, 2006, C.36, s.271.

- DEMİRCİ Mehmet, “Hakikat”, *DİA*, İstanbul, 1997, C.15, s.178-179.
- DEVELLİOĞLU, Ferit *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara 1996
- RAĞIP el-İsfahanî, *Müfredât Kur’ân Kavramları Sözlüğü*, Çevr. Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu, Çıra yayınları, İstanbul, 2012.
- ERAYDIN, Selçuk, *Tasavvuf ve Tarikatler*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2017.
- ERGİNLİ, Zafer *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kalem Yayınevi, İstanbul, 2006
- ERKAL, Mehmet “Zekât”, *DİA*, İstanbul, 2013, C.44, s.197.
- FAYDA, Mustafa “Ahmed”, *DİA*, İstanbul, 1989, C.2 s.29-30.
- FAYDA, Mustafa “Muhammed”, *DİA*, İstanbul, 2005, C.30, s.408-423.
- GÜLER, Zülfi “Yunus Emre’nin Nur-ı Muhammedî Anlatımının Türk Yaratılış Destanlarıyla Benzerliği”, F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi, 2006, Sayı:2, s.66.
- GÜRKAN Salime Leyla, “Ölüm”, *DİA*, İstanbul, 2007, C.34, s.32.
- AHMED bin Hanbel *Müsned V.* 179.
- HARMAN, Ömer Faruk “İsmâil” *DİA*, İstanbul, 2001, C.23, s.76-80.
- HARMAN, Ömer Faruk “İbrâhim”, *DİA*, İstanbul, 2000, C.21, ss.266-272.
- İBN FUREK, *El İbâne an Turuki’l Kâsıdîn*, Çevr.Ahmet Yıldırım, Abdül Gaffar Aslan Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul, 2014.
- İBN KAYYIM, el-Cevziyye *Ceylan Gözli Parlak Tenli Cennet Hürîleri*, Çevr. Ahmet İhsan Dünder, Davetu’l-Hak Yayınevi, İstanbul, 2004.
- İNALCIK, Halil “Padişah” *DİA*, İstanbul, 2007, C.34, s.140.
- KARA, Mustafa *Bursa’da Tarikatlar ve Tekkeler*, Bursa BB. Yayınları, Bursa, 1990.
- KARAGÖZ, İsmail vd., *Dini Kavramlar sözlüğü*, DİB Yayınları, Ankara, 2006.
- KARAGÖZ, İsmail *Esmâ-i Hüsnâ*, DİB Yayınları, Ankara, 2016.
- KARAGÖZ, İsmail vd., *Dualar*, DİB Yayınları, İstanbul, 2017.
- KARAMAN, Hayreddin vd., *Kur’an Yolu Tefsiri*, DİB Yayınları, Ankara, 2008 C.5.
- KARAMAN, Hayreddin vd., *İlmihal*, TDV Yayınları, İstanbul, 1999, C.1.
- KEMİKLİ, Bilal vd., *Türk İslam Edebiyatı El kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara, 2017.

- KILAVUZ, A.Saim Anahatlarıyla İslâm Akâdi ve Kelâm'a Giriş, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2004.
- MARTI, Huriye vd., *Hadislerle İslam*, DİB Yayınları, İstanbul, 2017, C.1
- MÜSLİM, "İmân", 259; İbn Hişâm, II, 37-38.
- ÖCALAN, Hasan Basri "Üftâde Tekkesi", *DİA*, İstanbul, 2012, C.42, s.284.
- ÖĞMÜŞ, Harun *Osmanlı Toplumunda Kur'ân Kültürü Ve Tefsir Çalışmaları -I* İlim Yayma Vakfı, Ankara, 2011.
- ÖNKAL, Ahmet Bozkurt Nebi, "Cami", *DİA*, İstanbul, 1993, C.7, s.45-46.
- ÖZDAMAR, Mustafa *Mehmed Muhyiddin Üftâde*, Kırkkandil Yayınlar, İstanbul, 2005.
- ÖZTÜRK, Mustafa "Sultan", *DİA*, İstanbul, 2009, C.37, s.495.
- PALA, İskender "Len Terânî", *DİA*, İstanbul, 2003, C.27, s.138.
- RÂZÎ, Muhammed Fahreddin Kelama Giriş, çev.: Hüseyin Atay, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002.
- SERRÂC TÛSÎ Ebû Nasr, el Lüma' İslâm Tasavvufu Tasavvufla ilgili Sorular-Cevaplar, Haz. Hasan Kâmil Yılmaz, Altınoluk, İstanbul, 1996.
- SERİNSU, Ahmet Nedim vd., *Dini Terimler Sözlüğü*, MEB. Yayınları, 2019.
- SÖNMEZ, Ramazan, *Esmâ-i Hüsnâ*, 2. Baskı, Konevi Yayınları, Konya, 2014,
- ŞAHİN, Osman *Ramazan Gecelerini İhyâ Etmek İçin Kılınan Teravîh Namazı*, Diyanet İlmi Dergi, 2015, sayı:2, s.88.
- ŞEMSEDDİN, Mehmed Bursa Dergahları Yadigar-ı Şemsi I-II, Uludağ Yayınları, Bursa, 1997.
- TAHİR, Bursalı Mehmet *Osmanlı Müellifleri*, Meral Yayınları, İstanbul, 1975.
- TATÇI, Mustafa *Yunus Emre Dîvânı*, H yayınları, İstanbul, 2008.
- TEMİZER, Aydın *Kur'ân'da "Rab" Kavramı Üzerine Semantik Bir Analiz* M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2013, Sayı:44, S.63.
- TOLASA, Harun Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası, Akçağ Yayınları, Ankara, 2001.
- TOPALOĞLU, Bekir "Ahad", *DİA*, İstanbul, 1988. C.1, s.483-484.
- TOPALOĞLU, Bekir "Allah", *DİA*, İstanbul. 1989, C.2, s.471.
- TOPALOĞLU, Bekir Hâlik', *DİA*, İstanbul 1997, C.15, s.303-304.
- TOPALOĞLU, Bekir "Ganî", *DİA*, İstanbul, 1996, C.13, s.348.

- TOPALOĞLU, Bekir “Mevlâ”, *DİA*, İstanbul, 2004, C.29, s.440.
- TOPALOĞLU, Bekir “Kerim”, *DİA*, İstanbul, 2002, C.25, s.287-288.
- TUNÇ, Cihat “Râsihîn”, *DİA*, İstanbul, 2007, C.34, s.459.
- ULUDAĞ, Süleyman “Mâsivâ”, *DİA*, İstanbul, 2003, C.28, s.76.
- ULUDAĞ, Süleyman “Aşk”, *DİA*, İstanbul, 1991, C.4, s.11.
- ULUDAĞ, Süleyman *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2001, s.86.
- ULUDAĞ, Süleyman, “Celvet”, *DİA*, İstanbul, 1993, C.7, s.273.
- UZUN, Mustafa “İbrahim”, *DİA*, İstanbul, 2000, C.22, s.272.
- UZUN, Mustafa “Can”, *DİA*, İstanbul, 1993, C.7, s.138.
- UZUN, Şerife *16. Yüzyıl Klasik Türk Edebiyatında Tevhid*, TDV. Yayınları, Ankara 2013.
- ÜSTÜNER, Kaplan *Divan Şiirinde Tasavvuf*, Birleşik Yayınevi, Ankara, 2007.
- YARDIMCI, İlhan *Hak Âşığı Hazret-i Üftâde*, Nursa Yayınları, II. Baskı İstanbul, 1994.
- YAŞAROĞLU, M. Kâmil “Namaz”, *DİA*, İstanbul, 2006, C.32, s.350.
- YAVUZ, Yusuf Şevki “Şefaât”, *DİA*, İstanbul, 2010, C.38, s.412-415.
- YAVUZ, Yusuf Şevki “Peygamber”, *DİA*, İstanbul, 2007, C.37, s.257-262.
- YAVUZ, Yusuf Şevki “İlâh”, *DİA*, İstanbul, 2000, C.22, s.64.
- YAVUZ, Yusuf Şevki “Peygamber”, *DİA*, 2007, İstanbul, C.37, s.257-262.
- Yıldırım, Suat *Kur’ân’da Ulûhiyyet*, Akademi Yayınları, İstanbul, 2010.
- YILMAZ, Hasan Kamil “Celvetiyye”, *DİA*, İstanbul, 1993, C.7, s.274.
- YILMAZ, Ahmet ” *Türk Edebiyatında “Esmâ-i Nebeviyye-i Şerîfe”yi Tadât Geleneği Ve Müstakimzâde’nin Mir’âtü’s-Safâ İsimli Risalesi*”, İstem, Yıl:2, S.4, 2004, s.159-172.
- YURDAGÜR, Metin *Ayet ve Hadislerle Esmâ-i Hüsnâ*, Marifet Yayınları, İstanbul, 2006.
- YÜCEDOĞRU, Tefik İslâm İnanç Esasları, AÖF Yayınları, Eskişehir, 2015.

ÖZGEÇMİŞ

Adem KIYICI, 21 Ağustos 1989’da Solhanda’da doğdu. İlk ve Ortaöğrenimini Bingöl’de tamamladı. 2014 yılında Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi İlahiyat Önlisans bölümünü bitirdi. 2016 yılında Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünden mezun oldu.

2016 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde Sinop Türkeli ilçesinde İmam Hatip olarak görevine başladı. 2016-2017 Eğitim-Öğretim yılında Türk İslam Edebiyatı Bilim Dalı’nda tezli yüksek lisans eğitimine başladı ve 09.07.2019 tarihinde tamamladı.

Halen Karaman müftülüğü bünyesinde İmam Hatip olarak görevine devam etmekte olup, evli ve bir çocuk babasıdır.

Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fak. A1-Blok 42090 Meram Yeni Yol /Meram /KONYA

Tel: 0 332 201 00 60 Faks: 0 332 201 00 65 Web: www.konya.edu.tr E-posta: sosbil@konya.edu.tr